DIENES ANDRÁS
BOGÁNCS HADNAGY

DIENES ANDRÁS

BOGÁNCS HADNAGY

MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST 1962

Anni emlékének!

© *Dienes András, 1962*

Lilabóbitás útszéli gyom,
árokpart árva éke,
talpig fegyverbe öltözöl,
pedig lelked csupa béke.
Neved gúnyolva mondja: szamár!
s gyűlölve mondja: tövis!
Pedig te csak élni akarsz, ha hazád
mostoha is.

(Szabó Lőrinc: Szamártövis)

A rongyos és szélverte fellegek a föld színéig ereszkedtek, s az álombeli párán át látta ismét a tájat.

A vékony ködön túl fénylett a csillag, magányos és idegen jel; zöld és ezüst színeket hányt, zöld és ezüst fény ült a hegyek élén, a mozdulatlan nádason s az ismeretlen vízen, mely némán és oly súlyosan, mint az öntött fém, futott az alacsony partok között.

Háromszögű sátornyíláson át látta a tájat, mint egy csúcsos templomablak keretében. S egyszerre, a párán és csillagfényen túl, véknyan és nyeherészve szólni kezdtek a sípok. Megborzadt ekkor, mert jól ismerte már a muzsikát és az üzenetet, s tudta, most jönnek érte.

A sátor szurkos vászonlapja szétnyílt, s a végtelenbe tágult; teste könnyűvé vált, futni kezdett sebesen, űzte a félelem, s mögötte zengett a muzsika. A sípok jajgatása mögött már tisztán hallotta a dudák dünnyögését.

Tág és ismeretlen mezőn futott át, melyet selymes fű borított, s egyenes volt, mint az asztal lapja. De hirtelen lejteni kezdett a mező, tudta, hogy a gát oldalán jár, és megérezte a víz hűvös leheletét. Még egyet szökkent, és elébe tűnt a folyó; zöld fény derengett a partokon, és a magasra ugró híd ívét látta, amint a víz felett nyúlik át, de a túlsó fele párában és gomolygó sötétségben tűnik el.

Lassan lépett a billenő hídpallókra, a korlátot fogta, s úgy kapaszkodott egyre feljebb: a sötétség, mint egy fekete fal, egyre közeledett. Megállt a híd közepén, keze a semmibe kapott, a fakorlát nem volt sehol; lenézett, s alatta szörnyű mélységben futott a folyó. Itt nincs palló, és nincs korlát, ha egyet lép... Borzadva hajolt hátra és megfordult. Ekkor felvisítottak a harci sípok és dudák, olyan erővel, hogy szétverték a ködöt, s a kettéhasadt párából kiléptek a katonák.

A hídon közeledtek feléje a katonák, tömött sorokban, vállra dobott muskétákkal, nyársakkal és zászlókkal, amelyek nem lobogtak: kormosan függtek a rudakon, mint az alvó bőregerek. Vonogató síposok és dudások mentek az első vonalban, fényesre puffasztott arccal fújták szerszámaikat, hosszú ujjuk billegett a lyukakon.

Ó, rémületes volt a sereg, a palló nem kalimpált a katonák lépte alatt, úgy mentek, mint a lelkek, könnyedén és különös tánclépésben, a muzsika örvényein jártak, mint a fellegeken. Tolongva jöttek, némán, csak a bordósípok mekegtek felettük, s ösztövér lábuk szökdöste a vad katonatáncot. Élükön, messze a leg-

első sor előtt, jött a hadnagyuk, meztelen karddal és vaspikkelyes ingben, s fehér arcán egy kereszt formájú sebhelyet hordott; a félelmetes táncot ugrotta ő is, egyik kezét dalin csípejére rakta, másikkal hajdú módra suhogtatta a kardot, s arcán úgy égett a veres heg, mint a keresztesek jele.

— Megálljatok, katonák, halálfiai, megálljatok — ezt akarta kiáltani nekik, de hang nem jött a torkán. Megfordult, a muzsika már oly közel volt hozzá, hogy a sarkát verte ... Egyet lépett előre a hídon, az utolsó palló meglendült alatta, s mint az elejtett kő, arccal hullott a folyó felé. Kezét előrenyújtotta, s ujja hegyével megérintette Hypnos puha szárnyait. Tudta, hogy csak álmodik.

Míg ég és víz közt hullott, küzdött a látomással. Az éjtszakának abban a verejtékes percében szállt, mikor az ember az ébrenlét szélén úgy kezd küzdeni vicsorgó foggal és keseredetten az álommal, mint a halállal. A látomás még tartotta magát, a folyó tükre felé bukott, a túlsó part elfordult vele, mint a kép.

Mit látott? A Wawel kerek bástyatornyát és egy villanatra a három piros zászlót Ilyvó kaputornya felett; aztán vadgalambszín selyempárnán Thorn ezüst várkulcsát és szárnyas sisakban, combjához szorított rézkürttel a mozdulatlan lengyel őrt Sanok párkányán. A kép fordult, most Szent Szaniszló temploma lobbant eléje és a Skalka sziklája, mögötte magasan nyúlt fel a kujavi püspök gyűrűs keze, s a kifordított tenyér lassan írta a levegőbe a keresztet. A jelenés foszlott, mint a pára, de még látta a zöld-ezüst fény-

ben a király alakját; aranyvirágos bársony derekaljon feküdt Báthori István teteme, veres granátruhában, lábánál korona, fejénél szövétnek, álla fehér kendővel felkötve, törökös arcán fénytelenül feszül a bőr, lehunyt szemhéja ólomkék. Tornyokon és falakon átnyúlik a holt király alakja, s mérhetetlenné nő: fejpárnájának aranybojtjai a danczkai öböl sós vizébe érnek, merev lába Erdély földjén pihen.

Ezt látta, mikor a folyó tükre felcsillant előtte, és a víz az arcát érte. Gyorsan süllyedt lefelé, valami hígderengés fogta körül, átfordult, és talppal zökkent a fenékre... Most szegekkel kivert, penészes kaput látott; hét márványlépcső vezetett a kapuhoz, mindkét szárnya csukva volt, de kulcslyukán át vakító fehér fénysugár lövellt ki.

— Nyisd meg előttem ajtódat, ó Uram — kiáltott térdre esve és hangosan —, csak a te katonád voltam, és tudod, a te seregeddel jártam...

Ezt már ébren mondta, nyitott szemmel.

„Sörkenj föl szegény s töröld meg az szemeidet. Nézhetsze, mivel álmodnak néha és törődnek önmagokba az szerelmesök . . .”

(A Pastorale

lmodban istent szólítottad megint, uram — hallotta a sötétben a szolga hangját, s érezte, hogy erős kézzel fogja derekán a köpenyeget, nehogy lebukjék a nyeregből.

Fülében még az álombeli dudaszó nyilogott. Testét kifeszítette, és a szeméhez kapott; arcán megérezte az esőázott vastag bivalykesztyűt s talpán a széles kengyelhíd nyomását. Oldalt zökkenve ült a nyeregben; a harmadik őrváltás órája volt, mikor a szürkület kezd elszakadni az éjtszakától, de a lova fülén még nem látott túl. Sötét volt minden, csak igen messze égett egy borsónyi fény, s a nyuladozó sugarak hunyorgó szeméig értek.

— Ott a danzigi óratorony — mutatott a szolga

a kicsiny fényességre —, nincs több, mint két mérföld. Dirschaut jól elhagytuk.

Ázott és gonosz volt a parti út azon az éjtszakán, mikor a zarándok Danczka felé lovagolt szolgájával; csillag és hold nem állt az égen, a sötétből a víz zúgását hallották, a folyó ment mellettük nagy loccsanásokkal, tavaszi áradásban. Szép és szent folyó a Visztula, s nagy országút, de most még néptelen: az utolsó jégtáblákat hordja a hátán s egy nagy nép álmait, melyek ilyenkor, zajlás idején felkelnek a Wawel dombja alól, s úsznak a vitás tenger felé, de Bibiana vértanú ünnepe táján, karácsony havában, belefagynak a folyó jegébe, s valahol a thorni híd oszlopai alatt szokták megvárni az új tavaszt.

Most zengett a folyó, s a suhogó víz muzsikájára aludt az imént nyeregben a zarándok. Álmán töprengett, mely harmadszor tért vissza, s így bizonyos, hogy üzent neki valaki. Élő vagy holt, ki tudhatja? — valaki, ki félti őt.

— Tudd meg, hogy megint az álmot láttam — mondta szolgájának, míg lovagoltak tovább az áradt Visztula mentén, szemetelő esőben és bontakozó virradatban —, az álmot, amelyről már beszéltem egyszer veled a télen, a pruszországi Braunspergában. A vasmellbe öltözött lovag jelentette magát megint, akinek karddal írtak keresztet az arcára, és a király, kit tizenöt esztendővel ezelőtt éppen ezeken a földeken láttam utoljára, mikor Kulmsee és Graudenz városokon át jöttünk sebes hadakkal az engedetlen Danczka megfékezésére.

Balra fordította fejét, s úgy beszélt a szolga felé, aki mellette haladt.

Mert hanyag és illetlen ember volt e szolga, aki még nappal és mások szeme előtt sem tartotta be a tisztes távolságot, amelynek úr és cseléd között lenni kell, csaknem mindig balján lovagolt szemérmetlenül, mintha vendége, ivócimborája vagy nemes pajtása volna urának.

— Nem tudom, hol szoktál erre, te úrhatnám — korholta egyszer Elbingában egy pfalzi báró szolgája, egy címeres köntösére büszke fegyverhordozó —. Curzolában, görbe hazádban, ahol hegyi ösvényeiteken két kecske is csak szorosan fér el egymás mellett, bizonyára nem . . .

Dalmata volt a félelmetlen csatlós; közönségesen Curzolai Marcónak nevezték, de ő maga, a humanistákat majmolva, Dalmatiusnak mondta magát, és mit sem törődött azzal, hogy ezt a nevet egy császár viselte előtte. Lakájokkal és tálhordókkal szemben olyan volt, mint egy álruhás herceg, szerény és megbocsátó, de amint tanult urakkal találkozott, felöltötte humanista nevét, s mint lopott palástban, úgy tetszelgett benne az idegenek előtt; finom volt és okos, többször célzott bolognai deákéveire és neves tudósokra, akiket a baseli vagy a salamancai egyetemeken hallgatott.

— Ó, te tudákos szolga — pirított egyszer rája egy kolbergi doktor, egy tagbaszakadt, goromba pommerán —, ó, te nagy hazug, mert az vagy, most legalább tudod. Jól emlékszem még rád Baselből, ahol

az universitasbeli úrfiak szállására jártál, a topánjaikat tisztogattad, és kamráikat seperted, de végre is fütykösökkel vertek el az egyetem környékéről, mert rajtafogtak, hogy kenyéradóid drága könyveit lopkodod. Ó, te ilyen-amolyan istentelen.

Curzolai Márkus magasba szívta az orrát, s szóra sem méltatta a durva németet, csak jóval később jegyezte meg egyszer urának, a zarándoknak, hogy a korok változnak, de a hitvány középszer ma is ugyanazokkal a fegyverekkel küzd a színvonal ellen, mint régen, a lídiai királyok udvarában, ahol Aesopust egy ezüsttálca elorzásával gyanúsították és agyonverték.

Sehová sem tartozván, Mahometként lebegett szolgák és uraik, tanultak és tanulatlanok között; mert a gondos idomításban részesült belsőcselédek gyorsan észrevették, hogy csak afféle kontár komoly mesterségükben, aki férfifejjel jött inasnak, márpedig — így mondta egyszer neki egy volhiniai vadászaton Czartoryski herceg első agárhordozója, egy élemedett, ápolt szakállú férfiú — gyermekkorban kell kezdeni a szolgálatot, mint a bukfencet, mert később nem hajlanak a csontok, és téved az, ki azt hiszi, hogy a cselédek mind egymás cinkosai; bizony mondom, hogy a przemysli püspök és egy mazowi mezítlábas káplán között nem olyan mély a szakadék, mint egy főkomornik és egy nehéz kezű kályhafűtőinas között.

Igazat adott a tiszteletreméltó agárhordozónak, és a gondolatot este feljegyezte a pergamentái egyikére, melyeken emlékiratai anyagát gyűjtötte. Régóta mun-

kált a fejében a terv, hogy megírja tapasztalatait, s gyakran maga elé képzelte az ügyes kis könyvet, szép boroszlói betűkkel nyomva, szinte ujjai hegyén érezte a sima és hűvös tapintású marhabőr-fedelet, és az első levelen látta a címet: *Ars artium, azaz hívségre és jó szolgálatokra segítő logikácska, melyet Marcus Joannes Dalmatius, a harderwijki universitas és több más iskola volt nevendéke, a kegyelmes Don Jusepe y Masriera, a Cataluna tartomány Al Hely Tartójának egykori másodtitoknoka szerzett* . . . A cím alatt látta a rajzot, egy szép arcú ifjút, egyik kezében írótoll, másikban kályhakotróvas, mögötte lombardiai táj, nyájas domboldallal, sugaras, emberarcú nappal: a következő levélre jönne az Ajánlás, mely Jusepe y Masrierának, az iszákos taragonai tartományi tisztviselőnek szólna, akitől ugyan négynapi szolgálat után megszökött, de számos gazdája közül senkinek sincs hosszabb neve és címe. Csupán az bántotta, hogy a nemes hidalgo nem tud olvasni, s ha erre gondolt, úgy érezte, mintha tinta csöppent volna az Ajánlás elegáns szavaira.

— Azt akarom tehát, hogy fejtsd meg álmomat — mondta a zarándok, és arrafelé intézte szavait, ahonnan a fék és kengyelvas csörgését hallotta, mert keveset láttak még egymásból; a pirkadatot borzas fellegek takarták —, fejtsd meg álmomat, mert bizonyára értesz ehhez. Nem tudom ugyan, ki vagy; lehet, hogy félbemaradt doktor vagy, mint mondod, de mégis inkább valami elcsapott papnak hiszlek, bitang deáknak, csavargó jósnak, ilyesvalakinek, aki horoszkópot és

vérfogó füvet árul vásárokban és táborokban, kártyát vet, gyógyít, csal és jövendöl, s ha kell, ördögöt űz.

— Ki tudja, ki vagy?... Egyszer dalmatának mondod magadat, másszor olasznak, de vallottad már magadat makedónnak, s egy ízben arról beszéltél, hogy valójában szárd fattyú vagy, természetes atyád egy Sassariból elszármazott pápai zsoldoshadnagy. Hol a tridentumi conciliumot dicséred, hol meg Antikrisztusnak nevezed Keresztelő Jánost, mint a bogomilok. Ha tízet szólsz, abból kilencet bizonyosan hazudsz. A hajadat szemöldöködig fésülöd, és vízzel tapasztod le, mintha rejtenél alatta valamit; talán a betű van a homlokodon, amit a velencések égetnek a gályarabokra.

— A lovakat rosszul látod el, sokat beszélsz, és lusta vagy. Danczkában, majd ha megkapom Brandtius Orsolyától a bor árát, tüstént kifizetem béredet, laput kötök a talpad alá, te mihaszna. De addig is magyarázzad meg álmomat, az ilyen futottak értenek hozzá.

Megállította lovát, közelebb hajolt, és úgy kérdezte:

— Mondd, ki üzen az alvónak?

— Isten — felelt a szolga csendesen.

Latinul beszélt, mint mindig, de az Úr nevét nem deákos fohásszal mondta, hanem áhítat nélkül és röviden. A Hellászban nevelkedett hitetlen és affektáló római ifjak ejthették így, az utolsó latin században, még mielőtt feltűntek volna a milviusi hídnál a kereszttel írott zászlók.

— Valamikor ő üzent így Aisklapios híveinek és

a görög papoknak — folytatta a szolga —, ő üzent az egyiptusi király sütőmesterének a tömlöcbe, és Jákobnak, aki Mezopotámia felé futván, egy kőre borulva elaludt. Régen titkos volt az üzenet, csak a választottak értették és magyarázták. Ma már nem égi tudomány többé, aki akarja, megtanulhatja az álomhüvelyezést.

Egy darabig szótlanul caplattak a sárban, majd felsóhajtott.

— Én nem tanultam meg. Befejezetlen ember vagyok, mint ezt már többször tudomásodra hoztam, uram. Látod, nem lettem orvos, mert Pádovában megtagadtam a halottboncoló Falloppia tanait, s ezért a mesterükért rajongó ifjak kivertek az universitásról. Okos és hasznos dolgoktól mindig távol voltam, ahelyett hogy Bolognában megtanultam volna a bonckés kezelését, én gyepmestereknek neveztem Vesalius követőit, s ezért a furor anatomicus megszállottjai kövekkel dobáltak meg. És Baselben, a templomtéren száz deák szeme láttára égettem el a bunkófejű sváb Hohenheim, a magát Paracelsus doktornak nevező füvesember írásait, akit halóporaiban is megvetettem, mint a nagy alexandriai tanok árulóját, mert ő volt az, akinek sikerült elhitetni a beteggel, hogy a halál semmitől sem fél inkább, mint a recepissétől.

Keserűségtől remegett a hangja, Baselre emlékezvén.

— Miután Mahomedet kiverték maguk közül a mekkaiak, a firenzeiek száműzték Dantét, és a baseliek fegyveres poroszlókkal törtek Paracelsus házába, ma

mindenhol bírálhatod őket, csak Mekkában, Florencben és Baselben nem. A város nagy fia, mondják, a gőgtől szédelegve, és a házat, ahol nagyképű őseik megkeserítették életét, pénzért mutogatják. Bizony mondom, hogy a baseli könyvmáglya után csak hosszú lábaim mentettek meg, hogy a polgárok és felbőszült tanítványok agyon ne verjenek a Rajna partján, így is a Münsterig kergettek furkósbotokkal e dühöngők, akik elfeledték, hogy ugyanígy fenekedtek mesterükre, midőn a piacon megégette Dioskoridés és Galenos könyveit.

— Odahagytam ezt a tudományt, uram, ahol az orvosok megtagadják Alexandriát és Rómát, ahol Apolló fiának trónusáért egy véres kötényű löweni sintér és egy sváb gyógyfüves viaskodik. Egyedül maradtam könyveimmel, az isteni Hippokratessel és a csodálatos Avicennával, akik igazi filozófusok voltak, görögök és arabok, vagyis igazi orvosok, akik nem ingerelték a halált késekkel, fűrészekkel és kellemetlen füstölőkkel; nem fogadták a nagyurat udvariatlanul, felgyűrt ingujjal, izzadt halántékkal, véresen, hanem a bölcsek ligetébe vezetve, köntöseiket finom redőkbe szedve, hűs források és kék árnyékú berkek között fennkölten csevegtek vele létről és világról, s nem örökké csak a közös mesterség forgácsairól, egy epiruszi pásztor májduzzadásáról, egy kefaloniai katona dárdával átvert gyomráról vagy a haldokló bokharai fejedelem rendetlen érveréséről. A halál korántsem az a virgonc úrfi, akinek az ifjabb Holbein ábrázolta, hanem egy fáradt és finom öregúr, egy kitűnő főtisztviselő, akit

már csak pótolhatatlanságának tudata tart vissza munkahelyén; az ügyforgalom és a hatalom régen nem érdekli, és két köznapi eset között szívesen és felüdülve vitázik a filozófusokkal. Az ókori nagy doktorok tisztelettudók voltak vele szemben, s én az ő tanítványuk vagyok, a bölcsészeké, s valóban nem tudom, nagyságos uram, hogy mit tanítanak Salernóban, Lejdában és Messinában az ellene acsarkodó professzorok az örök életet adó Bölcsek Kövéről, a minden betegséget gyógyító Harmadik Medicináról, az észrevétlenül ölő nápolyi mérgekről, a csillagjóslásról és az álomfejtésről s más hasznos dolgokról, melyeket egy művelt orvosnak ma ismernie kell.

— Káromkodsz — kiáltott a zarándok türelmetlenül —, már elfelejtetted, gonosz, hogy ki üzen az alomban? Nemde, te mondtad...

— Én mondtam: isten. De vigyázz, uram, nagyságos úr, az káromkodik, aki rendszerbe fogja az üzenetet, és a titkot pimaszul álmoskönyvből magyarázza. A régiek szent bódulatban jósoltak, a görög látnokok frissen áldozott kosok bőrén álmodták meg az ember sorsát, s fejükkel feleltek a próféciáért; a maiak felütik a csíziókönyvet, a képhez lapoznak, és szólnak felelőtlenül: tűzzel álmodtál, felebarátom? nos, tudd meg, szerencsével fogsz járni. Kelyhet láttál álmodban, atyámfia? óvakodj, valaki életedre tör. Szép, tavaszi mezőn jártál? rövidesen meg fogsz halni, ember... Nem tudom, mit mondanának álmodról, a sebhelyes emberről, a különös táncot járó katonákról és a vörös ruhás királyról az álmoskönyvek, de

emlékszem, hogy szülőhelyemen, Curzola szigetén, azt mondták a halászok, akik koldusok és műveletlenek ugyan, ám földjeiken már görög íze van a szélnek és regének — hogy: álomban a király bajt hoz. Ők így tudják, talán csupán azért, mert kétezer esztendő óta minden nagyúr csak bajt küldött rájuk; ne feledd, hogy két versengő part között élnek, s a heraklidáktól a dózsékig már minden fejedelem végigsarcolta e szegényeket... Álmodon egyébként még gondolkozni fogok.

Így értek el, rossz úton, borús hajnalon, rázós lengyel fanyeregben, beszélgetésbe merülve, de semmit meg nem beszélve, így értek a Visztula-hídhoz. A híd lámpásai a víz tükrén borzongtak, s a túlsó oldalon egy város ázott és meredek falai bontakoztak ki a szennyes színű virradatból.

— Ez itt Gedanum — mondta a szolga büszkén, mintha érdeme lett volna abban, hogy idáig eljutottak —, a ti nyelveteken, uram, Danczka, a lengyelekén Gdansk, a németek Danzignak nevezik. Ez itt a falak alatt a Visztula, melyet Weichselnek és Wislának is mondanak. Gazdag part és gazdag város, ezért sok neve van, mint a nagyuraknak; a sokféle név már disputa, a polgárok aranytálból esznek Dionysos asztalánál, s egy lószőrszálon kard forog felettük.

Leugrott a nyeregből, melynek kápájára a bagázsia volt feltornyozva, végigment a hídon kongó léptekkel, és félcombig érő foltos szekernyeecsizmája orrával megrugdalta a tüskekaput.

Városi drabantok jöttek ki a bolt alól, lámpással és hellebárdokkal; topogtak, és álmosan dünnyögtek a rács mögött, mint a medvék, sárga fény ült a sisakjuk taraján, és köntösükhöz szalmaszálak ragadtak.

Legelöl a strázsák hadnagya állt, egy savószínű, szakállas, sovány és mégis pocakos danczkai; posztópapucs volt a lábán, sáfránszínű hálóköntöse felett egy szíjon mellvért volt a nyakába akasztva, látszott, most öltötte magára, s nem tartotta érdemesnek, hogy bekapcsolja a szabadon lógó rézcsatokat. Szép mellvért volt, domború művekkel díszített: középen Szent György tolta a lándzsáját a sárkány torkába, jobbról Arminus csatázott a rómaiakkal, balról Melkhizedek mutatta be áldozatát; a hasán lelt még egy szabad mezőt a páncélkovács, ott Bouillon Godofréd kelt át a háborgó tengeren.

— Üdvözlégy, vitéz collonellus — bókolt feléje a szolga, és levetette kalapját; a lámpavilágnál megvillant kopasz koponyája, amint meghajolt —, uram, a feddhetetlen borkereskedő és jámbor költő, több püspök és castellán közeli atyafia tiszteletét küldi általam. Mi Braunspergából jöttünk, áru nincs nálunk, pénzünk van. Kérlek, vitéz uraim, nyissátok ki tüstént a kaput, mert uram türelmetlen.

A strázsák vezérét mindez nem érdekelte, miután átvette a szolgától két ló után a hídpénzt, és megnézte a levelet, melyen a poroszországi Braunsberg fekete pecsétje függött, tehát láthatta, hogy nem jöttek ragályos földekről az utasok, sem Samogitiából, ahol dögvész dühöng, sem a déli Kioviából, hová mirigy-

halált hurcoltak be a tatár prémkereskedők, intett a katonáinak, akik egy nyekergő láncos kerékkel felhúzták a tüskekaput.

A híd megdobbant, a braunsbergi utas bevágtatott a városba. A lova nyakára hajolva száguldott át a sötét kapubolt alatt, a vaspatkók kék szikrákat ütöttek ki a sima kőlapokból, a strázsák káromkodva ugrottak a fal mellé. A savóképű hadnagy kiragadta az egyik katona kezéből a hellebárdra tűzött lámpást, hogy arcába világítson az utasnak, de semmit sem láthatott, mert nyakától a kengyelvasig csuklyás bolhaszínű darócköpenyeg takarta az idegent, s nagy szélű kalap volt a fején, melynek karimáját kendővel kötötte az álla alá, ahogy vándor kalmárok és zarándokok járnak esőben és nagy utakon.

Bizonyos, hogy a zarándok a bor dolgába jött Danczkába. Ősz óta volt az úttal adósa Brandtius Ursulának, s az asszony őneki négy gönci hordó bor árával.

Brandtius Joachim özvegye volt az asszony, egy gazdag hajósgazdáé és kalmáré, akit a dirschaui sáncoknál tizenöt esztendővel ezelőtt megöltek István király katonái. Az asszony akkor tizenhét esztendős volt, s a gyermeket várta, aki két hónappal férje halála után született, s ezért Bíborban született Joachimnak nevezték a danczkai irigyek és a gazdag özvegy szégyenben maradt kérői.

Krakkóban találkozott az asszonnyal, először Haidlowski fuvaros portáján, az őszi nagyvásár második

napján. A zarándok akkoriban hozott a szentmiklósi harmincadon át először bort Lengyelországba, csak keveset, hat gönci fával, mert a gonosz út miatt nem rakhattak többet a szekerekre, de jól megadták az árát; kettőt Haidlowski vett meg, négyet pedig ez a danczkai kalmárné, Brandtius Orsolya.

Az özvegy megbámulta az idegent, akinek régi kardvágás díszítette a homlokát, drága kelméből készített, sötét öltözékben járt, nyakában aranylánc helyett rózsafüzért viselt, Haidlowskival polyákul beszélt, vele németül, a szolgáját latinul szidalmazta, dühösen alkudott, de végül is olvasatlanul tette tarsolyába a foglalót. Szótlanul vette tudomásul, hogy az özvegy nem fizeti meg a bort, hanem eladja Danczkában, és megfelezi vele a hasznot.

Brandtiusné egy gabonástalp tetejére dobatta a hordókat, és még mielőtt beállt volna a Visztula, leúsztatta a bort Danczkába, ahol egy Kalmarba való svéd kereskedő ötszörös pénzt fizetett érte.

Két napig kereste az idegent Krakkóban, de már nem találta. Haidlowski úr úgy tudta, hogy Volhiniába ment, ahol a mocsaras erdőkben vadkanokra vadászik nagyúri barátaival, a fiatal Ostroroggal, negyven falu urával és Myszkowski Luciánnal, a plocki püspök öccsével. Mások Wilnóban látták egy litván hercegnő üveges hintójában, két szavahihető porosz kereskedő a Czestochowába vezető búcsújáró úton találkozott vele és sötét arcú szolgájával, mindketten a vezeklők darócköpenyegét viselték, és latinul énekeltek, egy sóházi hivatalnok pedig a wieliczkai bányakocsmában

látta, azt mondta, hogy ezüst rózsafüzérrel a nyakában harmadik napja ül már a kecskelábú asztalnál, rozspálinkát iszik, és két szőke citeráslánnyal kockázik... E derék emberek valamennyien azt mondták, hogy ne törődjék a tartozással, mert az idegen nem kereskedő, hanem devernyázó lovag és versszerző, aki a nyereséget számolatlanul veti majd oda az első citerásnak. Úgyis csak hiába keres egy ilyen hazátlant, aki hol egy hercegné kárpitos ágyában, hol az országúton hál; a tenger fenekére merült gyűrűjét előbb megtalálja, mint őt Lengyelországban. Ha égeti a kezét az idegen pénz, adja a szegényeknek.

Nem is kereste már, mikor másodszor találkoztak Plock városában, s az asszony ebben intést látott. Már akkor hazafelé tartott Danczkába, s útközben megpihent Toschow Ferdinand plocki házában, akinek a felesége thorni polgárlány volt, unokahúga az özvegynek. Toschow úr lengyellé vedlett német volt, ezért a tékozló vendéglátásban mindenképpen túl akart tenni lengyel szomszédain, házában egymásnak adták a kilincset a hívottak és hívatlanok, konyhája különb volt, mint a gnezdai érseké, úgy itatta a vendégeit, mint egy mazovi nemes, és muzsikásokat állított az ebédlőház végébe, akik nótákat vontak az étkekhez, ahogy a kisoroszföldi udvarházakban volt szokás.

A danczkai özvegy hűvösen és csöndes botránkozással ült rokona asztalánál, a muzsikától és italtól hevült asszonyok között, akik fejüket hátradobva, tele szájjal kacagtak a vastag lengyel tréfákon, sikoltozva

csapkodták a nyúlkáló kezeket, és a pengetős nótákra derekukat ingatták.

Itt találkozott a zarándokkal, aki barátaival érkezett a házba, prémekbe és fényes fegyverekbe öltözött polyák úrfiakkal; Toschow úr hajlongva örvendezett nekik, ételfogókat és bortöltő szolgákat parancsolt mögéjük. Az úrfiak a csontok és serlegek mögül falánk pillantásokkal méregették az asszonyokat, és kézmosás után bókolva kérték őket az ebédlőház közepére, ahol tenyérrel csattintva, földig guggolva és bolond módra ugrándozva valami vad podlachiai pásztortáncot dübögtek, izzadt szőke üstökük csattogva verte a vállukat, és széles, fehér arcukra olyan barbár vigyorgás telepedett, hogy az özvegy rettegést érzett, mintha faggyútól bűzlő pusztaiak törtek volna rokona házába, akik a tánc után sorsot vetnek az asszonyokra.

A zarándok nem táncolt velük; bort is keveset ivott, s mértékkel élt a gőzös-zsíros ételekkel, melyeket mindenféle öreg tálakban hordtak eléje az inasok. Később a danczkai asszony mellé ült, úgy köszöntötte, mint régi ismerősét, s mivel egy szóval sem említette a bor árát, hanem a neumarkti bajor parasztok vidám körtáncáról beszélt, amit ifjúkorában látott egyszer, Norimberga felé utaztában — az asszony maga kérte, hogy beszéljenek elsőbb a négy hordó borról, melyért ötszörös pénzt fizetett egy kalmari svéd, s a fele hasznot holnapi kora reggel a kezébe olvassa, mert csak akkor ér ide sógora, a vörös hajú Brandtius Quirin, aki fegyveres födözettel hozza utána az áruval rakott szekereket és a pénzét.

A zarándok szótlanul hallgatta az asszonyt, aki a fortyogó muzsika közepén kalmárterveket kovácsolt. Hátradőlve ült a széken, rövid ujjú, fehér kezével a nyakában lógó aranymedályt babrálta, és gyorsan, félig suttogva teregette széjjel a gondolatait.

A Visztuláról beszélt, az olcsó vízi útról, nem a szent folyamról. Arról, hogy nagy kár ingyen itatni a lengyelt a Hegyallya boraival, mikor két gorál tutajos hat tallérért Danczkáig vinné a hordókat, onnan meg a Brandtius-ház két szép Hansa-hajója — a Waage és Lorenz Denk — tovább szállítaná északra, Svédországba. A négy hordó száraz tarcali csak kicsiny próba volt, százszor ennyit is elbír a Visztula és a tenger; mert vitéz és italkedvelő nép a svékus, nyakalná a bort, ha volna, de szörnyű messzeségben vannak tőlük a szőlőkkel ültetett völgyek és a homokos domboldalak. Dánián át ér hozzájuk a rajnai, és az Óceanumot kell áthajózni a vastag portugallus borokkal, három király és legalább háromannyi kalóz szed belőle vámot.

Bátran és okosan beszélt, északra hívta a zarándokot. Jöjjön Danczkába, mondta az asszony, a merész és művelt emberekből lesznek a nagy kereskedők; szállásra, borpincére, kezdőpénzre ne legyen gondja, társuljon a Brandtius-házzal. Bízzon meg valakit a Hegyallyán, talán van is arra valami ismerőse, aki a bort szedhetné, vagy jóbarátja, rokona, ilyesféle . . .

— Öcsémen kívül senki más — rázta a fejét a zarándok —, ő Tokaj kapitánya.

— Lám! — kiáltott az asszony, mint aki sötétben motoz, és szerencsés kézzel rátalál, amit keres.

— Mondtam — nézett rá csodálkozva a zarándok —, mondtam: öcsém katona. Castellán.

— És azután! A thorni várnagy birkaprémeket szállít Danzigba, a marienburgi városi puskások kapitányának gyapjúboltja van. Eszes és tisztességes kereskedők.

— Más ez, más az — mondta a zarándok és mosolygott. Karba font kézzel ült az özvegy mellett, és ezzel a mosollyal nézett rá: oldalt és egy kicsit felülről. A muzsika egy szempillanatra elhallgatott, aztán zuhogni kezdett, mint a vízesés. Most egy zakrocsimi nemesasszonyság állt a palota közepén egymagában, almazöld selyemszoknyáját megemelte, és egy rekedt kis nevetéssel beleszökkent a táncba, a Bug-menti parasztmenyasszonyok táncát járta, a többiek karéjban álltak körülötte, fejök ingásával és tapssal kísérték dobbantásait. Tömör testű, veresszőke hajú asszony volt, már nem fiatal, de a férfiak pirosra gyúlt fülheggyel csapkodták a tenyerüket táncához, melyet lüḧvel és szilajon járt, hogy rengett a melle a szoros ruhaderékban, és arcán sötét pírban égtek a szeplőfoltok.

A zarándok az özvegyet nézte, aki szebb és fiatalabb volt, mint a táncoló zakrocsimi asszony. Fehér arccal, fehér nyakfodorral, kenyérhéjszőke haján fekete homlokelővel ült a karosszékben, s ahogy a táncra figyelt, nyoma sem volt arcán az érzelemnek, már a botránkozás is felszáradt róla. Egyik karja lefüggött

a szék támlájáról, ujjai között könnyű csipkekendőt tartott, másik karjával felkönyökölt, kemény állát tenyerébe hajtotta. Keskeny ajka néha megmozdult, talán a hegedűk szavát kísérte dúdolva, de lehet, hogy számolt: a szekeresek és tutajos gorálok fizetségét számolta magában, s azt, hogy milyen hasznot sokszorozna hetven átalag száraz tarcali... A zene lobogott körülötte, a tánc a végét járta, minden zeneszerszám egyszerre szólt, és a zakrocsimi asszonyság oly közel dobogott mellettük, hogy egy fordulónál a harangként szétterülő almazöld szoknya végigcsapta a danczkai özvegy karosszékét, és kisodorta kezéből a keszkenőt. A zarándok elkapta a lepkeként szálló kendőt, s arcához emelte: illattalan volt.

Szenvedély nélkül — gondolta akkor a zarándok; térdére fektette a vékony lenvásznat, és hajtogatni kezdte —, szenvedély nélkül élni. Ennyi lehet a titka a polgár boldogulásának s városaik egyre növekvő hatalmának. Szép és illattalan asszonyokat nevelnek maguknak a bölcs serfőzők és a vastag fülű szenátorok. Kaland és indulat nélkül keresik a halhatatlanságot, világuk a mikrokozmosz, melyben az ember a fontos, nem a mű, az ismeretlen dédunoka és nem Zipangu, az ismeretlen sziget, a felszabadítandó Szentföld vagy egy flamand humanista könyve oly különös kérdésekről, hogy megváltotta-e a Messiás az Indiákon lakozó rézbőrűeket, vajon bizonyítja-e a föld gömbölyűségét a korong alakú földárnyék, és helyesen magyarázzák-e János jelenéseit az afrikai egyházatyák, különös tekintettel a világ végezetére?...

Mindezeknek kevés közük van házam jövőjéhez, mondja a glasgowi vászonkereskedő vagy a magdeburgi kötélverő, mindez már kóborlás és féktelenség, afféle mezei dolog, semmittevők, dologtalan poéták, vad nemesek és megszállott argonauták dolga, urak és komédiások dolga, akiket törvények és kiváltságlevelek tiltanak ki a városokból, nehogy nagyravágyást, fanatizmust, szenvedélyt és más gonosz betegségeket hurcoljanak a polgárok közé. Házamnak ez nem érdeke, mondja a polgár Augsburgban és Szebenben, és gesztenyesort ültet a háza elé, mely majd a harmadik nemzedék felé fog árnyékot teríteni. Bizonyára igazuk van, szenvedéllyel és nyugtalan szívvel legfeljebb a világot lehet megváltani, de másfél századra berendezkedni nem lehet.

Felkelt, s miután meghajolva átadta az összehajtott kendőt az asszonynak, elment.

Másnap hajnalban megjöttek nagy csörömpölés és ostorpattogás között az özvegy szekerei s velük a sógora, a vörös Quirin úr. Az asszony egy bőrzacskóba olvasta a borból nyert pénz felét, de a zarándokot már hiába kereste a Toschow-házban. A házigazda a virrasztástól gyűrten és ásítozva mesélte, hogy a felső kamrában két lengyel úrfival és egy plocki polgárral virradatig kártyázott az idegen lovag; az egyik lengyel valami istenkísértő francia játékot mutatott, s az idegen elnyerte ezzel mindhárom úr pénzét. Kevéssel napjötte előtt nyeregbe dobta magát, szétszórt egy marék ezüstöt a köszöngető cselédek között, s elvágtatott vidáman; azt mondta valakinek,

hogy északra megy, mert azokat a barbár tájakat akarja látni, ahová már nem értek el a régi rómaiak. Egy jámbor utas — az idősebb Holm János, a kitűnő graudenzi predikátor — látta őt szolgája kíséretében a városkapun kinyargalni, úgy mondta, ütlegekkel fenyegették a vámost, aki a kapugarast követelte rajtuk, s a mezei útra tértek, miközben egy fajtalan éneket fújtak tele torokkal.

Mindez csupán fél esztendővel ezelőtt történt, azóta járt Koenigsbergben, Marienburgban és Tauroggenben, s karácsonytól Braunspergában lakott. Egy keskeny homlokú, öreg házban vett szállást, melynek ablakai a Passarge-torkolatra és Frisches Haff hidegzöld tükrére néztek.

Jól érezte magát az idegen városban, a téli Braunspergának finom fűszeres-borszaga volt. Igen tiszta és hallgatag emberek éltek a meredek háztetők alatt, akik nappal is kulcsra zárták kapuikat, és esténkint nehéz fatáblákat pántoltak az ablakokra. Nyolc óra után, mikor elhallgatott a sörharang, kihajtották a vendégeket a fogadók kocsmaházaiból; éjtszaka a havas utcákon csak a templomóra ütése sétált, kék holdfény csorgott a jégcsapokon s a kapualjakba húzódó bakterok hellebárdjain.

A zarándok sokat olvasott ezen a télen, sokszor csak kakasszóra hajtotta be könyveit. A német világgal ösmerkedett, egyetlen éjtszakán végigolvasta Murner Tamás, az istenfélő doctor könyvét s rákövetkező

éjjelen ellenfeléét, a katona és hitvalló Hutten Ulrikét; olvasta a régiekből Albertus Magnust és Eckhart mestert, majd az újakból Jordanus Brunust s karácsony vigiliáján két egymással ellenkedő author disputáját a politikai tisztek igazgatási dolgairól. Gyorsan olvasott, s a nyugtalan emberek szokása szerint tollal: a könyvek szélére lelkes és dühös mondatokat írogatott, vitázván a szerzőkkel, hol dicsérte őket, hol meg ördögösködőknek, bélyeges pribékeknek, megfertezettnek szidalmazta.

Költőkkel és bölcsekkel disputált ezen a télen a zarándok, a havas városban úgy járkált, mint Platon tanítványai az Akademos kertjében. Hivőt és követőt akart érezni maga körül, aki lábához telepedve hallgatja őt, s tisztelettel adja fel kérdéseit; körülnézett, de száz és száz mérföldnyi körben senkit sem látott, csak igen messziről derengett feléje egy ifjú arca. Rimai János volt a neve ez ifjúnak; aki poeta és philosophus szeretett volna lenni, de hóba és sárba temetve élt egy süllyedő ország peremén, a nógrádi hegyek között, valami sárvárrá vált udvarházban, kevés könyv és sok fegyver között, ahol nappal is gyertyát égetnek, mert földdel tömik el az ablakokat, s csupán annyit hagynak, hogy egy szakállas puskát kidughassanak, ha előjönnek a félszemű füleki bég portyázó lovasai... Braunspergában jó csönd volt, a kamrában szétáradt a lábon állò németkemence melege, s a zarándok, míg a német boldogok vitáját hallgatta az égi hazáról, az ifjú Rimait látta a nógrádi gyertya fénykarikájában, amint

a befalazott ablaknál ül a görbe puskaagy alatt, öklére hajtja szép arkangyal-fejét, és szőke üstöke Angerianus könyvére omlik alá.

— Ó, te szegény, ó, te szükelkedő nyavolyás — kiáltott akkor a zarándok, s könnyekig megindult, mert mintha magamagát látta volna: így olvasta egykor ő is Marullust, egy régi tavaszkor, vitéz szolgái és füvellő lovai mellett a földre heveredve; mint a sátor, úgy omlott a könyvre barna üstöke. Felhők árnyéka utazott a mezőn, s a domboldalon a halál lovagolt feléje fehér paripán, lebocsátott sisakján fekete tollbokrétával, ám az ifjú zarándok nem látta őt, mert Marullussal járt kart karba öltve a tündöklő Campaniában, valahol Formia táján, egy szép szagú réten, ahol babérfák alatt, a latin tavaszban, kegyesek és szüzek táncoltak koszorúkban... — Ó jaj, te szánandó — kiáltott újra akkor a zarándok —, ó jaj neked, költő, ki a megújult latin világ üzenetét egy merülő ország párkányán olvasod, sietve, mert nincs veszíteni való időd. Hangod, ó tanítvány, bizony rekedt és néhol hamis, mint ama hajósé, aki hánykolódó bárkán, térdig tengervízben állván a zsoltárt énekli hittel és fennszóval.

Így siratta barátját és nemzedékét a zarándok Braunspergában, s míg a meredek háztetőkön a szél seperte a havat, kivette vasfogóval a kályhafiából a meleg téglát, és posztópapucsos talpa alá rakta, szolgájával lúdfit süttetett nyárson, s méntával fűszerezett bort főzetett, majd szép könyörgést kezdett írni, melyben békét és áldást kért az Úrtól. Gyorsan meg-

írta a kilenc strófát, de utána kilenc napig farigcsált rajta, mert volt bőven ideje, s a vers végén még az időt és mezőt is felmutatta:

A szép harmatot
Miként hullatod
Tavasszal virágra;
Sok jódat, Uram!
Úgy hullasd reám,
Te régi szolgádra.

Valóban szép és gondos szerzemény volt, istenfélelemmel telt bujdosóknak való ének, finom és tökéletes, igazi ötvösmunka... Miként egykor Tomi fövenyén a száműzött, úgy ült a zarándok a hideg tenger partján, s míg búsongott, ügyelt arra is, hogy a versképlet meg ne bomoljon. — Harminchét éves vagyok — gondolta —, elértem azt a kort, mikor lassan már majdnem mindegy, hogy miről írok, de a forma fontos. Egykor a száműzött Tomi homokján ült, makedón hajóácsokkal és illir halkereskedőkkel beszélgetett, s végtelen eleganciával írt a Fekete-tengerben lakozó különféle halakról.

E télen hosszú leveleket küldött Rimai Jánosnak, kit barátjának és tanítványának nevezett; verseket és könyveket zárt leveleihez, s biztatta, hogy írja meg véleményét ezekről, mert sokra tartja ítéletét... Ő a közönség, mondta magában több ízben, mikor remegő ujjakkal bontogatta a nógrádi ifjúember válaszleveleit, s szomjasan olvasta a dicséreteit. Vala-

kinek mégis tapsolni kell. Figyelt a braunspergai csöndbe, s hallotta távolról, téli mocsarak és folyók páráján át, hegyeken és városfalakon át a tanítvány magányos tapsát.

Lehet így?... Lehet. Így élt és írt Ovidius. És egy lengyel humanista, a titkos értelmű verseket szerző Kochanowski Ján, így küldözgette Párizsból az énekeit. A legszebben latinul Tomiban írtak, a legszebben lengyelül Párizsban; Petrarca számkivetésben született, és Dante száműzetésben halt meg. Ő majd itt él a hideg tengernél, Branuspergában vagy másutt, Libavában vagy Elbingában, mindegy. S hallgatja, hogy tapsol a világ végén a tanítvány.

Azon a napon, mikor a Passargén repedni kezdett a jég, egy danczkai szekeres kereste a szállásán, aki Brandtiusné levelét hozta. Az özvegy megtalálta a tenger fenekére merült gyűrűt. — Lám, Danczka — gondolta a zarándok, s felrajzolódott előtte a kalmárok Rómája. Hűvös, szigorú és tiszta város, megtérni készülő zarándoknak való. Mint a plocki házban, olyan tisztán látta az asszony arcát, szép hidegkék szemét, erős, kerek állát, fehér halántékán átalfutó finom ereket. Másnap két lovával, málhájával, még megmaradt hét aranyával és Márkus nevű szolgajával — Aisklapios e szökött lévitájával — a prajszok földjén át elindult Danczkába.

Arrafelé még hó födte az országot, de Elbingánál esőt kaptak, és az út erősen megbomlott. Dirschau felett érték el a Visztulát, mely tavaszi áradásban ment mellettük a város kapujáig.

Délig hevert a fogadó kamrájában, s az ágyban evett, mintha beteg lenne. Ebéd után lassan és gonddal öltözködött, selyemposztóból varrott nadrágot húzott inas lábszárára, hamuszín francia dolmányt öltött, fényesre fésülte haját, fekete bretrát illesztett fejére, s oldalára vékony kardot kötött; nem katonakardot, merev pengéjű, bársonytokos vitőrt, amilyet hopmesterek, doctorok, adószedők, titoknokok, bolognai diákok, udvari ifjak, udvari bolondok s más békés felekezetbeliek viselnek.

Így várta felöltözötten szolgáját, Curzolai Márkust, akit a déli harangszó után átküldött a Brandtius-házba, hogy köszöntését és barátságát ajánlja, ahogy ez illik.

Egy öreg fogadóban, a *Pomerelli hercegben* vettek szállást, szűk utcában, de közel a fellegekhez, mert a padláson volt a kamrájuk.

Üt füstös fenyőgerenda tartotta felettük a fedelet, olvadt homály ült a kamrában, s a meredek háztető alacsonyan feszült az ágy fölé, mint a koporsófedő. Ablak is volt a padláskamrán, zöld parasztüvegből voltak az ablaktányérok, s ha kitekintettek, a Hohes Thor temérdek falát látták, Danczka füstölgő kéményeit és északon a sötétkék ködvonalat, mely úgy ült az ég alján, mint a nehéz, lehűlt füst. Ott van a rév és a tenger, a túlsó parton van Scatinavia, amelyről Plinius írt, állatbőrökbe öltözött, szőke óriásokkal, tengerbe nyúló, havas sziklákkal, s azontúl már nincs semmi, csak a hullámosra fagyott tenger és felette az éjtszakai nap kék korongja.

Pliniusnak igaza volt, ez valóban a világ széle — gondolta a zarándok, míg a háztető csipkés baluszt-rádján át a tenger párájába nézett —, erre már nem jártak a légiók.

A fogadó szebb kamráiban tekintélyes utasok laktak. Itt szállt meg egy büszke és nagy hasú úriember, akiről azt mondták, hogy a spanyol király hollandi seregének élésmestere, és szúrómarhát jött vásárolni. mert Farnese katonái a nyugati partokon felfalták az utolsó malacot; mellette egy szótlan és finom öltözetű öregember lakott, aki dániai gyertyamártónak mondta magát, leveleket küldözgetett, és kalmárokkal tárgyalt, mert pruszországi viaszkot akart vásárolni, de a fogadóslegény kérdezetlenül is megsúgta nekik, hogy mindez csak kendőzés: az öregúr a Hansa unió titkos ágense, a lübecki követ, aki fegyveres védszövetségre akarja bírni Danzigot a Csatornában kalózkodó angolok ellen. Éjtszakánkint két lengyel utazó kalmár döngette a kopogtatóval a kaput, sarkantyúkkal és karddal csörömpöltek a kőpadlón, idegen utasok kamráiba nyitogattak, nyerítve nevettek, és olyan nyögésekkel s veszett rugdalózásokkal rángatták le hegyes orrú csizmáikat, hogy az egész fogadó megbotránkozott rajtok. Lakott még itt egy francia katona, egy cherbourg-i ágyúsgálya kapitánya, aki fegyvertelenül járt, ráncos köpenyegben, gondosan vasalt nyakfodorral, ápolt, szőke szakállal, minden pompa nélkül, de oly méltósággal, mint egy normandiai püspök; azután egy kegyszer- és egy leánykereskedő, két jelentéktelen angol gyapjú-

fonó, egy podoliai tatár vidrabőr-árus és egy szótlan, lapos arcú finnlandi hajósgazda... Egyikük sem ismerte a másikat; köszöntötték, de megvetették egymást, a lübecki gyertyamártó a fal mellé húzódott, ha a két izgága lengyellel találkozott, hogy finom köntöse ne súrolja borpecsétes dolmányaikat, Farnese élésgenerálisa sértődött csodálkozással nézte a selyemkaftános tatárt, a cherbourg-i hajós lenézte a finnlandit, mert németnek hitte, s a két halszemű angol lenézte mindnyájukat. Semmi közük sem volt egymáshoz, mégis összetartoztak, kereskedők voltak és tengerészek, utazók, akik tervvel jártak, dolguk volt itt, s reggelente a vásár vagy a küldetés izgalmával futottak szét a fogadóból.

Miután visszajött a Brandtius-házból a szolga, elmondta, hogy tisztességgel fogadták, az özvegy méhsörrel és búzakenyérrel vendégelte, s útjukat kérdezte, de ő csak röviden válaszolt, az italt megitta ugyan, de a kenyérbe csak belecsípett, mert — mint mondá — valamikor Condé herceget szolgálta, s szerencséjére tudja, hogyan kell viselkednie egy úri hírnöknek.

A zarándok finom művű bronzlánccal a derekára kapcsolta a kardot, skófiummal átszövött kesztyűt húzott, vállára dobta királyszínű matériával bélelt köpenyegét, többsincs aranyait bársonyzacskójába tette, és úgy ment az utcán, csipkegallérban, udvari karddal, szolgával és töprengő arccal, mint akinek valóban dolga van itt.

A járókelők utat engedtek neki, és sokan tisztelettel köszöntötték, amit ő nyájasan viszonzott. Keskeny

utcákon haladtak, s a Katalin-templomon túl, a Halászkapu táján elérték a Brandtius-házat. Utcakönyékre épített, vén és tekintélyes ház volt; a zarándok kardját és kesztyűjét a szolgának dobta, s megparancsolta keményen, hogy a lépcsőre telepedve várja visszatértét. Akkor megragadta a delfint ábrázoló ajtókopogtatót, és három gyors koppantással kért bebocsátást.

Az asszony az alsóházban várt rá, tisztelettel és kompliment nélkül fogadta. Ismerte már ezt a merev büszkeséget; apjával, a páncélba öltözött főkapitánnyal beszéltek így a körmöci bányagazdák, s vele a selmeci németek; a gazdag és művelt polgárok egymást spanyol bókkal köszöntik, de sötét egyszerűséggel viselkednek, ha mezei urakkal találkoznak, hogy így is figyelmeztessék a kósza nemest: vigyázz, most emberrel van dolgod, szabaddal, aki éppen olyan jogokat és kiváltságokat nyert egy bölcs fejedelemtől, mint nemes ősöd (a garázda harambasa vagy iszákos vicehadnagy) egy régi és botor uralkodótól.

— Lovag úr — mondta Brandtius Orsolya a rácsos ajtajú kandalló mellett, melynek széles és sima párkánykövére a bibliai Ruth históriája volt szépen kifaragva, de a kő hideg vala; roskadt hamu mutatta, hogy a házat csak reggel fűtik, mert pusztulnak a Weichsel erdői, s drága az ölfa Danczkában —, lovag úr, beszéltem a hegyallyai borok dolgában sógorommal, Brandtius Quirinnel, ki boldogult férjem atyai

nagybátyja. Párbeszédünk rövid volt, és szokatlanul heves; ez nyolc nappal ezelőtt történt, egy este. Aludtam rá egyet, s másnap hajnalban elküldtem levelemet Braunsbergbe, lovag uram szállására. Bizonyára megértette üzenetemet, de még egyet és mást mondanom kell, türelmét kérem.

A zarándok bólintott az özvegy felé, aki sötét ruhában ült a hideg kályhatorok előtt, két kezét könyékig rejtette a posztózeke ujjaiba. Gyöngy és ékszer nem volt rajta, csak szőke haján egy aranyviolaszín háló. Szép volt, bár arca kissé hosszas, de bőre olyan, mint a barack és a szeme kék. — Ilyen kék a pára a danczkai rév felett — gondolta a zarándok.

— Sógorom — mondta tovább az özvegy — bölcs és élete delén járó férfiú, tekintélyes kereskedő, a külsőtanács tagja, hű polgár... Mikor tizenöt esztendővel ezelőtt az erdélyi felgyújtotta dühében Dirschaut, Quirin sógorom volt az, aki felfegyvereztette az ifjú polgárokat, és a szomszéd város segítségére vitte őket; férjem a születésnapi asztaltól kelt fel, s ment velük, aznap töltötte be huszonharmadik évét. A sáncok tájékán lesből rájuk rontottak az erdélyi egyik hadnagyának, bizonyos Zekeli Andriásznak kutyafejű lovasai, és legázolták őket. Joachimnak, férjemnek; könnyű díszpáncélját nyílvessző ütötte át, s akik vele voltak, elmondták, hogy mellében a kiálló vesszővel küzdött tovább, mint berni Detre a cesumauri csatában, míg össze nem esett. Danzigi férfihoz illően halt meg, miután Házunkat és a gyermeket, kit vártunk.

Quirin fivérének gondjaiba ajánlotta... Mindezt tudnia kell, lovag úr, hogy megértse, miért illik sógorom tanácsát kérni fontos dolgaimban.

Sem büszkeség, sem panasz nem volt a hangjában; az északi parasztok beszélik így el mondáikat, zeneszerszám és rím nélkül.

— Sógorom nem a ház feje — emelte fel az ujját az asszony, s azután önmagára mutatott —, a ház feje én vagyok, lovag úr... Toschowék asztalánál nem szólhattam arról sem, hogy házunk vagyona kétharmadában az enyém: hozományom és örökségem gyarapította. Sógorom gyám, gyámja fiamnak, akit Breslauban iskoláztatok. Quirin úr maga is tudja, hogy amit mond, lehet tanács, de nem ítélet: ha jónak látom, megfogadom, ha nem, megköszönöm. Ez egyszer megköszöntem, s ezért sértődötten ment haza: mikor eltávozott, keményen csapta be maga mögött a kaput, ami ritkán fordul elő ebben a házban.

Halkan beszélt, fejét kissé meghajtotta, s ujja hegye még mindig önmaga felé fordult. Flandriai festők írnak ilyen arany-hajhálós, sötét ruhás polgárasszony-arcképeket, vékony szájszéllel és párnás kézzel, mely keblükön pihen: a tekintélyes poperinghei kékfestő felesége vagy a brüggei polgármester idősebbik húga, szóval az ismeretlen nő északnyugatról vagy északkeletről.

„Nem hallgathatok, azért szólnom és sírnom kell akaratom ellen."

(A Pastorale)

n Thornban születtem — mondta később az asszony, a szép művű és hideg tűzhely mellett ülve —, férjem, az ifjabb Brandtius Joachim onnan vitt el, tizenhat esztendős koromban. Mi thorniak két rend határán élünk, félúton a tenger és Varsó között. Délibbek, lágyabbak és türelmesebbek vagyunk, mint a danzigiak és elbingaiak... Az igazhitü polgárok nem is mink vagyunk, hanem a tengermentiek, mint sógorom, a vörös Quirin: ő a kicsiny és szívós kalmárok közül való, akik naggyá tették a keleti partot, akik Travemündétől Koenigsbergig hajóznak, szorgalommal és kevés kockázattal, akik a jó szél és szerencse helyett az atyai intelemben hisznek, hogy

az ismeretlen vizeken való utazások, a fölfedezések és mélytengeri kalandozások megbontják a régi Hansa-erkölcsöket. Itt úgy tanítják az ifjakat, hogy okos és becsületes kereskedő számára a skót szikláknál van a föld vége, a párákkal takart, barátságtalan Hebridákon túl semmi sincs, amiért egy művelt ifjúnak utazni volna érdemes; ott az Óceanum kezdődik, a szakadék, amelyet a teremtés elején vont isten a kontinensek közé; a fortyogó és parttalan vízen az ördög hajózik, s őt követik vörös-arany lobogó alatt féltestvérei, a spanyolok. Szerencséje a világnak, hogy a genuai tengerész Katolikus Ferdinánd udvarában koldult a zipangui úthoz pénzt és hajót, mert itt, északon, egy fekete dénárt és partra vetett halászbárkát sem kapott volna. Mondják, hogy a Hansa csak kalmár, nem hajós, ahhoz nem elég nyugtalan, de szóljatok, uram, itt ugyan mi nyugtalanítson? A spanyolok ablakai az Atlantisra nyílnak, éjtszakánkint a víz alól harangszót hallanak, s szikláikon, viharok után, ismeretlen fajtájú virágok, emberek és fák roncsai akadnak fenn. Ezer éve ingerli őket a túlsó part. A mi házaink a Varég-tengerre néznek, lovag úr, tíz mérföldnyire a parttól még homokot kevernek az evezők, és e nyáron, mikor halászaink egyike, a vidám Hanno Jentzsch, egy hajóscsizmát emelt ki hálójával a tengerből, és a halpiacon közszemlére tette, egy öreg szigonymester felkiáltott: ohó, hiszen ez a túlsó partra való, az ölandi Höijer bátyó csizmája, bizony, ezer közül is megismerném két rézcsatjáról és a szegletes térdfoltról. A postabárka kor-

mányosával átküldték a csizmát Svédországba, az ölandi As faluban lakó Höijernek, aki ráismert benne sajátjára, melyet a nyár derekán vett el tőle a tenger, mikor halzsírral megitatva a csónak orrán szárította, és egy oldalhullám döccentésére a vízbe hullott.

Az asszony mosolygott, megmutatta erős, fehér fogait. Mosoly szaladt át a zarándok arcán is, de csak gyors és tűnő, mint amikor kavicsot dobnak egy sima és sötét tóba, s apró fodrok rengenek végig a tükrön, ám partot sem érve elfoszlanak. Bizonyára a braunspergai szép vers jutott eszébe, ahol Óceánumnak nevezte a varégek tavát, e sekély vizet, melyet a hosszú lábú vikingek talán gyalog gázoltak át.

— Beltenger — mondta Brandius Ursula —, itt alig van játéka az apálynak és dagálynak, az áradt Visztula félelmetesebb. Biztonságosabban járunk a tengeren, mint a lengyel tartományokban, s nem szeretünk messzire távozni a parttól. Quirin úr közeli piacokat örökölt atyjától, Mazuriát, Kulmerlandot és Pomerániát, a Hegyallya semmivel sincs közelebb hozzá, mint Dagisztán vagy a mamelukok földje, s úgy nézett rám, mikor az ismeretlen dombokon szűrt borról beszéltem, mintha ónból változtatott aranyat akarnék vásárolni valami prágai alkémistától vagy a telemszeni emirtől keresztény gályarabokat. Vigyázz, fenyegetett felém a szeplős kezével; vigyázz, húgom, Brandtius Orsolya, meg ne ártson a slachta bora; nem jó a mezei urakkal poharazni — így mondta sógorom —, emlékezzél Hörnig Katalinra... Emlékezzél Hummel Krisztián özvegyére.

Térdén elsimította szoknyája ráncait, felemelte fejét, és ránézett a zarándokra.

— Mi feljegyezzük dolgainkat az idegenekkel — mondta egyszerűen és szigorúan —, meg kellett tanulnunk, hogy az árkot, mely köztük és köztünk van, nem lehet átverni aranyhíddal... Én is láttam Thornban Hörnig Katalin esküvőjét Karnkowski Péterrel, a belzi vajda rokonával. Harminc hintó hozta a polyák vendégeket, ott volt fél Lengyelország, a Mielickiek, Ossolinskiek, Tarnowskiak, Teczynskiek, s mindenki, aki számít a mezőkön. A posztós lányát egy héjatollas castellán és a litván udvarmarsall fivére vezette a János-templomba. A lengyel urak a litván udvari főmarsall, vagy az *ő* nyelvükön a *marszalek nadworny* öccsének öltözékét bámulták, nem a menyasszonyét, szemmel mérték, hogy hány lat aranyból öntötték a kardja markolatát. Erről beszéltek, mikor az oltár körül álltak, fegyveresen, prémesen és piros csizmásan, miközben szolgáik felették a várost, s megitták a Hörnigek drága malvéziaborait; oly sokan voltak, s mindegyik kezében zászlós lándzsa, puska és sarló formájú kard, hogy a kereskedők bezárták boltjaikat, elrejtették drágaságaikat és asszonyaikat, s a tanács intézkedett, hogy kettőzzék meg a kapuk őrségét. Úgy vártuk a lakodalmas polyákok eltakarodását, mint az ellenségét, s tisztább lett a város, mikor a vasalt hintók keresztüldörögtek a Visztula-hídon, és vitték magukkal a szép és büszke Hörnig Katalint lengyel módra, száguldozó lovasok, nagy rikoltozások és muskétalövöldözések között...

Ma sem tudja senki, hogy merre volt férjnél; egyesek azt mondják, hogy Mazoviában, egy Vkra-parti címeres és bedőlt kapujú udvarházban, mások úgy hallották, hogy a litván nagyhercegségben, valahol Samogitia déli szélén, részeges nemesek, bánatos moszkovita jobbágyok és sárga bőrű, mongolos szemű zsoldosok között. A várárok alján még el sem oszlott a lakodalmi muskéták kék füstje, mikor a Hörnig-lány egy éjtszaka hazajött. Sohasem mondta meg, hol volt, s mi történt vele. Az emberek azóta találgatják a múltját; a férje, a szép Karnkowski — mondják — nem is volt katona, hanem valami útonálló lator, s az asszony az első éjtszakán két párnát szorított a fülére, hogy ne hallja, hogyan sikoltoznak a nyomorultak, akiket váltságért kínoztak a kastély pincéiben. Mondták azt is, hogy azért futott el az asszony, mert Karnkowski nogajkával verte meg a meztelen hátát, de azt is beszélik, hogy ura tatár módra élt Samogitiában, háremet tartott, és annyi asszonya volt, mint a krími khámnak.

— Ó, Brandtiusné asszony — szólt a zarándok nevetve, majd felállt, s hosszú, könnyű léptekkel ment az ablakig —, mindez csak tanító mese, arra jó, hogy éberen tartsa a polgár bizalmatlanságát. A szent célnak bizonyára meg is felel. De a lengyel nem barbár — tette hozzá csendesen —, nagy nép, nagy szívű nemzet. Én ismerem őket.

— Nem jobban, mint mi, thorniak. A falaink alatt éltek.

— A fal magas. Még nőhet száz esztendőt a polgár,

hogy átlásson rajta, s megtudja, mily nagy a világ, s mily fövenyszem benne egy danzigi szenátor vagy a thorni főbíró.

— Hogy mekkora a világ, azt egy thorni ember mondta meg, s azt is, hogy a planéták nem a királyok körül forognak.

— Talán Mikháel úr mondta, a mesterdalnok és posztónyíró?

— Nem, egy kereskedő fia, bizonyos Coppernicus, talán hallottą a nevét, lovag úr.

— Hallottam — mondta a zarándok vékony mosollyal —, de a csillagok sincsenek ide olyan messzire, mint Samogitia.

Szétvetett lábbal állt az ablak mély nyílásában, a zöld és sárga üvegtányérok előtt. Nevetve dobálta vissza a szót, mint a labdát, mert még csak játszottak.

— Quirin úr példája egyébként sem jó, asszonyom — szólt élénkebben —, senki sem kívánja, hogy elmenjen innen valami világvégi vajdaságba. És mondom, Samogitia valóban mérhetetlenül messze van.

— Csak a lélek van messze, lovag; ezt meg kell értenie. Atyám — nyugodjon békével — egyszer azt mondta, hogy egy estremadurai portugallus olajbogyó-kereskedő nincs olyan távol mitőlünk, mint a posnani sztaroszta. És ott van Rettel Gotthard lánya, aki most tavasszal Angolországba ment férjhez, bizony még boldog lehet a huddersfieldi takáccsal, de soha nem lenne az egy angol baronettel... Ez az értelme sógorom másik fabulájának, mely Hummel Kristyán özvegyéről szól, aki a várostanács engedelmével

hozzáment Sagosta Manuelhez, Farnese hollandi seregének kapitányához. Már akkor Danzigban voltam, férjem házában; a Rechtstadtban laktunk, közel a Hummel-udvarhoz, gyakran láttam Don Manuelt, aki levetette a toledói páncélt, a pávatollas sisakot és a hitét. A ruhánkban járt, gyapjúköntösben, fehér nyakravalóval és posztósapkával, de a sötét álruha alatt, a mezítelen mellén dölyfösen viselte sebeit, melyeket Lepantónál kapott Austriai Juan oldalán és később Gentnél, a gaz, cselszövő Farnese Sándor arany-vörös lobogói alatt. A farkas örvvel a nyakán sem fog házat őrizni; az Armada kapitánya lehet hajóács? És lehet más egy spanyol, mint katolikus? Sagosta úgy járkált Danzigban, olajos bőrével, hegyes szakállával, finom orrával, sárga lapátfogaival, mint egy átutazó mór herceg. A bal fülcimpájában aranykarika fityegett, akár a szerecsenyeknek. Ha találkoztam vele, lesütöttem a szememet, szánalmas volt és borzongtató, mint egy láncra vert ördög... Néha láttam, amint ragadozókra emlékeztető lépteivel, szűkölve és a ködtől gyötörten szaladgált a révnél; azt mondják, hogy a déli szelet, a száraz szelet várta a parton, mely szétfújja a párát, s megmutatja nagy darabon a tenger zöld tükrét. Semmit sem vitt innen magával, mikor elutazott; úgy szállt fel a hollandi postahajóra, ahogy jött, pénz nélkül, egy szál karddal, vörös tollas kalpagban, bő szárú, rövid nyakú csizmában, nagy ezüstkereszttel a nyakában. Egy dünkirkai vitorlaszövő mondta azután, hogy nyugatra hajózott, valami kis sziget kapitánya lett az Indiákon, ahol

az indiosokkal vagy az angliai asszony kalózadmirálisaival, egyszóval ilyesféle vademberekkel verekedve meghalt. Sokan azt mondják, hogy Farnese herceg tanítványai csak az aranyat áhítják; mi láttuk, hogy ez nem igaz: az arany a Hummel-házban volt, nem a szigeten. Sagosta itt békében és bőségben élt, mást keresett: dicsőségre és vérre szomjazott, mert nem martalóc ő, hanem félelmetesebb és magasabbrendű bűnöző: hős . . .

— Hős? — kérdezte a zarándok és előrejött; megállt az asszony előtt — hős? A szót, Brandtiusné asszony, a görögök csontjai mellől ásta ki a világ, és már a latinok fényesre koptatták. Vigyázzatok a szóval, asszonyom: az Argonauták között egy hérosz volt, Heraklész, az is lemaradt a nagy kalandról félúton, hogy folytassa dolgát otthon; Hellász útjait tisztogatta a veszélyes emberektől és fenevadaktól, jutalmul nyerte a Hegemonios nevet, ami kalauzt jelent, gyámolítót. A hősök nem magányos istenek. inkább a küszöbnél halnak meg, mint a gyarmatok homokján, s nem csatangolnak dagadó vitorlákkal a tengeren, hogy bármelyik parton is zökkenjen meg gályáik orra, már kardot vonjanak. Szakadékokban nő a hősi ember, mint a hegyirózsa, kevés földdel és sok levegővel él, nem mindig birodalomban, olykor csak tenyérnyi sziklán. Mikene és Spárta héroszok voltak, az istenek rokonai, a gyarmatos Róma és a fenekedő Karthágó csak egymást öklöző férfiak. Sagosta pedig harcos volt, conquistador, nem több.

— Nekem mondja ezt, lovag úr — kiáltott az özvegy

ingerülten, és karba fonta a kezét —, nekem, akinek férje a város küszöbén kapott nyílvesszőt a fenevadtól, a kutyafejű Zekeli Andriásztól...

A zarándok intve emelte fel az ujját:

— Tisztelet a holtaknak!

— Tisztelet a holtaknak, itt és a danzigi falakon túl — ismételte, mikor látta, hogy az asszony értetlenül néz rá —, Zabolai Székely András, akit itt Zekelinek mondanak, meghalt Psków ostrománál. Hű és bátor katona volt, én ismertem őt.

— A kaland hívta ide.

— A királya hívta ide — mondta a zarándok halkan és szája széle remegett az elfojtott indulattól —, koronás ura Danzignak meg a porosz tartománynak.

— Nem tudom, kit nevez, lovag, koronás urunknak, hacsak az erdélyit nem.

— Nem tudom, kit neveznek itt erdélyinek, hacsak Báthori Istvánt nem.

— Őt. Koronás urunkat, aki négy nap, négy éjtszaka lövette falainkat.

— Danzig engedetlen volt. Ha Thornban volt, asszonyom, tudhatja, hogy ott megnyitották előtte a kapukat, s bántódásuk nem történt.

— Tudom. Négyszáz kék ruhás hajdújával, dobszóval, pompával, selyemzászlókkal vonult be Thornba; bal kezével a nehéz aranykantárt tartotta, jobbját páncélos csípején nyugtatta. A győző... Mikor a tanácsurak átadták a város kulcsait, büszke mosollyal emelte magasra, hogy lássa kezében az egész város. Mindenki látta, senki sem felejtette el.

— Miután magasra emelte, visszatette a selyempárnára. Ezt látta a főbíró, a magisztrátus, a polgárság, látta mindenki, s mindenki elfeledte. Úgy mondta, asszonyom, hogy a thorniak türelmesek?

— Megalázott bennünket, ember ezt meg nem bocsáthatja.

— Igaz. Megverte az engedetleneket, s a legyőzötteket visszahelyezte jogaikba; olyan erős volt, hogy irgalmas is lehetett. Igazatok van, asszonyom, soha ezt ember még meg nem bocsátotta.

— Zsarnok volt — dobbantott az asszony —, zsarnok, tehát félelmetes.

— Óriás volt — mondta a zarándok csöndesen és rekedten —, valóban félelmetes.

A labdajátéknak régen vége volt; már nem dobálták magasra a szavakat, összehúzott szemmel vették célba egymást. Egyre szélesedő folyó két partján állottak, a szó és válasz röppent közöttük, súlyosan és alacsonyan, mint a kőgolyó.

Az özvegy szegte meg a csöndet.
A házban sötétedett, az asszony hangja gyáván nyúlt a zarándok felé.

— A király a Wawelen fekszik — mondta —, három éve halott. ... Nem lehet Danzigban élni, és őt dicsérni.

— Nem lehet ott élni, ahol bólintanom kell, ha szidalmazzák. Isten ezt feljegyezné; aki halotthoz hűtlen, annak vétke százszorta nagyobb, mintha élőt árulna el.

— Mit köszönhet neki?

— Mennyire porosz ez a kérdés! Bizony nem sokat: az életemet, Brandtiusné asszony. Ifjú fejjel ellene támadtam, s egy Kővár nevű erdélyi kastély alatt mély sebbel estem fogságába. Legyőzött engem, de én legyőztem magamat: meg tudtam neki bocsátani, hogy irgalmas volt hozzám, atyafiához, akit a szétugrasztott lázadók táborában talált.

— Nem értem jól, lovag úr. Így tehát a király . . .

A zarándok csak intett, lassan lebocsátotta szemhéját, s kevés hallgatás után azt mondta:

— Rokonom volt.

Röviden elszámolt vele, hogy miképpen:

— A király fivérének, Kristóf fejedelemnek az anyósa az én anyám édestestvére. Tartottuk is a rokonságot.

Az asszony ennyire sem tudta követni az atyafiság sorát. — Valahogy így lehetnek rokonai a Tudor Háznak a northumberlandi grófok, a Stuartoknak a lotharingiai Guise-ek, a Valois királyoknak a Mediciek — gondolta. — Véletlen vérség s kitervelt sógorság köti őket egybe, s amint a Grádusra lépnek, nyelvük megváltozik, cselekedeteik izgalmasak lesznek. Az Udvar szűk fénykörében állnak, mint a misztériumjátékok katedráján, jó és pártütő rokonok, féltérdre ereszkedve és zord arccal, kezüket félig kivont kardjuk markolatára görcsölve. Még a gyűlölet is összefűzi őket. Szereplők.

A folyó egyszerre kiszélesedett, az asszony még látta homályosan a zarándok alakját. A túlsó parton

állt, mereven, kulcsolt karral, arcát már eltakarta a sötétség. A király rokona.

— Megbocsásson, lovag úr — mondta az asszony —, nem tudhattam ezt a...

— Vétkemet, mondja csak, asszonyom. Lásson jobban: én a királlyal voltam, mikor átlépte a Pruthot, és lengyel földre tette a lábát, ott voltam jó ruhás legényei között, mikor Krakkóbul a varsói gyűlésbe indult; mögötte álltam a thorni kapu alatt és Marienburgnál, ahol először fogadta Danzig követeit. Szinte most is látom arcát, amint ráncolt homlokkal figyeli a wortführer büszke és rossz latinságú beszédét. És voltam Dirschau alatt is, de Brandtius Joákim mellébe valaki más lőtte a nyilat, nem én, mert a felégetés előtt a király már visszaadta szabadságomat...

— Szabadságomat — ismételte és utánanézett a szónak —, sohasem voltam szabadabb, mint az ő rabságában. Mikor Danzig alól hazafelé indultam, lengyel barátaim hét mérföldön át kísértek, lóháton, magasra emelt kupákkal és énekszóval. Bys ty wiedziala — így kezdődött a lengyel nóta, amit az ifjak énekeltek, s én borosan sirattam el víg rabságomat. Danzig és Dirschau között mi mindketten kéretlen szabadságot nyertünk, asszonyom, amivel nem tudtunk mit kezdeni, s ma is urainkat siratjuk.

Fel s alá járt a házban, aztán megállt az özvegy előtt.

— Tizenöt esztendeje ennek — mondta —, elegendő idő ahhoz, hogy a város alig emlékezzék már a

dirschaui kalandra, és kevés arra, hogy én ne emlékezzek. A tömeg gyorsan felejt. Ha nem ingerelném Danzigot Báthori védelmével, bizonyosan meghocsátaná, hogy híve voltam. Ha megtelepednék, és dolgozni kezdenék itt, a magas tanács talán hellebárdosaival kergettetne ki a kapun, de nem viselt dolgaim, hanem eredendő vétkem miatt, mert elítélésemhez csak egyféle mércéjük vagyon: én az ordo equestrishez, a jogot és szabadságot veszélyeztető lovagrendhez tartozom. A mezőn a helyed, te fegyveres ember, sipítanák szenátor uraimék, a pohos és gazdag árpaserfőzők s hajóépítők, akik a bőrt lenyúznák legényeikről, és két dénár miatt börtönbe vetik adósaik árváit. Nincs menhely, kiáltanák bizonnyal, s míg fegyvereseikkel kinyomnának a kapun, a jogra és szabadságra hivatkoznának. Vannak bűneim, de azokat nem a bölcsőmből hoztam magammal.

Elfordult, kinézett az ablakon.

Az asszony megvonta vékony, sötétszőke szemöldökét.

— Bizony, az indigenátust nálunk pénzért nem árulják, mint Krakkóban — szólt, s míg beszélt, a kályha hideg párkányához dőlt —, de ne feledje, nemes úr, hogy törvényeinkben van annyi emberség, mint a nagymarsall akaratában, amit a barátság vagy száz arany sugalmaz... Nekünk törvényünk van, hogy aki a városból vesz asszonyt, s itt telepszik, azt szabadságában senki se háborgassa.

S miután ezt megmondta, a földre szegezte szemét. Nem szégyenkezett, inkább olyan volt az arca, mintha

egy kristálypoharat nézne, mely széttörve fekszik a lábai előtt.

— Mi, thorniak, igenis türelmesek vagyunk. S aki türelmes, az bátor. Én nem féltem volna megosztani pincéimet és házamat valakivel, aki várárkok mögül jött ide, kastélyokból és a nemességből, ahogy Lengyelországban mondják, a *slachtából*. Ettől nem féltem: van itt közelben valaki, aki ismeri lovag uramat. A világ mégiscsak kicsiny.

— Osiekben lakik az erdélyi kedvelt embere — mondta gondolkozva —, bizonyos Berzeviczy Martin. Nagy úr volt régen; kancellár és a király secretariusa. Most csak gazdag és beteg, egy danzigi orvos gyógyítja, Mathesius doktor, aki barátja házunknak. Az osieki földesúr könyvekrül, bölcsekrül és poétárul szeret beszélgetni orvosával, leginkább a régi rómabeliekről, de hazájabeliekről is. Lovag uramról is mondott sok mindent, nagy műveltségű embernek nevezte, és nagy költőnek, akit isten vigaszul adott bizonyára szerencsétlen népének. Nyers és merev anyaggal küszködik, nemzete nyelvével, mely pattan és törik még a szerszámai alatt, mint a szász idióma Luther előtt vagy az olasz nyelv, a mezei latin, a sermo rusticus e fattyúhajtása Dante jöveteléig. És megmutatta könyvszékén lovag úr ifjúkori könyvét, Bock Mihály Würtz-Gärtleinjének fordítását, melyet szerelmes szüleinek ajánlott, háborúságokban való vigasztalására ... Ő az, akit vártunk, mondta az osieki úr, ő a költő. Ebben hittem: a költő nem tartozik égtájhoz és rendhez, mint Karnkowski, a nemes, mint

Sagosta, a kalandor. Úgy gondoltam, hogy aki a vérgőzös magyar cinquecentóból fut ki, az valóban a békét keresi... De sok mindent nem mondott az osieki, és én is hibás vagyok, mert Krakkóban s Plockban látnom kellett volna a jeleket.

A férfi jobb kezére nézett, melynek kisujján vörös táblás pecsételő gyűrű fénylett. Ükörfő volt a gyűrű lapjára vésve, a felfelé görbülő szarvak között holdsarló állt, és hatágú csillag, s felette két betű: W. B.... Walentin, Valentinus, ez a keresztneve, ennyi az övé a gyűrű jegyeiből, a többi a családé. A nagy famíliáé a vörös kőre kapart címerrajz, mely szögletes és elnagyolt, nem finom munka, olyan, mintha ács faragta volna bárddal. Templomok alatt, sírkamrák falára karcolnak ilyen féligmunkált, torz címerjeleket, s heroldok köntösére mázolnak ilyen durva szignumokat: vasliliomokat, fekete-fehér ostáblakockákat, hullámvonalakat, szigonyt tartó, merev karokat, görög hárfát és pálmaágat, de csak úgy odavetve, ahogy a vadak írják a mellükre a törzs jegyét. A kicsiny részek nem fontosak, akik ismerik, tudják, mit jelent, s azt is, hogy mi minden van mögötte, a többieknek nincs közük hozzá.

— Látnom kellett volna a jeleket — mondta az asszony, és a férfi homlokára nézett, melyen — a jobb szemöldöke felett — egy régi heg húzódott végig.

— Ezt karddal kapta, lovag — mutatott a forradásra, s oly bizonyos volt ebben, hogy szavának kérdő súlya sem volt.

— Széklábbal kaptam — mondta a zarándok lassan.

és ujja hegyét emlékezve húzta végig a régi forradáson —, Krosno városában, egy kocsmában.

— Az erdélyi védelmében verekedett, bizonyára.

— Egy citeráslány védelmében verekedtem, akit krosnói úrfiak támadtak meg.

— Szép — bólintott az özvegy gúnyosan.

— Szép volt — mondta a zarándok nyugodtan és gonoszul —, kicsit tatáros, mandulaszemű, fekete hajú. Arrafelé, a Wislok völgyében, mind szépek a lengyel asszonyok.

Felemelte a szék karfájáról köpenyegét, és karjára dobta: a mozdulatban búcsú volt.

Sima és közömbös szavakat mondott: emlékezetben való megtartásról, jó egészségről és viszontlátásról beszélt, ahogy ez illik annak, aki elmegy. A lépcsőnél udvari bókkal és mosollyal köszönt, gyors és mély mozdulattal lendítette meg a karját, hogy a kezében tartott bretra tolla megseperte a küszöb kövét. A kapu puhán csukódott mögötte.

— Márkus — szólította a lépcsőnél szolgáját, de az engedetlen és hanyag dalmata nem volt a helyén. Szolga, kard és kesztyű nélkül ment a szűk és sötét utcákon a fogadó felé, dühös volt és jókedvű, mint a gyermek, aki sokára szabadult meg az öregek köréből.

A szolgát a fogadóban találta, a kamra földjén ült, s önmagával vagy talán az ördöggel kockázott. Rázta a fabögrében a kockákat, és úgy mosolygott, mint aki nyerésben van.

— Kelj fel és készülj — mondta neki a zarándok,

s hátba rúgta nevetve —, még az éjtszaka tovább utazunk innen. Hallod?

A szolga mozdulatlan szemgolyókkal nézett fel rá.

— Hová? . . .

Nem felelt. Kivette a szolga kezéből a fabögrét, megrázta, és leborította a földre: a fekete, csontból faragott olasz kockák mindegyike üres oldalával fordult fel, egyetlen sötét lapjukkal, melyen sem pont, sem jel nincs.

— Elég nagy Lengyelország — mondta —, majd szemközt megyünk a folyóval.

De különben is — gondolta magában a zarándok, mikor már kívül voltak a falakon, és szemközt lovagoltak a Visztula folyásával —, különben is öcsém írta, hogy kedvetlen borok termettek a Hegyallyán ezen az esztendőn, mert a júliusi dögös esők és az igen káros veres ragya a szőlőket annyira megrontotta, hogy a hegyeken siralomnál egyéb nem maradt . . .

— Gondolkoztam álmodon, nagyságos úr — mondta mellette Curzolai Márkus, a szolga, míg szorosan baljára vezette a lovát —, a folyó, melyet álmodban láttál futni alacsony partok, távoli hegyek és mozdulatlan nádasok között, nem a San és nem a szent Visztula.

A borok dolgában jöttem Danczkába — töprengett a zarándok —, s a bor árát megint elfeledtem elkérni az özvegytől. Pénzt hagytam a Brandtius-házban, avagy hegyre hordtam földet.

— A folyó, melyet álmodban láttál, uram — mondta

a szolga, míg elkapta a zarándok lovának fékét, és hátrahúzta, hogy mindketten megálltak az úton —, a folyó: az Istros, a régi germán hősök Tuonowenek nevezték, a mi nyelvünkön Dunawo s latinul Danubius. Gazdag part, sok neve van, mint a nagyuraknak, s a disputa most folyik felette, úgy ügyelj!

Szembefordult a lovaggal, jobb kezét felemelte.

— Úgy ügyelj!

A holdsarló akkor jött az égre, vékony holdfény ült a tenyerén és szegletes gladiátorarcán. Arany és fekete vonalakból írták az arcát, mint a dalmát templomokban a kormos szentképeket. A szeme fehérje oldalra fordult, mint aki hallgatódzik.

— A révet magad mögött hagytad — mondta —, csak menj tovább a víz folyása mentén délkeletnek, rövidesen meghallod a katonasípok szavát.

A zarándok felemelte az öklében tartott bivalykesztyűt, s egy erős ütéssel leseperte a szolga kezét a kantárról, mintha legyet csapna.

— Ha nem tudnám, hogy féleszű vagy — mondta bosszankodva, míg kesztyűjét huzogatta a kezére —, azt hinném, hogy szemnek jöttél mellém. Mondd: miért vigyázol rám, és ki küldött hozzám?

— Valaki bizonyosan küldött, nagyságos úr — felelt a szolga, míg továbblovagoltak a parti úton —, ha akarod, tekints követnek. S most figyelj . . .

Hangja megváltozott, mesélő lett.

— Évekkel ezelőtt, Catalunából jövet, Bordeaux városába vetődtem — kezdte —, ahol a polgármester fogadott szolgálatába, miután meggyőződött a plato-

nizmusban, a skeptikus filozófiában, valamint más ilyen hasznavehetetlen tudományokban való jártasságomról. Gazdám udvarias és kedélyes nemesember volt, akit hivalkodónak tartottak a bordeaux-iak, mert önmagáról szívesen beszélt. Mindezzel ő keveset törődött, és társalgásaink közben gyakran mondá nekem: tudd meg, jó Marcusom, a legnagyobb dolog a világon az, ha önmagáé tud lenni egy ember ... Ez az a dolog, amit te nem tudsz, nagyságos úr, s engedd meg, hogy most erről beszéljek. Ha akarod, vedd úgy, hogy követe vagyok a bordeaux-i polgármesternek, akinek egyébként Michel de Montaigne volt a neve ... Nem tudom, hallottad-e valahol a hírét?

A sáncokhoz értek, mögöttük a holdsarló állt az égen. Emberarca volt a holdnak, és sárga mosolya; a révből kelt fel, és széles udvarában a tenger párája porlott.

Hazudik — gondolta a zarándok —, mindezt most találta ki, és kétségtelen, hogy a Michel de Montaigne nevű úriember sohasem élt.

Fénylő tavaszi delekben mezőkön lovagoltak át, nagy fellegek álltak a szántások felett, és a Visztula kiöntéseiben az ég kék foltjai tükröztek.

Ingoványokon utaztak át, mérföldes mocsarakon, ahol a nádasok a láthatárig eltakarták a földeket. Mentek napokon keresztül, embert sehol sem láttak, csak a rozsdás kákabunkók inogtak a szélben, a fertők vízén békatutaj limbált, és a sáslevelek felett vad-

kácsér szállt alacsonyan, kékarany tavaszi nászruhában, éles kiáltással.

Ahogy haladtak délnek, úgy szűkült egyre a folyó medre, pedig hegyek sem szorították sehol, a föld lapos volt, bánatos és félelmetes. Néha feldördült valami hang a nádasok mélyéből, nádi bika kiálthatott, de lehet, hogy partok szakadtak a vízbe.

És váratlanul ágakra foszlott a folyó; volt úgy, hogy félnapig csak a parti utat keresték a sásban, de minden oldalról tocsogók és vizek csillogtak feléjük. A zarándok a lova nyakára hajolva kutatta az eltűnt csapást, majd messze előrelovagolva fürkészte az ingoványt; ilyenkor a kengyelben állt, hónaljig takarta alakját a magas nád, arca mozdulatlan és feszült volt, mint a portyázó katonáké. A folyón borzongó fodrokat figyelte, a sás ritkulását és a lovak nyugtalanságát, a nádzúgás hangjából talán kiszámolta, hogy merre vannak a tisztások, s hol van a holt vizek vége, mert néha szótlanul megfordult, úttalan zsombékoson és bozótokon tört át, olyan bizonyossággal, mintha vezetné valaki, de végre is rátalált az ösvényre, mely a víz igazi ágya mellett futott délnek. Vidrák nyomaiból és madarak esti röptéből olvasott; egy nádszál, mely töretlenül hevert az úton, valamit mondhatott neki, mert töprengve állt meg, és térdének egy könnyű nyomásával más irányba vitte a lovát.

Márkus, a curzolai, aki görbe kandúrháttal ült a nyeregben, nem lovagolt, csak utazott a lovon, ahogy papok, kereskedők és vándorló orvosok szoktak; kedvtelenül és némán követte urát, de fürgén járt

a sarkában, nehogy elmaradjon az ingoványban, ahol bizonyosan megennék a nádi farkasok.

— Honnan ismered ezt a földet, uram? — kérdezte egyszer, mikor megálltak egy parti halmon. Oldalról és gyanakodva figyelte a zarándok arcát.

— A Bodrogközből — mondta, míg az üres és álmos partot bámulta, a nyírek között járó, sárga vizet, a forgók gyűrűjét, a sással borított, kicsiny szigeteket s a nádason túl a földek hullámos, barna hátát —, ilyen a Tisza Leányvár alatt, szemközt Veresmarttal. Csendes és vad táj. A szél, víz, fű és az állatok egy nyelven beszélnek, ezt tudnod kellene.

Ő ismeri ezt a nyelvet — gondolta a szolga —, biztosan és folyékonyan beszéli; valami titkos iskolát járhatott, vagy farkas nevelte kisded korában, mint a latiumi ikreket. Vadember — gondolta, és borzongva fordította el a szemét.

A nádasok elmaradoztak, s mind sűrűbben jöttek a lengyel jobbágyfalvak. Ez Nagy-Lengyelország volt, a nagy papok és kisnemesek hazája. A zarándok ritkán kért szállást falvakban, az éjtszakákat a mezőkön töltötték. Pásztorok tüzénél aludtak, halászok sárral tapasztott sövényházában, téltől megtépett, gazdátlan csőszgunyhókban, s egyszer, egy meleg tavaszi estén, a puszta földön.

Egy repedt földű, száradó nádas szélén hevertek le, valami falu volt közelükben, a mocsarat szántások fogták körül, és a frissen felhasított földek taraján fiekék feküdtek.

A szolga virradatig nem hunyta be a szemét: a

ritka náderdőből puha léptek neszét és állatok nyögését hallotta, surranásokra riadt fel, és zöld karikákban égő szemek tekintettek feléje. Félt.

A két ló mozdulatlanul pihent mellette, s a zarándok úgy aludt a nádból rakott derekaljon, mint a tej; térdét felhúzta a darócköpenyeg alatt, hosszú haja szétterült a földön, arcára a csillagok világítottak, és fegyver nem volt a közelében. Ők jobban tudták, hogy mikor kell félni, a veszélyre valaki felkelti őket.

A hun vadász — nézte a szolga az alvó lovag kerek fejét, széles járomcsontjait, keskeny ajka felett a lecsüngő, ritkás bajuszát —, egy kipcsaki tatár lovas, aki az angliai Buchananus zsoltárait fordítja, betéve citálja Anakreont, és Petrarca módján énekel. Nem kobzos: költő... Ó, isten, be csodálatosak is a hangszereid!...

Juhsajton, rozskenyeren és gabonapálinkán éltek, mint a Visztula-menti parasztok. Olykor útszéli kocsmákba tértek, halat ettek, és miódot, a lengyelek sűrű méhserét itták rá; tenyérbe temetett homlokkal ültek a pergamentával fedett ablaknál; a zarándokot hallgataggá tette az idegen ital, ilyenkor szótlanul nézte csizmája oldalát, melybe mély csatornát koptatott a kengyelvas. A sötét ivón néha citerahúr pöndült át, s az utasok felé lengett tapogatódzva, de mikor fejüket sem emelték meg, elhallgatott, s a muzsikás koppanva rakta vissza a szerszámot a kemencepadkára.

Szent György havában jártak, valahol a Bzura torkolata táján; mikor elhagyták Wyszogradot, el-

tűntek a vadvizek, és megújult a föld körülöttük. A nagylengyelországi tavaszban utaztak, mind magasabb lett a mérhetetlen réteken az ifjú fű, nyájak kolompjait hallották mindenfelől, ereje támadt a napfénynek, mely hajnalonkint gyorsan felitta a folyó páráját. Kemények és mozdulatlanok voltak a fellegek, mögülük úgy nyúltak ki a nap fénynyalábjai, mint az ezüstpáncélos kéz széttárt ujjai.

A földeken megjelentek az emberek. A ferde és fénylő sugarak között bocskoros jobbágyok törték faekével a püspökök és urak földjeit, birkabőrbe öltözött magvetők lépkedtek a szántások taraján, kezüket széles mozdulattal lökték el, mintha karddal suhintanának, asszonyok és mezítlábas gyermekek boronákat vontak, sarkukat a barázda völgyének vetették, testük megdőlt, s fejüket mélyen leszegték, hogy szennyes-szőke hajuk a földet érte. Mikor meglátták a sötét dolmányos lovagot, kápáján karddal, nyakában ezüstolvasóval, mögötte szolgával, süvegüket öklükbe gyűrve, hajlongva köszöntötték. Az üdvözlést Márkus viszonozta, néha áldást osztott a jósokra, akár egy püspök titoknoka.

És falvakon mentek keresztül, ahol szélmarta nád fedte a gunyhók tetejét, kémény nem volt a házakon, és az eresz az udvar sarát érintette. Füst- és nyomorszag úszott a falvak felett, kutyák nem ugatták meg lovaikat, gyermekek sehol sem sírtak, és senki az út porában nem játszott. A falu a földekre vonult dolgozni, s magával vitte az állatait s gyermekeit. A portákon, az ereszek tövében és kávátlan kutak

dombján fekete rongyokba öltözött vénasszonyok ültek, mint kísértetek a temetőkben.

A zarándok a mezőket szerette, ahol a tavasz táncolt. A sár felszáradt már az utakon, a könnyű porban verebek fürödtek, a folyó partján sárga köntöst öltöttek a bokrok, déli harangok szavát hozta a víz, egy udvarház kéményén gólya kelepelt, és egy éjtszakán, Nowydwor és Varsó között, váratlanul virágba szakadtak a gyümölcsfák.

— Szép föld a lengyelek földje — mondta a zarándok tűnődve —, azt mondják, hogy a lengyel úgy viselkedik tavasszal, mint a részeg; mikor először szabadul ki téli házából, ahol mohával bélelt ablakok mögül lesi a hó eltakarodását, mikor először nyargal át az ifjult mezőkön, táncol, a földre veti magát, sír és énekel. Látod, szolga, a danczkaiak falakkal és kiváltságlevelekkel kerítik be magukat, s azt mondják, a jog a szabadság. Jog? Mihez? A flandriai vitorlavászon egyedáruságához vagy a kéményadó megtagadásához?... A szabadság mozgás és tér. A mező a szabadság, a szélben hullámzó fű. A lengyel szabadságtudata térbeli; ha azt mondod, hogy ez kezdetleges, úgy azt mondod, hogy ősibb. Tudd meg, te tudákos, hogy lehet bármily kicsiny a prajszok tartománya, ők azok, akik a szabadság mögött birodalmat képzelnek, falakkal és korlátokkal; a fogalom szegényes és nagyon véges. A lengyel a Respublica Regni Poloniae szabadságáról beszél, mert ők találták fel a világhistória egyetlen királyi köztársaságát. Ha mosolyogsz is felette, érzed, hogy ez a végtelenebb:

Határtalan mezőt látsz, és szélben fodrozódó füvet. Ez nem a birodalom, talán ez a haza.

A szolga sokáig nem szólt, aztán felvetette fejét.

— Ismered-e, uram, Jan Dlugoszt? . . .

— Nem — mondta a zarándok ellenségesen —, de vigyázz, úgy csúfolódj, hogy végigverek a hátadon, kopasz . . .

— Jó. Jan Dlugosz lengyel volt, de latinul írt, latin néven: Longinusnak nevezte magát. Így bizonyosan hallottál róla. Történetíró és okos pap volt, de nem lett belőle lembergi érsek; igazat írt nemzetéről, ezért nemzedéke megbüntette. Rómában is járt, s midőn három évvel ezelőtt mint vicekönyvtárnok a Biblioteca Vaticana leveleit rendeztem, Kazimir király követségének irományai között megleltem Longinus kéziratait, melyek bizonyára vázlatai lehettek a Historiae Poloniae-nak . . . Egy nagy nemzet gyónását hallottam, uram, nincs jogom beszélni erről, csak annyit mondok, hogy a tudós pap pusztulást jövendölt annak a nemzetnek, ahol a bocskoros mazoviai nemes is egyenlőségét hirdeti az országnagyokkal, amit azok váltig tagadnak, ahol mindenki a szabadságról beszél, és nincs senki, aki el ne nyomna valakit . . . Uram, a hátad mögött mentem idáig, s láttam ekéik mellett a jobbágyokat, amint meghajoltak szép lovad és selyemposztó-dolmányod előtt: földszínű arcukon a gyűlölet sütött . . .

— Most hallgass!

— Hallgatok, nagyságos úr — mondta az arcátlan, s míg visszafogta lovát, karját úgy kapta fel, mint aki

ütéstől fél —, de kérlek, add át fényes kabátodat, kövess három lándzsahossznyira, s miután megnézted a köszöntő paraszt arcát, beszélj tovább a szabadságról.

Egy esős estén elérték Varsót.

A folyó jobb partján haladtak, a város a másik oldalon volt. Pragán, az elővároson mentek át, a zarándok az álla alá kötött kalappal lovagolt a falak mentén, s a déli kapunál megint rátért a visztulai útra. A városból semmit sem láttak, sötétség fedte Varsót, a fekete vízen át mintha muzsika szállt volna, s a zavaros felhők között Szent János templomának toronytüzét vélték fel-fellobbanni. Aztán látták, hogy csak az este játszott velük, a fény az innenső parton égett; egy vashálós lámpa lengett Praga falának szegletén, egy rúd végén. A lámpa fénykarikájában nem volt semmi, csak a lehullott vakolatú kőfal, és előtte a tavaszi eső ezüst pálcái villogtak.

— Hová mégy, uram? — kérdezte a szolga szorongva, mikor látta, hogy megint csak rálovagolnak a végtelen útra. A zarándok letörölte arcáról az esővizet, és nem felelt.

Hajnalig ügettek, akkor elérték Karczewet. Egy jámbor kalácssütő ajánlotta fel házát a fáradt utasoknak: a kemence odújában aludtak délig, birkabundák és meleg kalácsok illatában.

A folyó vezette őket. Falvak és városok maradtak el, tornyok és kapuk, a kapukon zászlók. Este lámpák égtek a hidak, bolthajtások és kocsmaajtók felett.

Öröktől és vendégfogadósoktól kérdezték meg a városok nevét, ahol jártak.

Egy kicsiny faluban, amelynek talán neve sem volt, vendéghívogató cselédek állták útjukat, s kérlelve terelték őket a falu nemesének házába, ahol keresztelőt tartottak. A faoszlopos tornácon a nemes úr fogadta őket méhseres kancsóval és arccsókkal; már mámoros volt az italtól és az apai büszkeségtől. Felmutatta a fiát, magasra emelte, és a levegőbe dobálta, az asszonyok visítva kapták el tőle a veres arcú és nyakladozó fejű újszülöttet, akit aznap reggel keresztelt egy régi szent király nevére egy sovány és lobogó szemű varsói pap, a boldog apa rokona.

— Ötesztendős korában lóra dobom — gyönyörködött a gyermekben a nemes úr —, s majd megtanítom haragudni a moszkovitákra...

— Meg a tatárokra — mondta az egyik vendég — és a bűzös kozákokra...

— A ravasz svédekre — mondta egy másik —, a szakadárhitű havasalföldiekre és a pogány törökre. A németre.

— A kislengyelországi nagyurakra...

— A nagylengyelországi kisnemesekre. És egyáltalában mindenkire!

Ennek mindnyájan igazat adtak, és a sléziai háborúról kezdtek beszélni, melyben valamennyien részt vettek a vitéz Zamojski oldalán, két karddal aprítva ott az osztrák herceg lovagjait. A szikár és lobogó szemű varsói pap, aki az asztal fejénél ült, megintette őket, mondván, Szent Pálnak a kolosszeiekhez írt

levelével, hogy viselkedjetek bölcsen a kívül állók irányában, és jól használjátok fel az időt, mert — kiálta Jánossal, Zebedeus fiával — aki gyűlölködik, az a sötétségben van, s nem tudja, hova megy...

Neki is igazat adtak, mert méltányos és türelmes férfiak ülték körül az asztalt, mindnyájan meghajtották fejüket a pap igéire, s vétkeiken gondolkoztak. Ám a pap ezután az ország vezérét állította eléjök példaképpen, a hős Zamojskit, a sléziai győzőt, aki vértjével együtt a gyűlöletet is levette magáról, és lám szárnyas sisakjában a békesség galambját neveli. Nosza, felgerjedtek erre a hazafiak, s a méhsertől lucskos asztallapot verve kiáltották feléje, hogy nekik ugyan ne hirdesse szentté a főgenerálist, mert az sem jobb a többi országnagynál, megkereste ő is a pénzét a háborún és a két királyválasztáson, s azt sem felejtik el őnagyságának, hogy az országgyűléseken mindenféle mazowiai koldusokkal vette magát körül, nem velük, akik ha szegények is, de nem szántják maguk a földjeiket, mint e botosnemesek.

S miután a pap csak dúdolta a magáét, felkeltek ellene csodálatosan egy akarattal a hazafiak, s az ajtón át kivetették az udvarra; nagy szélű barátkalapját utánahajították.

— Máskor evangelistákat, szenteket és egyéb holtakat dicsérjél, főtisztelendő atyaság — nyújtotta át udvariasan a földre hullott papi kalapot Márkus, a szolga, aki urával együtt megszökött a keresztelőről —, tudod, a halottaknak sok mindent megbocsátunk.

— Valóban igazad van, uram — mondta a pap, míg sáros kalapját dörzsölte csuhája ujjával —, akire isten haragszik, azt Lengyelbe teszi apostolnak.

— Az emberjavítás lengyel betegség, ezt is megírta róluk a nagy Dlugosz — bökött a hüvelykjével a keresztelőház felé a szolga, mikor továbbmentek —, és mi a véleményed, nagyságos úr, kit nevezett apostolnak az igen tisztelendő atyaság, az országnagyot vagy ennenmagát? S mit gondolsz, tinálatok kidobnák-e udvarházaitokból az ily apostolt?

Ezután két napig utaztak zavartalanul, mikor patkót veszített a zarándok lova. Közelükben egy dombon valami kastélytetőt látták fényleni a ritkás fák között, a zarándok leszállt a nyeregből, s gyeplőszáron vezette lovát a ház udvarára, ahol kovácsszínt és mestert kerestek.

Maga a ház ura jött eléjük, s kérlelte őket, hogy tiszteljék meg hajlékát, s míg cselédei a lovat vasalják, igyanak meg vele és vendégeivel egy kancsó bort. A zarándok később ráismert a kastély urára, emlékezett még rá a régi időkből, a varsói gyűlésen találkozott vele, tizenöt esztendővel ezelőtt, ahol a későn hódoltak csapatához tartozott, azokhoz, akik a pruthi átkelésnél még a török császár komornikjának nevezték Báthorit, a krakkai Te Deum után erdélyinek mondták, és miután ostrommal vette meg s feldúlatta Lanckoront, az engedetlen siraki vajda várát, felségnek címezték.

Pasek Veszpázián volt a házigazda neve, szomorú és oktondi ember, aki bármennyit forgolódott, soha-

sem tudta arra fordítani a köpenyeget, amerről a szél ostromolta. Ifjúkorában, Valois Henrik pünkösdi királysága idején, két hónapig lézengett a varsói udvarban, azóta topánt és nyakfodrot visel, francia módon nyíratja szakállát, franciául szidalmazza szolgáit, amit a Valois párizsi csőcselékétől tanult. Kertjében kivágatta a gyümölcsfákat, és helyükbe görög olajcserjéket ültetett, melyek aszúkórságban pusztultak el az első őszön, nyári konyhájában aranycsináló-műhelyt rendezett be, de az üstökben ezután is gabonapálinkát főzetett, svájci reformátorok könyveit olvassa, angliai nyergen lovagol, dán ebekkel vadászik, olasz mártásban eszi a halat, s korát bírálja.

— Más volt az én időmben. A nép megromlott erkölcseiben — szokta mondani —, vonakodva fizeti a dézsmát.

Ilyenkor Valois Henrik idejére gondol, akinek dicstelen futása után a stezyci gyűlésen az ilyvói vajdával együtt kiáltozta Osztrákházi Miksa nevét. Ő, nem pénzért, mert nem becstelen ő, csak a címért, a vajdasági alpohárnoki méltóságért, melyet odaígértek neki a németbarát főurak, a Mielickiek és a Laskiak. A mezei tisztségtől Zamojski ütötte el, aki Báthorit ültette trónra. Az erdélyi halála után még egyszer megvillant a vajdasági alpohárnokság, most a Zborowskiak osztogatták Osztrák Ernő nevében a címeket, ám Zamojski, a zord hazafi, ötezer lovagjával szétverte Ernő seregét, a kegyes trónigénylőt börtönbe zárta, és a svéd királyfi fejére tette a koronát.

— Most svédek között osztogatják a királyi asztal javait — mondta Veszpázián úr a kancsó mellől —, ki bánja, ha minden rénszarvaspásztor is sztarosztaságot nyer; egyenek az éhesek, elég nagy Lengyelország. Legyen övéjük a föld, de a hivatalt nem engedjük, barátaim!

Vendégei keserűen lelkesedtek. Egy kis kopasz nemesember jogfeladónak nevezte azt, aki nem tud küzdeni az ősi mezei tisztségekért, egy szegletesre vágott hajú, tudósképű úriember pedig szép latin beszéddel köszöntötte fel a ház urát mint a vajdaság alpohárnokát, fejtegetvén, hogy az ország törvényei, jelesen a Statuta Alexandri szerint dekretum nélkül is jogosan viselheti e díszes méltóságot, mert ezt Lengyelország és Litvánia szenátusa akaratából, az Atya, Fiú, Szentlélek nevében királynak kiáltott Miksától nyerte. A vendégek dicsérték a jogtudóst, csupán a kis kopasz nemes ült sötéten, és csendesen mondta, hogy volna néhány szava e törvényekről, de nem tartja illendőnek a beszédet, mert még azt hihetnék, öccse ügyében szól, akinek — bizonyára tudjátok ezt, tiszteletreméltó uraim — ugyanezt a méltóságot a maga kezével írt levélben ígérte oda a Sléziában álló Ernő herceg, márpedig az utóbbi fejedelmi akarat megsemmisíti az előbbieket, vagyis törvényeink szavával: leges posteriores contrarios abrogant...

Hárman igazat adtak neki, öten ellene mondtak, a többiek pedig úgy tudták, hogy mindnyájan tévhiten vannak, a dolog másképpen van. A házigazda sértődötten és zavartan mosolygott, de a vágott hajú

tudós úr lerántotta a könyvszékről Laski kancellár törvénygyűjteményét, és nagy fennszóval olvasta a fejükre a textust, a kopasz úriember viszont a kitűnő Priluski Jakab könyvében forgatta a leveleket, míg egy fiatal, kardos nemes Herburt Ján új törvényfordítását citálta. Egy szép szakállú idős ember Krisztus öt sebére kérte őket, hogy maradjanak békében, de félrenyomták, a jogtudós a szétnyitott könyvre csapott tenyérrel, a fiatal nemes a görbe kardjára.

A zarándok akkor odahagyta őket, lóra szállt az udvaron, és szolgájával együtt kivágtatott a kapun; futtában pénzt dobott a cselédeknek.

Velük együtt távozott a portáról három lovas csatlósával a szép szakállú idős úriember, akiknek azonban előbb meg kellett ostromolniok az istállót, ahol kopjás lovászokkal őriztette nyergeiket a vendégszerető házigazda.

— Azt kérdezed, lovag — mondta az idős úriember a zarándoknak, miközben a visztulai úton lovagoltak együtt —, ha ruhájuk spanyol, ételük olasz, nyelvük és szokásuk francia, mi bennük a lengyel? Ha közülünk való lennél, tudnád, hogy éppen ebben urak és lengyelek: az idegen mód nélküli majmolásában. Nem ismered a régi dalt?

Francuz wymysli,
Niemiec to zrobi,
A Polak glupi,
Zaraz to kupi...

— Láthatod, ismerjük magunkat, és így gúnyoljuk: a dolgokat a francia találja ki, a német megcsinálja. A lengyel? Az meglátja, és tüstént megvásárolja... Uraink nem szeretik a fejüket törni. Tehetségtelen nemzet volnánk? Nem, csak kényelmes, de ebbe már mások is belehaltak.

— De nem mindegy, hogy minek nevezik a betegséget, amibe belepusztulsz? Nevezheted nagylelkűségnek, ez gyógyíthatatlan, már Róma sem tudta kiheverni. Nézd szegény Pasek Veszpáziánt, a lengyelt: miután vendégei megisszák a borát, elszedik tőle az igazát. Mi Kulmia tornácán kettős arccsókkal fogadtuk a vasba öltözött német lovagokat, ők falat vertek ott, és elzárták előlünk a világot.

— Méltóságok után vetjük magunkat. Ha mezei tisztségeinkkel javak is járnának, vétkünk kisebb volna, gyarlóság, mely azonban nincs híján az okosságnak. De mit érdemel az a lovagrend, amely a tükör előtt pipeskedik, s miközben a feje felől a fedelet is leszedik, ő féleszű módjára haszontalan semmiségeket aggat magára s elégedett. Ilyenkor szoktunk atyáink örökségéről és a hagyományokról beszélni, bár jól tudjuk, hogy atyáink életének valóban tartalmat adott a hivatal és a tisztség, de nekünk alig több már, mint üres képráma, mely arra jó, hogy bekeretezze egy radomi nemesember ünneplő köntösét és végtelenül köznapi arcát.

— Nagyobbak lettünk, újra a miénk Polock és a Dvina völgye, de a nagyság nem a térben van. Mikor kezd hullani egy nép? Félelmetes kérdés... De ha egy

nemzet ott kezd bukni, ahol méltóságai nem feladatok többé, hanem jutalmak, akkor mi már hullunk.

— Mennyi még? Három év, harminc esztendő, esetleg kétszáz. Hangos csattanással fogunk elterülni a földön, s azt képzeljük, hogy a világ majd gyászkönnyel a szemében fogja körülállni széttört testünket. Mindezt így jövendölték látnokaink, akik jól tudták, hogyan kell vigasztalni egy érzelmes népet.

Ezt mondta az idős úriember, majd elköszönt, és a folyó hajlatában balra tért egy üres szekérútra. Földeken át vezetett a dűlőút valami ismeretlen faluba, melynek tornyait friss szántások párájában látták.

— Megkérdezhetted volna, uram, a bánatos lovagtól vagy csatlósaitól, hogy hol ér el bennünket az este — mondta szemrehányóan Márkus, a szolga, míg utánanézett a távozóknak —, egyébként néha azt éreztem, hogy nem magáról, hanem rólad és rólatok beszél. Nem gondolod?

Miután nem kapott feleletet, a folyópartra ment, ahol halászcsónakot látott siklani a víz közepén.

— Felebarátaim — kiáltott a halászok felé —, kérlek. mondjátok, melyik falu ez itt a mezőn túl?

— Maciejowice — felelt valaki éles hangon a folyóról, s a ladik gyorsan eltűnt a part árnyékában, az esteledő vízen.

Tüzet raktak nádból és gyökérből, s a mezőn aludtak. Felettük nagyszemű tavaszi csillagok égtek.

Sandomir előtt hallották, hogy a megáradt San a torkolattól feljebb elöntötte a földeket, a víz még most is térdig ér az utakon, melyeken sem ló, sem ember nem járhat. Komppal mentek át a bal partra, hogy folytathassák útjukat.

A kompot nem tartotta kötél, négy révészlegény hajtotta rudakkal, és szakadatlan kiáltozások között küzdöttek az áramlattal. Az erős sodrás a halom felé vitte a lapos teknőt, a halmon zömök bástyák és szürke falak közé kerítve a papok házai és vakablakos kolostorok álltak, felettük réztetejű templomtorony ugrott magasra. A halom, a kőfal és a torony képe fordítva és törten tükrözött a vízen. A toronyban négy haranggal húzták a delet, de oly erővel, hogy a levegő is lobogott.

— Nézd őket — mondta Márkus —, azt hihetnéd, hogy ég a város, beszakadt a Visztula gátja, vagy a közeli mezőkön nyargalnak már ellenök a moszkoviták, mert ki gondolná, hogy ebédre csendítenek csupán... Nézd a bolondot...

A kompról nézték ernyőzött szemmel és lovuk nyergére támaszkodva, hogyan harangoznak Sandomirban. Vad hangzavarban dongtak és visongtak a harangok, mintha nem köznap volna, hanem húsvétszombatja vagy úrnapi körmenet. A torony ablakából lobogó acélnyelvekkel lendült a mélység felé a négy óriási kolomp, penészes bronztestük, mint zöld kendők, úgy repkedtek a magasban. Emberek kapaszkodtak a szakadt és csomós kötelekbe, nyúlt törzsüket felrántotta a harang, majd mélyre húzták a kötelet, hogy

öklük a földet verte. Bőszülten és csikorgó fogakkal dolgoztak a sandomiri harangozók, versengve, mintha úgy fizették volna őket papjaik, hogy melyikük üt nagyobbat a nyelvvel. Rengett a papok várának dombja a harangok szavában, fellegek és madarak szálltak az égen riadtan, a hang széttörte a víz tükrét, és a parti házak faláról hullott a vakolat. Így harangoztak delet Sandomirban.

A harmadik vers után megállították a harangozók harangjaikat; oldalra rántották a nyelvet, a kötélre kapaszkodtak, s kirepültek az ablakon; átszelték a levegőt, s mint az óra ingája, visszasétáltak a toronyba, talpukkal fogva el a párkány szélét. Félelmetes volt nézni őket, amint rugdalódzó lábuk a mélységet tapossa, s alattuk madarak kerengenek. Párat bongtak még a harangok, aztán elhallgattak. A harangozók a toronyablakba álltak, és férfias szerénységgel törölgették verejtéküket.

— Valóban hasznos munkát végeztek — mondta Márkus, a szolga —, miután felingerelték a harangokat, hogy az angyali szerszámok tajtékozva bömböltek, a rossz kötelekre akasztották életüket és sorsukat, hogy megfékezzék őket.

Megvonta vállát megvetően.

— Nem tudom, mire való ez — mondta, és megoldotta a komp sorompóján a lovak kötőfékjét, mert partot értek —, de kérlek, ne nézd őket tovább, uram, mert elölről kezdik istenkísértő mutatványukat; bármelyik közülük egy fületlen gombért kockára veti életét, ha ezért egy idegen megbámulja ... Hiúk, ezt

is megírta róluk a nagy Dlugosz, ha jól emlékezem.

— Hiúk — felelt a zarándok —, hősi és derűs nemzet. Végzetes nép és gyermeki, de mit tud erről egy curzolai, aki az Adria egyik kalapnyi szigetén született? Miként a légy, utazók köpenyegének ráncaiban vontad meg magad, elvittek ide és oda, s most úgy hiszed, ismered a világot... Semmit sem tudsz.

Felhágott a kengyelbe, kesztyűs kezébe fogta a kantárt, és megindult a bal parti úton. A vízikapu előtt mentek el, a lila árnyékú bolthajtáson túl tarka ruhás kockázó strázsákat láttak, kövekkel kirakott piacot és napsütött házoldalakat. Ez volt Sandomir, ahová nem tértek be. A szolga akkor már tudta, hogy Krakkóba mennek.

Húsvét harmadnapján elérkeztek a város alá. A kapuknál egyetlen katona sem volt, mert bizonyára ünnepeltek. A falak mentén szép göndör juhok legeltek, a zöld pázsiton farkasfogú nyájőrző ebek játszadoztak a kicsiny bárányokkal, pásztorok hevertek a közelükben, és sípjaikat fújták.

A domboldalról virágzó fák lombjain át nézték a házak összefutó, fehér foltjait, húsz templom csipkés kőtornyát és a tornyok felett a bokros-szakadékos Hegyet, amelynek palotái és lőréses bástyái oly közelinek látszottak a tiszta levegőben, hogy úgy érezték, kinyújtott kezükkel megtapinthatták volna falaikat. Napos és felleges délelőtt volt, a város néma és szikrázó; talán a régi zarándokok láthatták ilyennek Jeruzsálemet, ha a Gecsemáne kertjei felől érkeztek; az lehetett a királyok korában ilyen erős, békés,

hogy falai előtt a sötét arcú karaván vezetők és a Holttenger mentéről jött, Ruben törzséből való vad harcosok is sírva fakadtak.

— Üdvözlégy, Krakkó — mondta a zarándok rekedten, mint a szerelmes. Leemelte fövegét, és szélesen lendítette oldalt; így lovagolt át a kapubolt alatt, olvasóval, karddal, lovagi köszöntéssel, s azzal mit sem törődött, hogy a torony homlokán nem Báthori király régi jele áll, hanem Wasa Zsigmond mázas címere: zöld mezőben arany kéve. Nyomában a szolga vágtatott a bagázsiás lóval, kandúrhátán vitorlaként dagadt fel a bő köpenyeg, amelynek közepére egy ismeretlen város vörös takarós címere volt fonállal kivarrva. Talán Bordeaux-é, ahol valamikor a kedélyes polgármestert szolgálta, Montaigne urat — de az is lehet, hogy lopta valahol a köntöst.

Uram, mit keresel itt? — kérdezte a szolga, mikor a zarándok megállította lovát, és végignézett a napfényben fürdőző vén Vár utcán —, mit keresel közöttük?

— Semmi dolgod itt, nagyságos úr, isten nem ide küldött, eltévedtél. Jöjj, tudok egy búcsújáró utat, mely patakok medre mentén Czestochowába visz, onnan már könnyen elérjük Oppeln és az Odera völgyén át Boroszlót. Fussunk el innen, uram... Boroszló szép és tiszta, sok igazán dicséretes épület és jó könyv műhelye, bár kissé zavart még: észak és kelet leánya, átmenet Leobschütz és Braunsperga

között, melyet már ismersz... De, kérlek, jártál már a napnyugati városokban?

— Miért hallgatsz, uram, hiszen tudom, hogy ifjúkorodban éltél Nürnbergben?... Ó, Norimbergában sok minden van, még szebbek a házak és templomok, mint Boroszlóban, és a polgárok polcai hajlanak a könyvek súlya alatt. Minden tizedik nürnbergi ember tudós, és minden második versszerző; itt élnek a mesterdalnokok, szám szerint mintegy másfélezren, akik felfedezték végre, hogy a verselés is tudomány, mint a mennyiségtan, a stratégia vagy a bőrdíszművesség, amit minden értelmes német megtanulhat. Mikor ott jártam, élt még Hans Sachs, a vezérük, aki egymaga hatezer verset írt; megbámultam iskoláikat, ahol osztályokba sorolták Apolló papjait, láttam az ifjú Tanítványokat, akik még szorgalmasan tanulták a versírás harminchárom szabályát, majd a Barátokat, akik mindezt már tudták, az Énekeseket, akik megtanulták, hogyan énekeljük mások énekeit, a gyakorló Dalnokokat, akik verseiket még idegen mértékre írták, és végül a Mestereket, e derék és munkáséletű férfiakat, akik a megbízható és időtálló versszakokat készítették, bizonyára léniával és függőónnal.

— Te, nagyságos úr, norimbergai mulatásod idején, kamaszkorodban, Kötzler úr, a kalmár házában laktál, aki műhelyében maga is szívesen esztergált verseket, s praeceptort ültetett melléd, hogy barbár fejedbe töltse a jó írás Harminchárom Szabályát. Miután mindezt megtanultad, hazajöttél tudományoddal, és tüstént felborítottad a sorok és strófák Harminchárom

Szabályát, megtagadtad a kitűnő himnuszírók Törvényeit, megbotránkoztattad a szent papokat, két kopjatörés között szétroppantottad az énekmondók ősi verslábait, tehát magadra vontad a hivatásos hegedősök jogos haragját, mert vétked nem kisebb, uram, mintha a rézöntő formáit zúznád össze, s azt kívánnád a becsületes kézművestől, hogy miként a szobrász, ő is vésővel faragja tárgyait... Jó szerencséd, hogy csak vendég voltál Nürnbergben, mert a tekintélyes Merkerek, akik, mint jól tudod, féltve őrködnek a versszerző céh szabályai felett, mindenképpen kiutasítottak volna a gyülekezetből, mint pallérozhatatlant. Nem vagy jó Tanítvány, sem hű Barát, nem vagy ügyes Énekes, sem Dalnok, még kevésbé vagy Mester. Költő vagy, már ezzel a púppal születtél, lásd be, uram, hogy nem egészen igaztalanul dobnak ki az egészségesek és tanultak a gymnasionból.

— Mondom, eltévedtél: hazád túl van Boroszlón és Norimbergán, a Rajnánál kezdődik, valóban nem tudom, mit keresel itt, egy vad folyó partján, egy csikorgó nevű városban. Menj napnyugatra, itt bárhová mehetsz, csak megszállsz, ott lakni fogsz végre.

— Ha nem tudnád, uram, lakásod van Mülhausenben; mikor ott jártam, láttam a házadat. Ablakaid az Altstadtra és az Ill vizére néznek, erre a vén és bolondos folyóra, mely az utcákon csavarog, kicsiny gyermekekkel játszik, és kapkod a ruhamosó asszonyok térde után. Az emberek szeretik itt az Illt, megalkusznak vele, mint az ártalmatlan eszelősökkel szokás, nem verik félre a harangokat, ha néha tava-

szonkint berúg, kurjongatva rohan a medrében, halállal fenyegeti a várost, de mást sem rombol el, mint néhány penészes pallót s a partokon a mosónők falépcsőit. A Rajnán túl másképp hű és megalkuvó az ember, Mülhausenben talán az öreg pappal barátkozol majd, aki a szent zsinatokkal ellentétesen magyarázza Szent Ágostont, s a vitázó Melanchtont nem Antikrisztusnak, csupán gyenge írónak tartja, ami éppen elég ok arra, hogy ne reformáljon.

— Lehet, hogy Montmorencyban töltenél egy telet, nyárson sült szárnyasokon és almaboron élnél, szertelen könyveket olvasnál és meghíznál. Vagy talán Dijonban laknál, igen, majdnem bizonyos, hogy ott laknál; itt is ismerem házadat, uram, a Szent Benignusról elnevezett apátság kertje mellett van, nincs ennél jobb levegő Franciaországban. Háziurad egy gót fejű burgund, hugenotta, de orgonaépítő, aki a papokból él, így aztán egyik felekezet sem bízik benne, amivel ő keveset törődik. Mert ez józan nép, és minden ellenkező híresztelés ellenére: nem szenved örömmel. Tudnod kell, hogy mikor Dijont ostromgyűrűbe fogták a svájciak, a városbeliek kétszeres hópénzt ígértek a katonáknak, ha eltakarodnak, s így győztek. Szeretnek élni?... Szeretik dolgaikat befejezni, és nincs nemzedék, mely ne állítaná, hogy erre vagy arra ne kapott volna magától istentől megbízatást. Ha majd Dijonban élsz, kérlek, menj fel a Saint-Benigne tornyába, s nézz szét a városon; középen ott áll kormosan és csaknem változatlanul az ősi Dijon, a Castrum Divionense, a város végén még

nem száradt meg a festék az új templomok ablaküvegein, s közöttük, mint az évgyűrűk, úgy rakódnak egymás mellé az emberöltők munkái: piacok és paloták és erődök, kertek, szobros kutak, sima falú harangtornyok és faragványdíszes vesztőhelyek. A házak már a láthatárt feszítik, mert minden nemzedék hét ölnyivel továbbtolta a városfalakat. Így tanulnak, és ennyi a titkuk: a horizont felé terjeszkednek. Ó, ők nem építkeznek romokból.

Ami itt történt, annak tizenöt esztendeje — gondolta a zarándok, mikor a napfényes Vár utca végéről Mogila felé nézett —, *volt,* ezt így nevezzük szomorúan és büszkén, mert mi még hisszük, hogy a csillagok és az idő az ember körül forognak. A föld mozdulatlan, és az idő folyik, aki mást tanít, méltó a máglyára. S el ne hidd, szerencsétlen, hogy az álló idő felett szállsz, mint a felhő, nincs is igazi közöd a nagy műhöz, hogy még kerékkötő sem lehetsz a rendben; ha kihullanál, egy szeg sem hiányozna a szerkezetből, és életed nem több, mint az árnyék, amelyet három pillanatra a mezőre vetsz. Megmérted az időt vízórával és holdévekkel, megmérted Gergely pápa naptárával, és tudod, hogy valóban érettünk van, és minket szolgál; segít eligazodni életedben, különben honnan tudnád a fontos dátumokat, hogy hány esztendő telt el a világ teremtésétől fogva, mikor búcsúzhatsz el a fiatalságodtól, hány százada, hogy cimberek és ligurinok Hispániára törtek, és mikor kezdj készülődni

a halálra, mert íme megvénültünk... Felosztottad az időt naptáradban vörös és fekete számokkal, s most aztán számolhatsz: ami történt, annak tizenöt esztendeje, akkor huszonkét éves voltál, most harminchét. Mit keresel itt a Vár utcában, kísértet? Mit kerengsz itt, Európának ebben a sarkában, a Duna és a Visztula között — még mindig hiszel abban, hogy nem azt a feladatot kaptad, hogy éljél, hanem csak átéljél itt valamit? S erről üzenetet hagyjál. Mondd: kinek? Milyen csöndes a Vár utca, egy fekete macska fut át a köveken, s viszi szerencsédet.

Igen, folytasd, számolj be: magadnak, nem jó így, de jobb nincs... A kujawi püspök. Tizenöt esztendővel ezelőtt ő lovagolt a Báthorinak hódoló menet elején; aranyhímes papi palástja szétterült a nagy csontú lova farán, a zablát kétfelől két szőke fejű apród tartotta. Vastag szemöldöke volt a püspöknek, mint valamennyi Karnkowskinak, az ékkövekkel díszített keresztet úgy markolta, mint a buzogányt.

Papok jöttek mögötte, füstölőkkel és szentek képeivel, aztán a szenátorok bársonyban és aranylánccal, egy címeres köntösű herold Zborowski Péter lova mellett gyalogolt, s párnán hozta a város kulcsait. A másik Zborowski jött utána, András, a hopmester, aztán a két kancellár, Dembinski Valentin és Wolski Dumin Péter. Jött a belzi vajda, a zarnowi várnagy, jött Buzenski Jeromos, a kincstartó. — Egész Lengyelország üres — mondta valaki akkor —, mindenki eljött hódolni Mogilába.

Így vonult a székváros a király elé. Por és tömjén

szállt alacsonyan, s mint a kéken füstölgő olvasztott arany, úgy folyt az úton a menet, zászlók, baldachinumok és keresztek ringtak a küldöttek felett.

— Most fordul át a sarkán Erdély sorsa — mondta valaki a király kíséretéből. Akkor hátranézett, de nem tudta, ki szólt. Talán Gyulaffi László volt, a kerelőszentpáli győző vagy a székelyföldi Kornis Farkas, a hűséges. Ott álltak a király körül valamennyien, s míg a hódolók végtelen menetét nézték, ügyeltek, hogy arcuk ne árulja el megindultságukat. — Erdély — mondták és a királyra tekintettek, aki mozdulatlanul ült smaragdokkal és rubinkövekkel kirakott nyergében, és egy ránc sem rezdült meg fénytelensárga arcán.

Valóban csak annyi a titkuk, hogy mindent a helyén hagynak, és nem szívesen építenek a romokból — mondta a szolga —, különös, hogy napnyugaton az emberek is ilyenek: egyszerre hét nemzet jegyeit viselik arcukon és cselekedeteikben. Meglátod, dijoni házigazdád hosszú gót fejéből egy ravasz gall tekint ki, a vastag csontú koponyában olyan az értelemtől csillogó szeme, mintha egy eltűnt nép adna jelt magáról... Genuában, a virágmézillatú öböl városaiban, a lusta és gyáva brávók között nyugtalan és merész arcélű férfiakat fogsz látni, hajósokat, akik az ördögtől sem félnek, és kézműveseket, akik bőrkötényben ülnek a tanácsban, s munkájuk tiszteletét követelik; nem a közelebbi Bologna, hanem a távolabbi Firenze

polgáraihoz hasonlítanak, a fékezhetetlenekre, akiket Dante hiába pirított lassú tűzön, a pokolban is guelfek maradtak... Kelj át egyszer a Csatornán, és élj egy ideig a Szigeten, mert ezt is látnod kell. Az ország közepét ajánlom lakhelyül, a dombos Warwick grófságot talán, ahol az Avon mentén hűvös és felejthetetlen kis városok között válogathatsz. Itt találod a kelták és normannok, jüttök, angelnek, britek, szászok, gaelek, és még ki tudja, miféle nemzetek ivadékait; nemrégen szerkesztettek nyelvet maguknak, és a köd mögött most éppen birodalmat építenek piszmogva. Egyébként országukban már kipusztultak az erdők és a farkasok, szántóföldjeiket bekerítik, mint a kerteket, latinul csak a tudósaik beszélnek már; a langyos sört szeretik, és véresen sült húsokat, a szívhez szóló történeteket és a rémhistóriát. Későn jöttek, és mulatságosan lassúak, de tengernyi idejük van, mással sem foglalkoznak, mint önmagukkal.

— Errefelé keveretlenül és mozdíthatatlan tömbökben élnek a nemzetek, Mülhausenen túl és a Rajnakönyök alatt az ellenségek vére is közös lehet; mikor harcolnak egymással, a bormámoros lovaghoz hasonlítanak, aki fújva, szökkenve és dobbantva önmaga árnyképével vív, s a falról visszapattanó kardjával sebzi meg magát.

— Mindez nem menti meg ott sem az embert a háborútól, gondolod bizonyára, uram, s ez igaz. Flórenc aranykorában a fehérek máglyára cipelték a feketéket, és Pisában a guelfek nyílt utcán öldösték a ghibellinókat, s közel van még a Bertalanéj... Ott

voltam Vassyban, ahol Guise vértesei őrjöngve vágták kardjaikat a polgárasszonyok mellébe, sírtak a vészharangok és a kisdedek, a barna füstben a fáklyák piros pontjai kerengtek, s az égig szállt a szikrafelhő. Aki győz, felvonja véres mancsával a fellegvárra a lobogóját, és tovább építi a félbemaradt bazilikát. Mint marakodó fivérek, úgy csavarják ki egymás kezéből a vésőt és vakolólapátot, s versengve panaszolják be a másikat hallgatag atyjuk, az isten előtt, kérve, hogy áldja meg igazságos küzdelmüket... Láttam egyszer, amint dél-francia zsoldosok provanszál nyelven mocskolták navarrai foglyaikat, akik spanyolul válaszoltak, s mindnyájan jól megértették egymást. Rokonok, a testamentum felett perelnek, ezért vigyázz: nem mondhatod, hogy nincs közöd a civakodásukhoz, mert bár arcra arra az előkelő mongol úrra hasonlítasz, akit egyszer egy követség élén láttam Zante szigetén — mégis e marakodó családhoz tartozol, jól vagy rosszul, de ők neveltek; kitett gyermeke vagy Keletnek, uram, arcodon kívül mit hoztál onnan? A norimbergai mesterdalnokok melletted csak cimber kobzosok, te rómabeli vagy, egy emlőt szívtál a Pleiade költőivel, tejtestvéred Ronsard, mindnyájan együtt valljátok a régi latinok igazságait és tévedéseit. Ezért figyelj aggódva civódásukra, állj az egyik oldalra, mert közömbös nem lehetsz. Menj közéjük, tanulj tőlük, és feleselj velük, mert értsd meg: rád bíztak valamit, dolgot kaptál, jogtalanul kóborolsz itt a Visztula vagy a Duna mentén egy határvidéki lovastiszt vagy egy keleti borkereskedő álruhájá-

ban... Egyébként mind a két mesterségből megkaptad már a kalkulust: rossz kalmár vagy, s bár bátor harcos, a közepesnél nem jobb katona. Nem vagy már fiatal, harminchat hónap még, és negyvenéves vagy, tizennyolc esztendős korod óta szolgálod a császárt, aki arra sem tartott érdemesnek, hogy egy dülledt palánk védelmét bízza rád. Mert tudom, hogy bizonyos pannóniai várak fájnak benned, Pápán szeretnél castellán lenni, vagy esetleg vicekapitány Tatán, s életednek ez nem kisebb tévedése, mintha Petrarcának az lett volna a vágya, hogy ő lehessen a flórenci íjászok hadnagya, vagy az isteninek nevezett Herrera valami castiliai őrház alparancsnokságát áhította volna... Magad is tudod, nagyságos úr, ha nemzeted talpra állítja seregeit, száz nálad különb hadnagyot talál. Mindenképpen százegyedik akarsz lenni valahol, s akarva ütöd magadat a lángba, mint a lepke, melyről egy versedben szóltál, holott isten csak egyetlen hősi dolgot bízott rád: fussál a halál elől, míg be nem fejezted feladatodat, amit kaptál... Ha nem akarsz, ne felelj szavaimra, de kérlek, tárj fület beszédemnek, ó uram, és fogadj szót szolgádnak: fejezd be végre kalandodat, amit ifjúkorodban kezdtél a fegyveres közösséggel. Ennél nagyobb dolog, ha az ember önmagáé tud lenni, mondtam már neked.

A díszkapu tetején állt a csodálatos madár — gondolta a zarándok és mosolygott —, a díszkaput a Vár utca torkánál építették fel, s az ormára egy olasz

fundáló fából összeácsolta a lengyelek címermadarát, a kitárt szárnyú, fehér sast, de valóban bámulatosan, mert a király jöttére a sasmadár háromszor csapta össze szárnyait, s bókolt mélyen. A pisai mester büszkén állt a műve mellett, s hajlongva köszöngette a dicséreteket, de a krakkai vajda öklöt rázott feléje, mert a hazug olasz azt fogadta, hogy olyan madarat készít, amely három vivátot fog kiáltani a királyra.

Igen, a krakkai vajda lépte át először a díszkaput, mikor csengők, templomi lobogók és harangszó között úgy hozták Mogilából Báthorit, mint valami kegyszobrot. A vajda mellett Bánffi György lovagolt, a huszárok főkapitánya, aztán a hopmester és a kujawi püspök. Párducbőrbe öltözött erdélyi lovasok jöttek, csatlósok hozták a király három kedvenc paripáját; skárlátveres posztó takarta csánkig a lovakat, üres nyergük aranylemezekkel volt beborítva... Akkor jött a király praetoriánusai élén, az égszínű és tűzvörös ruhákba öltözött erdélyi gyalogok mentek mögötte, fegyverök mezítelen acél vala, a vér és lőpor szagát hozták az úrfiak szép gyülekezetébe, s arcukon olyan szörnyű sebhelyeket hordoztak, hogy a krakkai gyermekek felvisítottak, és az asszonyok eltakarták szemüket... Megenyhültek, mikor megismerték a fényes öltözetű Szafraniec Szaniszlót, aki a nemességet vezette, aztán Teczynskit, akinek lovát hat gyöngyös ruhába öltöztetett apród tartotta selyemszalagokon, s félezer huszárt hozott magával, mert ő volt az, aki visszautasította a felkínált lengyel koronát, a nép ezért büszke arcot vár tőle élete végéig

és pompát... Dembinski sisakja tűnt fel a menetben, tollbokrétája a válláig lengett, a zarnowi castellán jött címeres pajzshordók és harsonások között, és egy prémekbe borított lovag magasra emelve vitte Livonia zászlaját. Pálos barátok haladtak az ágaskodó lovak között, gyertyákkal és latin énekkel, mögöttük a krakkai szűcsök céhe jött Hős Boleszláv és Szent Adalbert képeivel. Egy hatalmas fehér ménen szőke fürtű, szép ifjú ült, talpig gyűrűs páncélban, sisakját a kezében tartotta, homloka körül csak egy vékony ezüstabroncs fénylett. Egyesek sléziai grófnak mondták a magányos lovast, mások úgy tudták, hogy az ifjú Czartoryski herceg, aki a moszkoviták vallásáról nem régen tért meg katolikusnak... Bölcs mosollyal és papi kalottban haladt a menetben az egyetem rektora, bársonypapucsos doktorok és fegyveres szolgák kíséretében; almazöld-ruhás apródok jöttek, távolabb ferrarai urak bámészan és csipkegallérban, aztán volhiniai lovaskatonák, egy kézműves céh és egy csapat bőrvértes kioviai tatár zsoldos, hátukon, mint a sün tüskéi, úgy meredeztek ki a felvert porból a nyílvesszőnyalábok. És megint katonák jöttek, háromezer nyalog lépkedett végtelen sorokban. Sípok és dobok zengtek felettük.

Már esteledett, mikor a Vár utcán át felértek a Wawelra. A görbe út legszélső párkányáról lenézett a városra, s látta, hogy ezer szövétnek vörös lángja világítja be Krakkót. Kitárták a vártemplom kapuját, ezerhangú orgonaszó és ezer gyertya fénye ömlött az udvarra, ötven pappal jött Karnkowski püspök a király

elé, s az oltár jobb felére vitték, a menyezetes székhez... Csönd volt, csak a gyertyák lángja nyúladozott, s egyszerre felujjongott Robertus király himnusza:

Veni sancte Spiritus,
Et emitte coelitus
Lucis tuae radium!

Az erdélyi udvarfiak karéjában állt, talán öt lépésnyire a királytól, a szentély apszisa alatt. A főhajó faragott padjaiban Lengyelország szorongott, az éles fényben borvörös selymek, domború mellvértek, szőke szláv fejek és méltóságos kopasz koponyák csillogtak; forró volt a templom levegője, égő viasz, verejték és tömjén illata lengett, s dörgött az ének.

Da virtutis meritum,
Da salutis exitum,
Da perenne gaudium!

A padokból vizsgálódva és szorongva figyelte őket Lengyelország: az aranysárga arcú királyt és kíséretét. Az ifjú zarándok az oszlophoz támaszkodva állt, szétvetett lábbal, lánckesztyűs keze a kőkockának zökkentett kard markolatán. Az ének csapkodott a vártemplom falai között, mint házba zárt madár, és a Boldogasszony ölében mintha feléjük mosolygott volna a gyermek.

Magyarnak lenni jó — gondolta akkor, szédült, és

szemében sütött a könny. Ezen a húsvéthétfőn valamennyien mámorosak voltak, egy idegen székvárosban a nagyság borából ittak, örömkönnyeiken át nézték a király arcát, s nem látták, hogy a feszülő bőrön már a koponya aranysárga színe törik át: a király beteg volt. Lehet, hogy a templom hajójában az egyik oszlop alatt ott állt ő is, a Hívatlan; finom kesztyűt húzott csontujjaira, bordái felett összemarkolta a vörös selyemköpenyeget, és mély hangon mondta velük az éneket.

Élni, ez a dolgod — mondta a szolga —, élni és figyelni. Menekülj innen, a közeli székvárosok titkos műhelyeiben, a fénylő Portán és a penészes Burgban most készítik a nagy háborút, már az utolsó kalapácsütéseknél tartanak. A szorgalmas mesterek kezében a nagy mű gyorsan ölt testet, az ember majd büszke lehet rá; vérben, időben, kegyetlenségben minden eddigit felül fog múlni. Menekülj messze, a francia hegyek közé vagy Itáliába, az ottani fegyverzaj más, bő vérű nemzedékek rakoncátlankodása; ha megvonod magadat, átcsörömpölnek feletted a hercegek vagy a pápa zsoldosai; reggel ott háború van, délután békesség. Bárhol légy, nem fontos, uram, de legyél: maradj meg. Mindegy, hogy egy kolostor könyvtárszobájában fogod tanulmányozni az olasz lovagköltészetet, vagy talán egy biscayai halászt faggatsz az Aquitaniai-tengerben élő halak felől, vagy vendégnek mégy egy brabanti úrhoz, ahol semmit sem

teszel, egy kertben ülsz majd, sötét lomb alatt, melyen nem tűz át a hold, s a szökőkút csurgását hallgatod.

— Már élt erre valaki, aki tudta ezt: Kochanowski, a lengyelek Horáca. Míg vad honfitársai s te velük együtt, uram, a porosz tartományban száguldoztatok, Báthori királyotok példájára láncingben aludtatok bőrsátraitok alatt, s égő nyílvesszőket lőttetek át Danzig falain, ő czarnolasi jószágján mézbort csorgatott a pohárba, szőlőlevél-koszorút viselt a fején, lugast ácsoltatott magának, ahol antik drámát írt a hellén követek elutasításáról. De ne feledd, hogy ifjúkorában hét évig élt Rómában és Párizsban, ahol megtanulta, hogy a háború zsoldoskapitányok dolga, és miként mestere, a süket Ronsard, ő sem törődött a távoli ágyúszóval.

— Uram, én nem ígérek nyugaton aranyból hegyet: bizony a költő itt is, ott is koldulja a kegyet. A jámbor fejedelem asztaláról odaát is csak akkor jár a morzsa, ha szépen szárnyal a névnapi óda, a parázna királyfi peloponnezusi hős, s ügyelj, az epigrámm jó helyen legyen csípős. mert a túlsó parton is csak módjával szabad a szó, s ha nem tudnád: ma is börtönben ül Tasso a ferrarai kis principe udvarában. Bár aki büntet, már nem közönyös, s úgy vedd, hogy a taps kijár minden középszernek, de a börtönt jól meg kell érdemelned, s ahol félnek tőled, ó költő, ott hisznek leginkább benned.

— De nemzeted közönyös munkáddal szemben, ezt tudod, nagyságos úr. Korod és köröd ugyan keveset törődik vele, ha egy ötven lóra való hadnagy istennel

pöröl, versben számlálja fertelmes bűneit, ördöggel tusakodik, vlah pásztorok dalát és angol humanisták zsoltárát fordítja nyelvetekre. Üt ujjadon megolvashatod azokat, akik tudják, mit viaskodsz a matériával, a nyelvvel, amelyen költő még nem beszélt, s írásra csak bosszús predikátorok, levelező úrasszonyok, tudományukat feljegyző buzgó szakácsok és a budai basák használják. És ki emlékezik még hazádban a régi versre, mellyel egykor jöttél és köszöntöttél?

Mint a szomjú szarvas, kit vadász rettentett,
Hegyeken, völgyeken széjjel mind kergetett,
Ri, léh s alig vehet szegény lélegzetet,
Keres kútfejeket:

Úgy keres, Úristen, lelkem most tégedet...

— Ó, szegény szomjú szarvas, ki figyelt rád? Nehány úri asszonyság, akik zsályalevelek között, levelesládájuk mélyén őrzik verseidet, nehogy a papok megtalálják, mert bizonyosan a tűzre hajintanák, mondván, hogy a sátán szolgálatában állsz, fajtalankodsz, s ezenkívül nem fejezed ki magadat elég értelmesen. Pedig kengyelfutóknak kellett volna szétvinni országotokban a köszöntőt, hogy csengettyűket rázva kiáltsák széjjel a verset, mert ha a nyelv él (és él, hiszen látod a halottait), akkor van-e csodálatosabb órája, mint amikor először érinti költő?

— Hol élnek a verseid, uram? Hallom, hogy katonák száján, akik persze írástudatlanok, ezért lassú

citeraszóval énekelve adják tovább; mire a harmadik végházba érnek dalaid, már lehull a neved a versfőkről. Így vánszorognak fiaid, a versek, csonkítva, törten és névtelenül a dúlt mezőkön, míg valahol Patak és Eger között el nem tűnnek a párolgó földeken. Talán a vadmadarak eszik meg ezeket is, mint csatáitok halottait... Nevezheted bár a vad pusztát szép szagú mezőnek, hangod mindenképpen elhal benne; bizonyos, hogy zsoltáraid, ha máshová nem, istenhez eljutnak, s majd dicsfényt nyersz jutalmul a túlvilágon fejed köré, de hazádtól ne várj egy borostyánlevelet. Nincs közönséged, költő, és ez így igaz: senki sem hallgat rád, köröd most mással van elfoglalva.

— Eredj nyugatra, nagyságos úr, ott készül most valami. Itáliában alkonyodik, s ahogy hanyatlik az olasz nap, úgy tekint mindenki nyugatra. A kárpit már megmozdult, figyelj velük: a kórus bevonult, a századot Malherbe temeti, most emeli fel a rögöt, hogy a nagy Ronsard koporsója után dobja. Egy londinumi barátom legutóbbi levelében egy stratfordi származású színházbérlő diadalairól számolt be, aki már csaknem olyan népszerű, mint Drake úr, a kalóz és lovag... Spanyolországban még csak most kenték fel a költők fejedelmévé az ifjú Lope de Vega urat, és én már láttam a jogos trónkövetelőt. Egy sevillai csapszékben találkoztam vele, a nyomorgó adószedővel, bizonyos Don Miguellel, akinek hosszú családnevét sajnálatomra már elfelejtettem; ő szándékozik megírni az ember tragikomédiáját, erről beszélt nekem,

és én hiszem, hogy ez a kisemmizett lepantói rokkant, ez a béna kezű hadastyán, akinél szomorúbb embert nem ismerek, még megnevetteti a világot. Hacsak, amitől mentsen isten, ki nem nevezik valami corregidornak vagy tisztviselőnek az Indiákra, ahol arca majd kiderül, hetvenkedő hősregényt fog írni vagy drámát Vega modorában, és fontszámra, s a világ nem lesz gazdagabb, mert a nemes futóbolond, a szegény Búsképű Lovag nem jelenik meg a rozsdásodó castiliai mezőkön, a spanyol aranykor őszén, rossz gebével, hű fegyvernökével és szélmalomkartól bevert sisakkal.

— De mindezeket magad látod majd meg, uram, mert ez lesz a te időd is: a hatszázas évek. Fiatal vagy, az új század reggelén sem leszel több, mint negyvenhat esztendős, akkor éred el a Júliust, a teremtők igazi korát. Tudd meg, egyidős vagy a sevillai adószedővel; mind a ketten katonák voltatok, és mind a ketten zarándokok s hidalgók maradtatok, ő szép pasztorálokat írt eddig, te szép verseket; mind a ketten tartoztok még valamivel... Mintha földindulás, dögvész, szökőár vagy más istencsapás elől menekülnél, úgy fuss el innen, mert kettőtök közül az marad adós, aki botorul nem várja be a férfikort.

— A búcsújárók útja, melyről beszéltem, a város végétől jobb kézre van. Dombok, erdők és patakmosások mentén egyenesen Czestochowába visz. Ha akarod, az Odera völgyén át Boroszlóba megyünk, vagy mehetünk más utakon is, mert csak egyre kell ügyelned, nagyságos úr: úgy lovagolj, hogy a kelő nap a hátadnak tűzzön.

A szolga a zarándok arcába nézett, s látta, hogy szeme megrebbent, mint aki felriad álmából.

— Beszéltem hozzád — szólt bosszúsan —, mit tudsz mindarról, uram, amit mondtam?

— Semmit — felelt a zarándok —, semmit sem tudok. Láttam valakit végigmenni a Vár utcán s utánanéztem, míg fecsegtél... Ám gondolom, hogy most sem mondtál mást, mint szoktál. Baseli éveidről beszéltél, talán farsangi kalandodról az ifjú velencei kisasszonnyal, aki az ágyban sem vetette le álarcát, de másnap felismerted egy gyaloghintóban, s megtudtad, hogy a doge középső lánya volt. Vagy régi históriádat mondtad el, a disputát, mikor az Alhambra udvarán nyílt vitában legyőzted a főinkvizítort, s ezért futnod kellett Granadából, vagy azt, hogy két napig Condé herceg titoknoka voltál, s persze te írtad le a beaulieu-i békeokmány szövegét, amelynek titkos pontjairól sokat tudnál beszélni... De lehet, hogy azt a másik nevezetes történetedet mondtad, tudod, az anvers-i kegyszerkereskedőről s annak szép és kikapós feleségéről. Mert mesélni tudsz, szolga, mint Boccaccio, bár nála lényegesen többet hazudsz... De mit beszélünk erről, jöjj, s lássunk dolgaink után.

Mikor a görbe úton befordultak, a Hegyről akkor kanyarodott le az Udvar. Három csatlós lovagolt elöl, a két szélső keresztet emelt a kezében, a középső a címeres pajzsot, melyre a Wasa-ház jele volt írva: zöld mezőben arany kéve. Nyomukban fekete köntösű jézsuiták jöttek lóháton, kápájuk mellett egyenes kard függött, aztán szolgák, testőrző katonák, tömpe orrú,

szikár, drótcsuklyás svéd urak, köpenyegük bal oldalára a széles talpú mantovai kereszt volt felvarrva. Papok és lovagok között egy hintó haladt, a félrevont kárpit mögött egy sasorrú, sötét szemű jézsuita ült, s jobbján csillogóra fésült hajjal, tompa színű bársonyokban egy ifjú ember. A hintó pora mint az aranyfüst szállt előttük.

— Láttad az arcát? — kérdezte a zarándok a szolgáját — egyszerre nyugtalan és fáradt; huszonöt éves, és elfittyedt állát a rézdróttal merevített nyakfodor tartja. Wasa Zsigmond, a lengyel király, de kíséretében lengyelt nem láttál...

— A Wawelben bizonyára táncolnak most, mert elment a király a papjaival — mondta, és a porfelleg után nézett —, jöjj, kopasz, atyámfiához megyünk, a főkancellárhoz, akinek még Plockból írtam levelet, s nyilván ősz óta várja érkezésemet.

„... majd imez kószálnak panaszolkodam énekemben."
(A Pastorale)

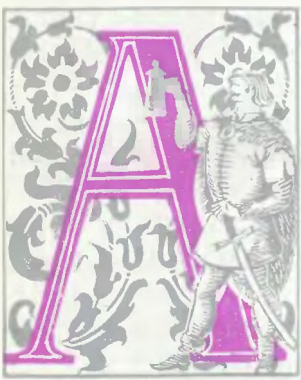

padló pávakék és fehér kőkockáin, mint az üres templomokban, úgy bongott a lépés, s a hang visszaverődött a falakról. A terem sarkai szinte homályba vesztek, középen szépen munkált kecskelábú asztal állt, előtte tatár sátorszőnyeg, a mögötte ült faragott hátú székben Zamojski János. Aranyvirágos, könnyű prémmel szegett brokátköpenyegét összevonta hatalmas mellén, s lúdtollal egy összecsavart pergamenta szélére mindenféle csigás vonalakat, köröket, kereszteket írt, s a türelmetlenek más ilyen jegyeit húzogatta.

— Magány — gondolta a zarándok.

A tetőig érő ablakot nézte, a Zsigmond-ízlésű

kandalló félelmetesen nagy és kormos kapuját; a kékfehér kockamezőben a nagykancellár olasz aranybrokátba burkolt, testes alakját.

— Hivatal? — nézett fel a kancellár, és az asztalra dobta a tollat — tudom, ez a vesztetek: jól és sokáig emlékeztek a szép bőrös hintóra, amelyről lemaradtatok, és egy fél emberöltő kell, míg rászánjátok magatokat, hogy gyalog menjetek tovább. Ha száz évig ülnétek az árokparton, köldökötöket nézve, a világ makacsnak, büszkének, esetleg halottnak vélne, de tizenöt esztendei várakozás után mégis megindultok, ezért lassúaknak és tehetségteleneknek tart... Értsétek meg, nincs, és nem lesz számotokra itt többé hivatal, de vendégek vagy borkereskedők még lehettek Lengyelországban. Hazád felé az ösvényeket belepte a fű; az utak, melyek nemrégen nyugatnak vittek, és keletnek, most északra és délre tartanak. Igen, a föld fordult el alattunk nesztelenül, atyámfia.

Igen — gondolta a zarándok —, még csak ötvenesztendős vagy, főgenerális kancellár úr, de a világtól már semmit sem kaphatsz. Első vagy az országnagyok között, de másfél évtizede, hogy elérted már a legfelsőbb grádust. Volt még egy létrafok előtted, az erdélyi fejedelemség, de ez a mélységbe hullott Báthori urad halálával... Micsoda tervek fölé hajoltál egykor uraddal, a világot osztottátok fiatalon, s hátatok mögött a Hívatlan állt, üres szemgödreivel követte ujjatok hegyét a mappán. Hiszem, hogy erős ember vagy, mert megintesz bennünket, hogy panaszkodhass: a terv elfoszlott, most északon vad svéd urakat fékezel,

délen cigányfejű havasi vajdákat; így fordult el a föld, és most ez a dolgod. Állva maradtál, és fáradt sem vagy talán, de az utolsó létrafokon ülve eljövendő esztendeidre gondolsz: ásítsz és unatkozol.

— Tisztséget kívánsz — mondta a kancellár, és felemelte arcát. Csüngő katonabajuszt viselt, és homlokán kidudorodtak a csontok, de a szeme tiszta volt, s az arca lágy; a bölényfejű mazovi nemeshez hasonlított, és ugyanakkor a karczewi jámbor kalácssütőhöz is.

— Tisztséget kívánsz, de mit értesz ahhoz, ami itt történik? Azt mondtad, láttad a Hegy lábánál a királyt és kíséretét. Tudd meg, őfelsége és tiszteletreméltó tanácsosai, a jézsuita és svéd urak, egy közeli faluba utaztak, ahol ünnepség lesz, mert egy eretnekségben tévelygő földesúr visszatért az Egyházba, és magával hozta jobbágyait is. Mert ők szívükön viselik alattvalóik üdvösségét, nem úgy, mint Báthori rokonom, aki — emlékezhetsz! — elhirdette országában, hogy ő csak népek és nem lelkiismeretek felett uralkodik. Utóda nem katonakirály, s úgy hiszem, másért sem harcolna, mint a svéd koronáért vagy a göröghitű kozákok megtérítéséért, de lehet, hogy talán a litván Calvin-követők vagy a finnlandi reformáció ellen is. De mi közöd lenne neked a zaporogi kozákok ügyéhez vagy a kalmari svéd—lengyel egyezményhez? Tizenöt esztendő előtt a mi ügyünk a te ügyed volt, ma nem az. Hát mondd. miért szolgálnád Wasa Zsigmondot? Hópénzért?

Felállt, s a kandallóhoz ment, amelyben deréknyi

fenyőhasábok égtek, repedt végükről fekete gyanta csöpögött a hamura. Háttal állt vendégének, gyűrűkkel díszített ujjait fázósan tárta a láng elé, tenyerén szinte átsütött a tűz.

— Jól ismerlek benneteket — mondta, és nem fordult meg, amíg beszélt —, bizony rossz poroszlók vagytok. A jó zsoldos a svajcár, a katalán, az arconai és a vallon; harminc dénárral, hét meszely rozspálinkával végigkergetheted őket a világon. Ti csak katonák vagytok, már morogtok, ha a hegyek eltakarják előletek falutok tornyát, és az ital mellé gondolatot követeltek, ami előrehajt, mert csodálatos, mennyire nem vagytok nomádok... Mit akarsz? Talán kardhordói tisztet kérsz a Wawelben, vagy secretarius szeretnél lenni az északi sereg hadakozó tanácsánál, esetleg viceszázados a török határainkon álló őrezrednél? A Dnyeszternél védelmezed Zólyomot és Korponát? Levelet írtál Dembnóból és később a Visztula-menti zarándokutadról, s most válaszra vársz.

— Menj haza — mondta, és visszafordította arcát a zarándok felé.

— Menj haza — ismételte csendesen —, itt nincs mit keresned, rokonom... Láttad tizenöt esztendővel ezelőtt a nagy király fogadását Mogilában, és láttad a hatalmasok menetét átvonulni a díszkapun: ez a mi körmenetünk volt, de a ti ügyetek; láttad ma az utódot elsuhanni ezen az úton, fekete papok és szőke svéd lovagok között: ehhez semmi közöd. A mogilai hatalmasok nincsenek sehol, először a király ment el, aztán Gyulaffi László, a szentpáli győztes, utána mind

a többiek, a hűségesek, az örvendezők, a félelmetesen rossz jósok; néhányan még élnek füstös kis erdélyi váraikban vagy északi sztarosztaságaikban, de a gondolat, mely a kerelőszentpáli csatától idáig hajtotta őket, szertefoszlott. A mogilai kíséret halott, ne keltegesd, eredj innét, és tedd, ami a dolgod.

A kőpadlót nézte; középen csillagot formáltak a kék és fehér kockák.

— Tudom — mondta, és széles boltú koponyáját ingatta —, nagy farsang volt. Király kegyében, asszonyok mosolyában, udvaroncok gyűlöletében fürödtél; táborozásoknál Báthori sátra mellett aludtál, éjtszakánkint egy uralkodó lélegzetét hallottad. Király rokona voltál, kegyenc és költő, asztalánál a nagyok italát ittad, megnőttél, ezért aztán hazádban minden vályogkastély szemöldökfájába beütötted a fejedet; úgy érezted, már be sem férnél hibbei kriptátokba, s úgy hallottam. már szerelemben sem adtad lejjebb főgenerális húgánál és a horvát bán özvegyénél... Udvart veszítettél, ennyi történt veled, de ezt már Wasa Zsigmondnál meg nem leled; ha valahol még, akkor Rudolfusnál kereskedj, atyámfia, a bécsi királynál: népednek mégis ő a fejedelme, s te isten ajándéka vagy birodalmában: költő, mérőn mérhető érték, különb annál az aranynál, amit prágai alkémistáival kotyvaszt. Ő nem utasíthat el, itt pedig nyelvedet sem értik, ezért mi mást mondhatok? Eredj haza!

Előrejött harangos ruhájában, mint egy fekete-arany virágos torony. Megállt a vendége előtt, kezére tette tenyerét.

— Ha Dembnón át térnél hazádba — mondta —, köszöntsd nevemben Wesselényi Ferencet, ő is miközülünk, a mogilai holttestek közül való.

A zarándok összefeszített szájjal nézett maga elé.

— Nem! — rázta meg könnyedén sörényét — sem Dembnón, sem másutt nem térek haza, nagyságos úr. Sebeim, melyeket odahaza kaptam őfelsége törvénylátóitól, szentszéktől és atyafiaimtól, nem hegedtek be... Hiszen ismered dolgaimat. Nyugatnak megyek innen, talán az Odera völgyén át Boroszlóba.

— Mert van hova mennem — mondta, és felvette arcára dölyfös mosolyát, hogy meg ne sajnálják —, Galenus formájú szolgám a Glóbuszt forgatja előttem, magam csak válogatok a birodalmakban. Mint kódus a botban.

Zamojski nem szólt, keze súlytalanul feküdt a zarándok kézfején, a kandalló tűzétől áthevült gyűrűi sütöttek.

Visszanézett az ajtóból, és látta, hogy mozdulatlanul áll a kancellár a palota közepén. Földig érő aranyruhában, a padló kockás mezőjében olyan volt, mint egy sahjáték magányos figurája. Királyát és parasztjait kiverték, becsületből játszik vele valaki, hiszen a vereség már megtörtént.

Mikor a Vár utcán jöttünk — mondta a zarándok szolgájának, míg lépésben ereszkedtek lefelé a Hegyről —, úgy hallottam félfüllel, mintha a búcsúsok útjáról szóltál volna, mely nyugatra vezet a városból.

Oppeln és talán Boroszló felé. Beszélj erről az útról ismét, szolga, mert jövet nem hallgattam rád, mással voltam elfoglalva.

A dombláhnál hintó jött vad száguldással, porfelhő, csengettyűszó és vörös-sárga ruhás lovasemberek között. Éles fütty szúrta át a porfelleget, a függönyös hintó recsegő rúddal állt meg előttük, a középső ló járomívén reszketve csilingeltek a rézharangok.

— Fogjátok meg! — dörgött a hintóból egy férfihang; egy macskakesztyűs kéz mutatott a függöny mögül egyenesen a zarándokra — fogjátok meg a szökevényt, a barátait elárulót! Fogjátok meg a cselhányó zsoltárost, Walentinus urat, aki elnyerte Plockban a pénzem, s elfutott a prajszokhoz búcsúvétlen... Mit tátogtok, bolondok, kapjátok el a csizmáját, s rántsátok le a lóról, vagy hátatokra hányok mindjárt az ostorral!

Egyszerre húszan ugrottak a zarándokra.

Akkora nevetés harsant fel a kocsi mélyén, hogy a kárpit meglobbant belé. Szolgák és fegyveresek húzták le a nyeregből a zarándokot, nagy portornyot rúgva tülekedtek vele, majd megragadták, és behajintották a hintóba.

— Hajts!

Ostor pattant, mint a puskalövés, és kerekek dörömbölni kezdtek.

Ámbrának és virággal szagosított jó boroknak az illatát érezte. Fövege lemaradt valahol a dulakodásban, boglyas feje pázsitzöld ruhás, fekete hajú, fitos-finom szláv orrú asszony meztelen keblén pihent,

vörös csizmás lába egy sötét szemöldökű szőke lánynak az ölében akadt fenn.

A hintó homályában megismerte a karvalyarcú, macskabőr-kesztyűs Miszkowski Luciánt és a fiatal Ostrorogot, negyven falu királyát. Kettőjük között egy beretvált arcú idegen lovag ült, akit Di Cecchinek szólítottak; ezüst díszvért volt a mellén, őszülő haja ápolt, és szempillája hosszú és felfelé hajló, mint egy asszonyé. Csipkéiből és finom öltözékéből áradt az ámbraillat.

— Hová ragadtok, barátim? — kérdezte nyögve a zarándok, és a zöld ruhás asszony karjába kapaszkodott, hogy feldobja magát fektéből, de Myszkowski a bordáihoz feszítette a kivont kardot; a vékony spádé meghajolt, mint az íj.

— Vigyázz! — mondta összecsípett szemmel — ez egyszer nem szöksz meg! Ha tudni akarod éppen, a Mladowice közelében lévő Pastirewkába megyünk, a herceghez. Lovaidat cselédeim hozzák magukkal, és kopasz szolgádat is, akire még szüksége lehet a ház urának.

Harsányan nevetett, bal kézbe vette a mezítelen pengét, jobbjával fakulacsot emelt a szájához.

— Pastirewkában az a szokás, hogy poroszlókkal őrzik a szolgákat — mondta a kulacs mögül, és bajusza két szarván csorgott lefelé a piros bor —, ha az úr megszökik a vendégségből, levágják a cseléd bal fülét, s ha estig sem tér vissza, karóba vonják. A herceg szereti vendégeit, és kényes házigazdai hírnevére, bizony. Így van, Di Cecchi?

Az ezüstvértes ember nem felelt; ült az ámbra illatban, mint egy felhőben.

Myszkowski megfente bársonyzekéje ujjával a száját, és a zarándok felé nyújtotta a nagy hasú kulacsot:

— Igyál...

Fektében ivott, száraz ínyén szétfutott a fűszeres ital, s egy csöppje visszabuggyant szája sarkánál. A zöld ruhás asszony letörölte kendőjével a bort arcáról.

— Ez itt Hannuska Budovszkionka — intett feléje Myszkowski, és felröhögött újra —, akit Krakkóban már csak olyan hamuval hintett vezeklők nem ismernek, amilyen magad is vagy.

— Hogy hívnak, lovag? — kérdezte az asszony, és ujjai hegyével kifésülte a férfi homlokából a fürtöket. Párnás keze volt, és szép, fáradt arca.

A zarándok a hintókárpit hasítékán át Krakkót nézte, az eltűnőt; a falak fehér foltjai szikráztak még messziről, felettük, mint a délibáb, úgy lebegett a felhők között a Hegy szakadékos éle, s az égre mutattak a Wawel finom tornyai. Lehunyta szemét, alatta egyre dörögtek a kerekek.

Akkor látta utoljára a várost.

Feje az asszony ölébe csúszott, üstöke szétterült a pázsitzöld szoknyán, mint egy régi tavaszkor a szép mező füvén, amikor vitéz szolgái és csikói mellett a földre heverve olvasta Marullust.

A herceg, Pastirewka ura, csak a kora tavaszt szokta eltölteni Mladowice közelében lévő vadászkastélyában; amióta mind erősebben kínozta a vándorzsába, télen sohasem vadászott.

Évekkel ezelőtt még forró vizes bőrtömlőket borított fájó testrészeire, ezeket bő bundákkal eltakarva a csontrepesztő hidegekben is lóra szállt, hogy szenvedélyének hódoljon, de mostanában már elkényelmesedett. — Öregszik — suttogták a háta mögött. Mert egyébként senkivel sem beszélt betegségéről.

Udvari orvosa, Cracovius, a kiváló tudós és a művészetek nagy barátja, jól tudta, ha meg akarja tartani szépen jövedelmező állását, úgy nem tilthatja el a herceget a borok élvezetétől, sem a fűszeres húsétkektől, de még csak említést sem tehet a kínzó nyavalyáról. Ehelyett reggeli látogatásai alkalmával inkább a világ dolgairól beszélt, a római pápaválasztásról vagy Navarrai Henrik és a Liga küzdelmeiről, s mert lutheránus hiten élt, többnyire a jézsuitákat szidta, amivel néhányszor annyira felingerelte a herceget, hogy eret kellett nyitnia rajta, s még szerencse, hogy ebben a mesterségben a kiváló doctor különösen jártas volt.

A vándorzsábáról hallgatnia kellett, mint valami ifjúkori bűnnel szerzett betegségről, s valóban, e férfiatlan kórról a herceg senkinek sem panaszkodott egy Kaczuga nevű szerzetesen, házi gyóntatóján kívül. A pecsétes reverendájú, torzsás szakállú dominikánus volhiniai fűszedőasszonyokkal tartott fenn titkos kapcsolatokat, tarisznyaszámra hordta a kastélyba a gyógy-

füveket, virágvizeket főzött, és néha éjtszakánkint émelyítő illatú füstölőt lóbálva látták eltűnni a herceg ágyasházának ajtaján.

Sokan tudni vélték, hogy mindezek a doctor és Kaczuga atya közötti végzetes összecsapáshoz vezettek, sőt voltak, akik azt állították, hogy a páternek a múlt nagypénteki halvacsora utáni emlékezetes gyomorgörcsénél ugyanazok a jelenségek mutatkoztak, melyeket általában azokon lehet megfigyelni, akik tévedésből többet szednek a kelleténél az alba pennata nevezetű gyógyporból, mely hasznos méregnek tudvalevőleg messze földön Cracovius az egyedüli készítője.

Mindez azonban csak szóbeszéd lehetett, mert bennfentesek és szavahihető úriemberek viszont nemegyszer látták a két jeles férfiút a legjobb egyetértésben s karöltve sétálni a kastély hátsó kertjeiben, ahol, a leselkedők állítása szerint, a görög elégiaköltészetről vitáztak, és a kéoszi Simonides bánatos szépségű sírverseit idézték, mert tény, hogy az elfelejtett nagy költőnek mindketten őszinte csodálói voltak.

A herceg csak tavasszal vonult ki udvartartásával Pastirewkába, ilyenkor több száz főnyi cselédségét és szepesi várainak őrségét is iderendelte. A kastély volt kiindulóhelye a nagy hírű vadászatoknak, melyek Mladowicétől a szepesi hegyekig húzódó birtokon folytak le, s méretei vetekedtek egy kisebb hadjáratéval.

Csak nehéz vadakra mentek, erdei bölényre és vérmedvére, kürtökkel, bonyolult csapdákkal, bőrrel vértezett lovakkal, thüringiai vadászmesterekkel és

lándzsás hajtókkal rohanták meg a hegyeket, vadállatok és parasztok rémületére. Az oktondi jobbágyok ugyanis nem akarták belátni, hogy a herceg tulajdonképpen iránluk való könyörületből hajtatja meg a vidéket, ingyen szabadítja meg falvaikat, a nyájakat pusztító vérmedvétől, a földeket tipró bölénycsordáktól. A tudatlan pórok bíráikat küldték a fővadászmesterhez, süvegeiket gyűrögetve és siránkozva hajtogatták, hogy jobb volna talán, ha rájuk bíznák a fenevadjaikkal való évszázados viszályuk elintézését, mert tíz esztendő alatt kevesebb bárányt ragadnak el a medvék, mint amennyit egy ültő helyében megeszik a nagyságos herceg vadásztársasága, ezenkívül sohasem hallotta még senki, hogy a medve szemet vetett volna szüzeikre és asszonyaikra.

A vadászmester többnyire kidobta a zsíros hajú bírákat, mert ismerte ura véleményét erről a kérdésről: a parasztok gonoszok, és csak a reformáció által felszított úrgyűlölet beszél belőlük, ami igen fortélyos előadásukból is kitűnik. Mert feltehető, hogy a bárány, amit a vadak téptek szét, valóban a póré volt, de bizonyos, és nem is vitatható, hogy minden élő jószág a földesúré, a herceg a saját birtokán csak a sajátját eszi... De különben is egy kalap alá vonni a jogaival élő embert a dúvaddal, szomorú fényt vet a korra, és a herceg csak azért nem csapatja meg a parasztok talpát, mert az irgalom a nagy család egyik hagyományos erénye.

A vadászat természetesen sohasem maradt el, a herceg minden esztendőben egyszer háborút vezet

jobbágyai védelmében, bárhogy is tiltakozzanak ez ellen a megtámadottak, mert ő ahhoz a méd és babyloni történelemből ismert uralkodófajtához tartozik, amely cselekedeteinek igazolását éppen úgy nem várja kortársaitól, ahogy a jó atya sem várja ezt éretlen gyermekeitől. A paraszt nem tudja, mi kell neki, mondogatja gyakran, és ilyenkor megélesedik orra és szájsarka között az a bánatos ránc, mely egyébként is állandóan félrehúzza kissé petyhüdt arcát. Mily sajnálatos, hogy a nagy család ellenfelei ezt egyszerűen csak örökös vigyorgásnak, a túltenyésztettség egyik jelének tartják, mit sem tudva arról, hogy ez azoknak a mosolya, akik akaratuk ellenére is boldoggá teszik a rájuk bízottakat. Mennyivel helyesebben látta őt Vella di Montebarth, a divatos modenai festő, aki ezzel a mosollyal festette meg képét, feje felett hármas fénynyalábbal és egy olajágat lenyújtó amorettel, jelezve ezzel is, hogy tulajdonképpen martír volt.

A nagy családban él egy másik hagyomány is, ezt a família krónikái történelmi különállásnak, irigyeik pedig politikai balkezességnek nevezik. Ugyanis a lengyel trónvillongásoknál az ország többnyire két egyenlő pártra szakadt; nos, a herceg atyai ősei voltak azok, akik ilyenkor egy harmadik koronaigénylő zászlaját emelték fel, csodálatosképpen mindig olyanét, akinek jelölése felett még csak civakodni sem tartotta érdemesnek a nemzet. Éppen a család egyik történetírója, Chodinko Leszlav kanonok, bizonyította be, hogy a család nemesi rangra emelésétől, tehát III.

Boleszlav, a Ferdeszájú korától számítva, egyszer sem fordult elő, hogy a hercegi ősök jelöltjei közül valaki is elnyerte volna a lengyel trónt, amit a nagyszerű író egy utolérhetetlenül tömör latinságú mondatával úgy fejezett ki, hogy a Famíliát megőrizte a Gondviselés attól, hogy királyt és sorsot kényszerítsen a nemzetre.

Ez történt a herceggel a varsói mezőn is, ahol a szenátus Miksát választotta királlyá, a nemesség Báthorit, a pártok vérbenforgó szemekkel szidalmazták egymást, a mazoviak ólomfütyköseiket emelgették a szenátorok felé, a szenvedélyes lublini és belzi nemesek az izgalomtól verejtékes tenyérrel szorongatták kardjuk markolatát, a herceg pedig megbántott arccal járt-kelt közöttük díszes kíséretével, miközben makacsul és kilátástalansága teljes tudatában éltette a családi királyjelöltet, Estei Alfonzot, a ferrarai fejedelmet. Senki sem törődött vele, kissé idétlen hangja elveszett a dörgő kiáltásban, mely királynak hirdette ki az erdélyit, ezt az istentelen török szolgát, ahogy a császár őfelsége követe nevezte.

— Vajon miért tette? — kérdezték honfitársai. Hívei úgy tudták, e finom lelkű urat lelkesedéssel töltötte el a gondolat, hogy a ferrarai herceg, a tudomány és költészet őszinte barátja, a Wawelbe tenné át udvarát. — Lengyelország nyeresége lett volna ez — mondogatta szomorúan híveinek, és véleménye később még megerősödött, midőn hallotta, hogy a múzsákkal társalkodó fejedelem egy Tasso nevű népköltőt a bolondok tömlöcébe záratott.

A család ellenfelei, főleg a fenekedő természetű Leszczynskiek persze más magyarázatokat keresnek; szerintük a királyválasztásoknál vannak becsületes lengyelek, ezek az erősek mellé állnak, és hűségükért csak rangot kérnek; ismét vannak mások, akik a leggyöngébb jelöltet veszik oltalmukba: ezeknek pénz kell... Mondják, hogy a stezyci országgyűlés előtt a ferrarai kétszázezer forintot küldött az országba; a herceg ebben az évben különösen pompás ünnepségek között tartotta meg hagyományos pastirewkai vadászatát, visszaváltotta két régi zálogbirtokát, és új szárnnyal bővítette ki a kastélyt, ezenkívül két ritka darabbal szaporította híres óragyűjteményét.

Legalábbis így mesélték el mindezt a zarándoknak a pastirewkai vendégek, mikor az asztal körül ülve a vacsora első tál étkére várakoztak.

A herceg természetesen nem volt közöttük, ma tomporát támadta a vándorzsába; Kaczuga, a kuruzsló, dél óta lóbálta felette a volhiniai vadmák virágával töltött füstölőt, és mormolta az igéket, melyekről azt állította, hogy arámeus nyelven vannak mondva, de többen úgy tudták, hogy a kisoroszföldi cigányok ördögűző verseit hajtogatja. Az urak szerint a baj nem a herceg tomporában van, hanem a fejében.

— Rágalom! — kiáltott Di Cecchi Polykrates, az ámbraillatú lovag, a herceg szepesi fővárának kapitánya, aki a vacsora alatt a zarándok mellett ült, s akkorát csapott tenyérrel az asztalra, hogy az ezüst-

poharak a levegőbe ugrottak — rágalom volt mindaz, amit itt locsogtatok, adta álorcás barátok!

— Nem tudjuk, kiről beszélsz, lovag — mondták többen az asztal körül finom megütődéssel —, ám, ha Kaczuga tisztelendő atya gyógymódjáról...

— Nem! — kiáltott a katona — hej, ti harácsolók, kiknek préda a vitézségtek, tobzódás a gyönyörűségtek, hasatok istenetek, hej, hitványak, kik tele torokkal nyelitek a tevéket is, de ha más torkán leszalad egy csekély szúnyog, már országvesztőnek kiáltjátok... Kinek van baja közületek a herceg úr szerencséjével, most mondjátok!

Felugrott, széke feldőlt.

Lecsatolta övéről négyujjnyi széles páncéltörő kardját, a bogláros szíjat végigcsavarta az aranyliliomokkal díszített hüvelyen, s az asztalra ejtette a nehéz pallost, hogy minden pohárban megloccsant a bor. Ezüst mellvértben, nyakában háromszoros aranylánccal, bársonybugyogóban, vasalt csipkefodorral, ámbraillat-fellegben, karba font kézzel, szétdöntött lábbal állt a vendégek előtt.

— Vitéz Di Cecchi — szólt feléje egy szemközt ülő, litván öltözetű fiatal úr sápadtan és nyugodtan —, kérünk, gyöngébb borokat igyál, és beszélj kevesebbet. Azt kell hinnünk, gyáva vagy, ha szidalmazol, mert jól tudod, veled nem verekedhetünk. Nem híve vagy a kegyelmes hercegnek, csak szolgálod őt, s mióta elerőtlenedett, pénzért vívsz helyette.

— Zeusra, nevetnem kell — nézett rá az olasz komoran —, íme, nemes uraim, felállt az ifjú Chod-

kiewicz, és arcomba vágta hatvan forintnyi hópénzemet.

Rátenyerelt az asztalra, és áthajolt rajta, hogy borgőzös lehelete az ifjú arcába csapott.

— Ha zsoldosról beszélsz, gondolj családodra — mondta —, először Chodkiewicz Jánosra, nemzetségtek fejére, a litván nagymarsallra, aki a királyválasztás előtt tizenötezer forintot követelt a császártól, ha az osztrák szekeret tolja, de utóbb elfogadta az ötezret is.

Felemelte székét, és visszazökkent a helyére.

— Ne szóljatok hozzá — mondta valaki —, részeg.

A kapitány ráemelte szép szempilláit.

— Te beszélsz, pimasz? — kérdezte sötéten — nagybátyáddal, a borissza polaneci várnaggyal együtt háromezer forinton vásárolt meg a császári követ... Látod, hogy botránkozik melletted a két Firlej, ők igazabb hazafiak, mert csak kétezer forintnyit adtak el magukból, bár visszakapták ezüst zálogedényeiket is; ám hol maradnak el a siradi vajdától, ez ügyestől, aki egyszer a sléziai kamarától kapott nyolcezer forintot, másszor hatezret Rudolfus hajcsárjaitól, s még a stezyci gyűlés után nyolcezret a császári orátoroktól, s mikor már elveszett az osztrákháziak ügye, még mindig ki tudott szedegetni a meglappadt tarsolyból hatszáz aranyat. Hej, a Laskiak mindig nagyok voltak, ők értették, hogyan húzzák ki a pénzt a garasos Rudolfból; mellettük, tiszteletreméltó vendégkoszorú, ti mindannyian csak kontárok lehettek.

— Elég! — rúgta ki maga alól a széket egy tüskebajuszos, hörcsögfejű, kurta növésű lovag — elég, te

kifent kegyenc, bérverekedő talián; majd pokolba eresztem cigányfejedet, te brávo...

Kivágta görbe szablyáját, és egy nyers, tanulatlan mozdulattal az olasz felé csapott, aki nevetve ugrott hátra. Hosszú kardjával, melyet ki sem vont hüvelyéből, csöngve ütötte félre a hajlott pengét, és egy tompa szúrással a falhoz nyomta a rövid lábú lovagot.

— Lusták vagytok, és bátrak — mondta szemrehányóan —, vini ugyan meg nem tanultok, de egy fakanállal rátámadtok a vérteskatonára. Ó, pány Czapski, most ismerlek fel, éppen te állasz helyt az urakért, akinek egy meszely borral szúrták ki a szemét választás előtt?... Wiek zloty, igen: aranykor, hányszor nevezted így István elmúlt korát, s most kardot vonsz ellenségeiért. Ha jól ismerlek benneteket: ezt most becsületből teszed.

— Szeressük egymást... Kochajmy sie! — kiáltotta el a békeszót egy öreg nemes, akinek sárgára őszült, szép rókafeje volt — szeressük egymást, felebarátaim.

A kapitány leengedte kardját, és kifelé fordított tenyérrel nyújtott kezet a hörcsögarcú vendégnek, de az csak végigmérte egyetlen szemvillanással.

— Így is jó — mondta az olasz mosolyogva, és az asztalhoz ült —, de vigyázz, legközelebb lehúzom a kardom hüvelyét, s Herkulesre, mint a bőregeret, úgy szegezlek a falhoz.

Harangütés bongott át a házon, s oly csönd lett, mint mise elején. Az ajtó két szárnya kinyílt, s belépett az asztalnok: nyomában énekesek, két vonogató sípos és egy olasz hegedűs. Aztán a tálhordók

az első étkekkel: tehénhúst hoztak tormával, kappant mézelt tésztával, levest és fűszertelen, édes kolbászt.

— Wiek zloty? — merengett üres tányérja felett a sárgára őszült vendég — Aranykor... Nem, nem ez volt az arany időnk, hiszen ez az antik szó üres, ha nincs mögötte az ember szabadsága. Vagy feleljetek: Stezycnél érvényesíthette-e akaratát szabadon az ember, akit én nemesnek nevezek, a tömeggel szemben, melyet ti nemzetnek neveztek?

— Szabadon? — méltatlankodott az egyik Firlej — mindenki látta az országgyűlésen a választó köznemesek házát, ahol az ajtókra papirosból való kereszteket szegeztek, s ráírták, hogy készüljön a halálra, aki a császár mellé áll. Ma is tudom a hírhedt verset: Kto cesarja mianuje — ten smierc sobie gotuje! Így volt-e, Myszkowski Lucián? tudnod kell, hiszen rokonod, a dicső plocki püspök maga tépte le az ajtókról.

A karvalyarcú Myszkowski megvonta a vállát, és nem válaszolt; elgondolkozva törölgette zsíros ujjait a hímzett asztalterítőbe. Ez a dolog nem érdekelte, nem vadászebekről és asszonyokról beszéltek.

— Ez volt a stezyci szabadság — panaszolta újra Firlej úr —, emlékszem, négy napon át ágyúk és puskák dörögtek a Visztula-part felől, ahol a lovagrend tanácskozott. Fegyverektől megfélemlítve kellett határoznunk.

— Semmiről sem határoztatok — szólt bele a beszédükbe Di Cecchi, miközben késével a fogát vájta —, huszonhat napig civódtatok Stezycnél, majd egymást

átkozva eloszlottatok, mire a tatárok gyorsan beütöttek Volhiniába, és Ilyvóig feldúlták Russiát: a parasztnép lélekszakadva futott a krakkai falak mögé. Ekkor megvakartátok bozontos tarkótokat, és kénytelen arccal elmentetek királyt választani a varsói mezőre. Így volt... Sok dolgot adtok istennek: negyvenezer tatárt kellett a nyakatokra hajtania, hogy elfogadjátok kezéből a legnagyobb királyotokat, s hogy végre egységre térjetek.

— Ha megesszük is egymást, semmi közöd vele, olasz — mondta a sárgára vénült vendég —, de másképpen is: egység?... Alig lehetsz tisztában a szabadság fogalmával, különben tudnád, hogy az úri rend számára Lengyelország vagy egységes, vagy szabad.

És intett az asztalnoknak: a tálat kérte.

Harmadszor is szelni akart a tormás tehénhúsból, de újból kondítottak, és a tálhordó szolgák magasra emelve hozták az új ételeket: kecsegét sóba, indiai tyúkot, bárányfejet tiszta borssal, borjúhúst ispékkel, báránycombot lemóniával, aprómadarat disznóhúspecsenyével, csukát lengyel módra, császármadarat sütve, ludat pástétommal, őzcímert ecettel, lencsét faolajjal, tyúkfit mézzel.

A tálhordók egyre jöttek, s a ház sarkában a muzsikások vonni kezdtek valami igen szép olasz nótát.

— Ha nagy király volt is István felség — szólt az asztal végénél egy piros arcú, vidéki nemes, bizonyos Jakulski —, mi tettük királlyá, nem gyulafehérvári katonái, akiket felénk helyezett; lassan

minden erdélyi gyalognak lengyel indigenatust és jószágot adományozott.

— Hallod, lovag? — bókolt ültében Di Cecchi, a zarándok felé fordulva — most a te népedet tálalták; pány Jakulski Erdélyt eszi a császármadár mellé...

— A katonák megszolgálták — mondta a kurta lábú és hörcsögfejű vitéz —, én láttam az erdélyieket Zavolocs ostrománál.

— Hópénz járt érte — biggyesztett szájat Jakulski —, és az urak? Mivel szolgálta meg Báthori András a warmiai koadjutorságot, Berzeviczy és Békes a sok beneficiumot? Ők is a hadban forgolódtak?

— Ott! — csapott a combjára a hörcsögfejű — velük voltam Polocknál és Wielkie Lukinál: nem féltették az életüket. Talán te pereled a jutalmukat, aki máshol sem rántottál kardot, mint az országgyűlésen, vénasszony? Hát lengyel vagy te?

És kiköpött eléje.

— Megálljatok! — vette közibük magát a sárga öregember — megálljatok, esztelenek!... Ne félj, valóban igazi lengyel urak vagytok: egyik akkor zárja az ajtót, mikor már elvitték a fakót, a másik azt védi kéretlenül, aki elég erős, hogy megvédje magát... Bezzeg jogaitokat meg nem védtétek, és elfehéredtetek, mikor Báthori Thornban megzörgette kardját, és rátok kiáltott: „Királyotok vagyok, és nem festett, sem faragott király..."

Körülnézett.

— Nec fictus, neque pictus rex — bólintott rá egy pókhasú úr az asztalnál —, én hallottam a thorni

filippikát: imperare et regere volo ... Meg kell hagyni, uraim, az erdélyiek szépen beszélnek latinul.

— Bár tanultatok volna belőle — dobta feléjük öklét a vén vendég —, imperare et regere volo: uralkodni és parancsolni akarok! — és senki nem védte magát ... Bár igaz, ha a medve tudná erejét, nem táncolna láncon.

Körülhordozta a vendégeken a szemét, mint egy összeesküvő.

— Mikor eszméltek fel, nemesek? — hajolt előre suttogva — atyáink törvényt hagytak ránk, mely örök időkre megkötözi a zsarnokot. Olvastátok Sándor király könyvében, hogy csak az válhatik törvénnyé, amely felett a nemzet, a tanácsosok és követek közösen megegyeznek? Éles fegyver ez a kezetekben, ó, nemesek, bár magatok sem tudtok még róla, hiszen ez a *liberum veto*, a klasszikus szabadság záloga... Tudjátok meg, tekintetes és nagyságos urak, barátaim: a lovagrendből bárkinek a tiltakozása elegendő, hogy elnyomja a király vagy a szenátus akaratát. A nemzet még mit sem tud kezdeni a tribunusok félelmetes jogával, még túlságosan közel vannak a sötét századok, de már itt az új kor, néhány esztendő talán, és az országgyűlésen feláll az első nemes, kardja helyett Sándor törvényére csap, és kiáltja: *nie! nie pozwolam!*... Nem engedem! Én egyedül nem engedem, egymagam is Lengyelország vagyok. Értitek, uraim? A lélek rangja ugyanaz lesz ekkor újra, mint a régi Rómában volt, mielőtt elfoglalták volna a Fórumot a barbárok és a szakállas keleti papok: fenség. Való-

ban, nemes barátaim, ez lesz az aranykor, az ember győzelme a boly és szolgaságra kész önmaga felett.

— A halott betű győzelme az értelem felett, úgy mondd, vén csácsogó — kiáltott szikrázó szemmel az ifjú Chodkiewicz —, a bolond csudaszentek és nyomorékok győzelme az egészségesek és erősek felett; a gyávák, bitangok és dadogók győzelme a bölcsek, orátorok és férfiak felett: a birodalomból torzkép lesz, és intő történelmi példa... Tudjátok, mi csak Olgerdfia Jagelló alatt keresztelkedtünk meg, s ezért sokan közületek azt mondják, hogy a litván három századdal elmaradt, s mezőink felett ma is valami lila színű pogány árnyék lebeg. De ha a világosság az, amiről beszélsz, akkor kérlek, bocsássatok vissza a litvániai sötétségbe, és ha ez a ti szabadságotok, uraim, akkor én nem akarok szabad lenni. Utat engedjetek! El innen!

Felugrott, hogy eltávozzék az asztaltól, de e percben újból megszólalt a harang, s más étkekkel megrakodva jöttek a tálhordók. Vizát hoztak gyümölcsös mártással, hízott kácsát töltve, őzhúst fekete lében, vánkos fánkot vajba, aszú meggyet, almakását, ostyabélest, s négy német cukkerpakker a vállán cipelte a nagy tortát, mely csipkés tornyaival és égetett nádmézzel vont, meredek fedelével a herceg krakkai palotájának hű mása volt, zászló lengett a tetején, narancssárga mezőben a hercegi címerállat: koronás griffmadár, karmai között arany ostorral.

— Kochajmy sie! — emelte poharát Chodkiewiczre a sárga vénember selyma pillantással.

Cecchi Polykrates felállt, és rátette ámbraszagú, gyűrűs kezét a zarándok vállára.

— Eleget ettél és hallottál — mondta —, még tizenegy tál jön ezután, ezenkívül a szónoklatok és verekedések. Ha akarod, később, mikor zokogni, csókolódzni és táncolni fognak, még visszatérhetünk, bár szavamra, nem különösebben érdekes. De most jer, megmutatom a kastély ligetét, mely ilyenkor este meglepően hasonlít egy ferrarai palazzo kertjéhez, a San-Giorgo mögött, ahol valamikor sokat jártam. Éles holdfényben csillogó ciprusait s kék bokrok között eltűnő ösvényét mostanában gyakran látom álmomban.

Életem történetétől megkíméllek, lovag — mondta don Polykrates, míg karöltve sétáltak a liget keskeny ösvényén —, egyébként sem különbözik a sok ezer olasz életétől, akik távol hazánktól idegen urakat szolgálnak. Születtem Ferrarában, gazdag, de becsületes nemesi családból származom, mely később elszegényedett. Őseimet állítólag a normann hódítók között kell keresnem, egyik üköm volt az a Vaskesztyűs Herakles, aki a második keresztes háborúban felgyújtotta a filippopolyi bogumilok gettóját, majd több ily vitéz cselekedet után napkeleti epekórságban elhunyt, még mielőtt megláthatta volna a Szentföldet.

— Papnak lenni nem volt kedvem, a művészetekhez nem értek, írni, sajnos, nem tanultam meg; így mi lehet a férfi hazámban, mint katona? Tizenkilenc

esztendős koromban megszöktem hazulról, a spanyol király nápolyi seregébe álltam, majd áthajóztam Franciaországba, ahol eleinte Medici Katalin flandriai muskétásai között harcoltam, később több luganói olasszal együtt átmentem a hugenották táborába, de mint ezután is oly sokszor, csak zászlót cseréltem, hitet soha: mindig buzgó híve maradtam a pápának ... Mit mondjak még? Végigverekedtem a földet a Szajnától a Dnyeszterig, kevés fejedelem van, akinek a színeit ne viseltem volna sisakforgómon; az interregnum alatt kerültem Lengyelországba, Boroszlóban csatlakoztam néhány katonámmal egy ferrarai küldöttséghez, mely Estei Alfonz ígéreteit és aranyait hozta Krakkóba, azóta itt dolgozom. Ennyi volt az életem; becsületes munkámmal összegyűjtöttem annyit, ami nyugodttá teheti öreg napjaimat. Mert ügyeltem magamra, a gazdag zsákmány sohasem csábított tékozlásra, mint a borkórságos burgundokat vagy a szoknyabolond genuaiakat; kora ifjúságom óta tudom, hogy a fogatlan farkas sorsa nem olyan szánandó, mint a kivénült zsoldosé ... Jöjj, üljünk le erre a kőpadra!

A fehér Minerva-szobor alá telepedtek, egy márványlócára. Szélcsendes este volt, a bokrokon ág sem rezdült.

— Már túljutottam férfikorom delén — sóhajtott a kapitány; egyenes kardját végigfektette combján, és arcát a tiszta égbolt felé fordította —, negyvenkilenc esztendős vagyok, és már gyakran fáradt. Sokat álmodok mostanában a San-Giorgo mögötti kis palotával, az utca felőli árkádos folyosóval, a nehéz bronz-

kapu két oldalán a csigakürtöt fúvó kőtritonokkal, a kecses és könnyed ablakfaragványokkal, a magas fallal kerített és kissé elvadult kerttel. Egy világfias és tönkrejutott őrkanonoké a palota, amely most kilencezer forintért eladó... Egyszóval, uram, szeretnék hazamenni Ferrarába, de zsoldlevelem egyelőre még ideköt, mert az egyezség szerint, ha megválok a hercegi udvartól, magam tartozom utódomról gondoskodni.

Ránézett a zarándokra; komoly volt.

— Azt hiszem, az öregség elviseléséhez sok ízlés kell — mondta —, nekem most le kell tennem a kardot és a borpiros köpenyeget. Bizonyos, hogy szolgálni ilyenkor nem tanácsos; most jönnek azok az évek, mikor a férfi nem mer váratlanul megfordulni, mert fél, hogy háta mögött hű szolgája szamárfület mutat feléje, derék hadnagya az ifjúság kárörvendezésével figyeli roggyadó lépteit, vagy szeretője puha alsóajkán éppen akkor tűnik el az a kis mosoly, amelynek látásától mindenkit mentsen meg az isten.

— Ebben a korban követjük el életünk megmagyarázhatatlan dolgait, legigazságtalanabb cselekedeteit és szégyenteljes baklövéseit; az idő veszélyesebb, mint a serdülés kora. Sokan ilyenkor akaratuk ellenére vérivó markolábokká válnak, és éjtszakánkint az erdőkben csatangolnak, a trónkövetelők többnyire ebben a korban mondanak le igényeikről, míg a hatalmukat féltők ilyenkor öntetnek ólmot mostohagyermekeik és féltestvéreik fülébe; ezekben az években a hegyirablók fegyvertelenül jelennek meg a

városok piacain, és nyilvánosan meggyónnak. Vannak, akik titokban javasasszonyokat és közismert boszorkánymestereket keresnek fel, mert válságukat betegségnek képzelik. míg ismét mások kolostorba vonulnak.

— Én Ferrarába megyek és a majolikaégetésnek egy új fajtáját fogom tanulmányozni, ami már régebben foglalkoztatja elmémet, de nincs kizárva, hogy a San-Giorgo árnyékában annak a titoknak tisztázására szentelem életem hátralévő éveit, hogy vajon Itáliában miért nem honosodik meg a csúcsíves építészet... Te fiatalabb vagy nálam jóval, még van tíz-tizenkét szép esztendőd; kérlek, légy utódom itt, és vedd át hivatalomat.

Könnyedén felemelte kezét, jelezvén, hogy nem vár feleletet.

— Sokat tudok felőled — folytatta —, a fiatal Ostrorog beszélt sorsodról. Tudom, sebeket hordasz testeden és szíveden, mert bátor harcos vagy, és ezenkívül az asszonyok is jól megkörmöltek. Szerelmed és házasságod bukás volt; váraidból hol Musztapa basa nyomott ki, hol a királyod; reformált hitben születtél, s nemrégen megtértél a közönséges keresztény római egyházba, most aztán egy helyett kétfele vívódsz a papokkal. Pereiden a pápa és a császár bírái törték a fejüket, átkozva megférhetetlenségedet, s mikor elfutottál hazádból, örvendtek a törvénylátók, az ítélőmesterek, a sovány kenyerüket féltő kapitányok, a füleki törökök, a selmeci németek, a rokonok és a férjek, mert miként a bogáncs, mindenkit meg-

döfködtél már tüskéiddel, nem nézted, ki simogat, ki harap. Egy eb sincs, uram, mezőiteken, aki búsulna utánad, s nem ismerek senkit, aki alkalmasabb lenne átvenni tisztemet, a herceg úr szepesi várainak kapitányságát.

Keresztbe vetett lábát ingatta, és maga elé nézett.

— Dolgod könnyű lesz — mondta bizalmasan —, majd véded a herceg birtokát; ó, nem a töröktől, ez igaz, csak a kóborló sléz zsoldosoktól, Bolbe kapitánytól, a rablótól, meg a szomszédos bolond bárótól, aki még a grodnói tárgyaláson lőcsöt akasztott urammal, s azóta minden esztendőben pontosan kétszer megdúlatja vad huszárjaival falvainkat, és nagy károkat tesz szőleinkben. De a lázongó parasztokat is meg kell fékezned, és olykor meg kell védened buzgó dézsmaszedőinket a gonosz nép dühétől; fegyveresen oltalmazod a nagy vadászatokat, mert a jobbágyfalvak értelmetlen lakói gyakran szövetségre lépnek a medvékkel, de meg kell verekedned a vendég urakkal is, ha igen becsmérlik a herceg úr őnagyságát, aki ha kissé elhízott is, nem tűri, hogy minden rüpők bosszulatlanul bírálhassa tetteit, melyekért csak a történelemnek felel... Ostrorog elbeszéléséből tudom, hogy van már mindebben tapasztalásod, vitézeiddel odahaza nagy kedvvel dúltad a véled pereskedő rokonaid zabföldjeit, s egy ízben az unokabátyád kastélya alatt legelésző ménesből csikókat szakítottál ki. Hallom, szolgáiddal beültél a királyi fiskus várába, és csak ostrommal tudtak kivetni onnan, s bizonyos kecskelegeltetési jogok miatt háborút vívtál a hariskás

tótokkal... Úgy látom, te sem vagy más, mint a korod, úgy látod el a dolgodat, ahogy tanítottak.

A zarándok halk neszt hallott a bokroknál, mintha madár himbálná magát az ágon, s felemelte fejét, hogy szétfigyeljen. Az olasz félreérthette mozdulatát.

— Várj, mert tudom, mit akarsz mondani — szólt, és a zarándok karjára tette tenyerét —, te a török ellen harcoltál, ott kaptad sebeidet, a többi örökségi per volt, és magánügy, amit félkézzel intéztél el két törökles között... Ismerem gőgötöket, kereszténység pajzsát emelők! Én is harcoltam egy ízben a bihácsi bég ellen egy horvát úr zsoldjában, aki Illiria kardjának szerette magát neveztetni. Részt vettem új fegyverekbe és szép sonkaujjú kabátokba öltözött, aranyoroszlános zászlót emelő flandriai muskétásaimmal egy bosnyaországi beütésben, de miután edzett flamandjaim ámulva látták, hogy ezek hentesek és nem katonák módjára vívnak, fejeket szednek, és karóba ütik egymást a vályogbástyáik párkányán. taglókkal és szöges csépekkel viaskodnak, mint a lázadó parasztok, gyűlölségükben még a nagy értékű főtörököket is levágják — mondom, miután mindezt látták flandriai katonáim, hiába kiáltottam feléjük a csudatevő jeligét, a parancsszót, hogy seregeljenek az aranyoroszlános lobogó köré: *Flandres au lion!* — megbotránkozva elszéledtek, majd később Brib városánál hajóra szálltak, és Velencébe vitorláztak, ahol a signoria fogadta őket zsoldba, hogy elkísérjék azt az aranyszállítmányt, melyet Szent Márk városa éppen akkor küldött békeadó fejében a fényes portá-

nak... A rettentő horvátok istentelenül szitkozódva a távozók után iramodtak, s közülük kettőnek, kiket a tengerparton megfogtak, orrát-fülét levágták, vezérük pedig udvariatlan szavak kíséretében repesztette szét zsoldlevelemet, a földre köpött elém, piperkőcnek és gyávának nevezte csapatomat, nem gondolván meg sem ő, sem véres bajuszú félparaszt alvezérei, hogy a bihácsi bég nem Brabantot sanyargatta, a vitézség mégiscsak mesterség: négy forint hópénzből fegyvert és méltó posztóruhát vásárolhattak maguknak katonáim, de singszámra nem mérnek forrongó gyűlöletet a tábori örmény kalyibájában... Ez az igazság, és régen gondolkozom azon, hogy ferrarai magányomban az ősz Fra Giacomótól megtanulok írni, és könyvet szerkesztek a külországi idegen seregek viselt dolgainak helyes megítéléséről, mert félő, ha csupán azok az elfogultak vetik papírra cselekedeinket, akiknek borát a szomjas zsoldosok történetesen elfolyatták, a jogérzék nélküli történetkutató más híján elfogadja tanúnak a kárvallottat, s így gonosz világításba helyez a világ előtt bennünket és mesterségünket.

Előrehajolt, és vizsgálódva nézett a zarándok arcába.

— Csőszmesterség — mondta; mosolygott, mosolya éles és egyenes volt, mint egy spádé —, lehetséges, ezt gondolod most magadban: csőszmesterség. S hogy eddig fenevadakra vadásztál, most majd nyulat hajtasz, és fürjet versz fel a fészkéről... Nincs igazad, munkánkban sok a rejtett szépség, de egyébként is mit tehetsz? Hallottam, esztendőkkel ezelőtt már hívott

zsoldjába a parmai herceg, de nem mentél. Igaz, akkor még szebb hajó voltál, vitorláidon kevesebb lehetett a folt. Két pad között a földre kerültél, de ne félj, uram, nem fognak kötélen szepesi kapitányt, ha jobban esik, ám csak eredj hazádba, ha ügyelsz magadra, még bíró is lehetsz Hibbén, a faludban, vagy maradj itt, és árulj bort a krakkai piacon.

Felállt, nyújtózkodva roppantotta meg csontjait, mint akit túlságosan nem érdekelnek a dolgok.

— El ne felejtsd — mondta ásítását elnyomva —, katonáim között van néhány modenai és parmai olasz, akiket szolgálatomba fogadok, ha eltávozok a hercegtől, míg a többiek gorálok és slézek; őket viszont a brandenburgi márkgróf hívogatja régen Pillauba... Jól tennéd, ha mielőbb zsoldot kiáltanál honfitársaid között, valamelyik közelebbi végházban: talán Korponát ajánlanám. Gondolkozz mindezen, és ha úgy tetszik, holnap felkereslek kamrádban, hogy mi végre jutottál.

Búcsút intett, s elment a palota felé. Borpiros köpenyegével illatfelleget kavart, és vértjén csörgött az aranylánc.

A zarándok újra hallotta a háta mögött a halk neszt, de meg sem fordult.

— Lépj elő, gonosz — szólt át a vállán csendesen —, és tudd meg, mentegombjaimon számoltam ki, hogy kardot dobjak-e utánad a bokrok közé, vagy tűrjem hallgatódzásodat... Most jöjj a kamrámba, holnapi tennivalóidról akarok beszélni.

A curzolai összefont karral támaszkodott a Minerva-

oszlophoz, a csillagok fénye ült tar koponyáján; a kertiösvény felé nézett, ahol a kapitány eltűnt, és magasra tartott orral szimatolta az ámbraillatot.

— Oly veszett bűzös, valamint maga az ördög — morogta, és megindult a zarándok után. — És egyáltalában nem ritkaság, hogy csipkésen-aranyláncosan jelenti magát a Gehenna hadnagya — beszélt, míg gyertyát gyújtott a vendégkamrában —, mikor egyszer a Schwyz-kantonbeli Küssnachtban jártam, különös történetet hallottam erről; ha érdekel, nagyságos úr, elmondom ...

— Nem érdekel — mondta a zarándok, és végigvetette magát az ágyon —, szedd elő szerszámaidat, és jegyezzed, amit mondok.

Felült, térdére hajtotta állát töprengve.

— Holnap levelet írsz a korponai várbeliekhez — beszélt lassan és nyugodtan —, megírod, hogy zsoldot kiáltok ezennel Lengyelbe; hat forint hópénzt adok minden korponai katonára, aki hozzám fut, ezenkívül fegyvert, muskatélyt, elöl-hátul melyvasat, delicsizmát, gyalogembernek pár bocskort; tizedesnek sisakot és kilenc forintot, síposoknak ötöt, hadnagynak, ha lóval jön, negyvenet. Valamennyinek posztót vagy méltó köntöst. A krakkai vásárúton szökjenek, ezt megírjad.

Feldobta magát, hogy megreccsentek az ágy eresztékei, s az ablakhoz állt.

A szolga a tollat fente a papíron, pislogva nézett feléje a gyertya fényköréből; ádámcsutkája posztógallérja alá futott, mintha visszanyelt volna egy szót.

— És testvéremnek is írj levelet a tokaji véghelyre,

hadd tudja ő is, merre fordultak dolgaim — parancsolta a zarándok —, jegyezzed ezt, és holnap tedd tisztába.

A sötét kerten át a palota túlsó szárnya felé nézett, ahol magasan-magasan a földtől — mintha a puszta levegőben állnának — fényben teltek ki az ablakok. Valami szilaj muzsika zenghetett a palotában, de a zárt ablakokon át semmi sem hallatszott, csak az üvegtányérokra vetődő árnyékok hajlongtak különösen egy ismeretlen dal ütemére. Egy domborúra kalapált mellvért élét és egy széthulló szalagos főkötőt látott az árnyak között: talán Di Cecchi, a vitéz ferrarai és a szép vállú Hannuska Budovszkionka táncolták párban a krakoviakot. Majd tovalengtek, s mások árnya futott át az üvegen, ismeretleneké.

— Írjad, szolga — mondta. Rekedten és gyorsan diktálta tollba a levelet, miközben az asztalhoz lépett:

Salutem et mei commendationem. Szerelmemet ajánlom kegyelmednek, mint bizodalmas öcsémnek, uramnak, igaz atyámfiának, kinek istentül minden jót kívánok, etcetera, etcetera ...

Két tenyerét az asztallapra fektette, a szolga tar feje felett áthajolva mondta tovább a levelet:

Még múlt őszön, sexta Septembris adák meg te kegyelmed levelét Krakkóban, mind a többi levelekkel. Ím értem, mit kíván uram, öcsém, hogy megírjam, mi dolog legyen ez vélem?... Ne véljen, uram,

senki oly bolondnak, hogy ha ott kint tisztességesen szolgáltatnának velem, hogy örömesben a szolgálatban, mint a versfaragásban nem foglalnám az elmémet. De ha nem szolgáltatnak velem, menjek? A hibbei bíróságot vegyem-e fel? Nem illik. Megházasodjam-e? Annak ellentmondtam. Azért, uram, így lévén a dolog, hogy meg se házasodhatom, s a szolgálatra sem lévén hivatalom, nem jobb-e itt kisebb bosszúsággal és elmémnek vékony törődésével, urakkal és hercegekkel való nyájasságban az időmet elmulatnom, mint otthon csak a szomorúságban és morgolódásban? Bezzeg, ha valamely szorgos gondot bíznának rám, mint Tatát vagy Palotát...

Üstöke mélyen lefüggött az asztal fölé, a gyertyaláng csaknem belekapott fürtjeibe. A szolga hátrafordította fejét, dülledt szemével mereven nézett fel ura arcába.

A condottiere — gondolta.

A vendégek kétszer vagy háromszor kivonultak vadászatra a kastélyból, nagy zajjal, fellajtárokkal, sólymokkal, thüringiai jágerokkal, tőrökkel és pecérekkel. Kedvetlenül tértek meg, s mint mondták, ez árnyéka sem volt a régi híres hajtásoknak, mikor a herceg is velük lovagolt még.

A ház ura, a gospodarz nem mutatkozott, úgy látszott, végleg felhagyott a vadászattal, visszahúzódott a kastély déli szárnyába, ahol egyre hatalmasodó

betegségét gyógykezeltette. A hopmester minden étkezés előtt elnézést kért távolmaradásáért, de a vendégek között voltak egyesek, akik nyíltan hangoztatták, hogy a herceg nincs is a kastélyban, egy kisoroszföldi nemesnek pedig biztos tudomása volt arról, hogy már tavaly meghalt, és végrendelete szerint titokban temették el a különc urat egyik volhiniai birtokán, míg mások már azt mondták, hogy egyáltalában sohasem élt. Tulajdonképpen ki látta őt?... Cracovius és Fra' Kaczuga?... Többen a vendégek közül ezen igen elgondolkoztak, miközben megtapintották a kanfarkasfogat, melyet gonosz varázslat ellen varrtak a dolmányuk sarkába.

Bizonyos, hogy a zarándok sohasem találkozott a herceggel.

Hogy mennyi időt töltött a zarándok a kastélyban mint vendég és zsoldkiáltó, azt maga sem tudta megmondani, és nem csekély kárörömmel gondolt néha életíróira, akik majd bőszen dobálják szét az archivumokban a poros leveleket, hogy elvesztett évei nyomára akadjanak, s nem találván meg ezeket, iszákos lókupecnek fogják nevezni, aki ahelyett hogy kalendárba jegyezte volna dolgait, ide meg amoda csavargott, szégyent vonva rokonaira, köztük egy generálisra, a hadakozó tanács érdemekben gazdag tagjára.

Pastirewkában ugyanis még számon tartotta a konyhadeák a felhordott étkeket és a bort, de az elfolyt napokkal ugyan keveset törődtek. A herceg egyébként sem szerette az időmérő eszközöket, melyek

a halált juttatták emlékezetébe. Köztudomású, mily súlyos epeömlést kapott nehány esztendővel ezelőtt, mikor a kalendáriumjavító bulla elrendelte, hogy october negyedike után, tíz napot kihagyva, october tizennegyedikét írjanak az emberek. Megvádolták, hogy a naptárújításnál a moszkoviták hitére való áttérésre gondolt. Talán nem igaz, de tény, ebben az időben vásárolta finnlandi birtokát, és bizalmasai tudták, hogy a Svédországban való letelepedés gondolatával foglalkozik . . . Nem azért — hangoztatta barátai előtt —, mert ott sem fogadták el Gergely kalabriai csillagászainak bolondos reformját, s így, ha az északi határt átlépi, tulajdonképpen tíz nappal fiatalabb, hanem semmilyen formában nem tűri az erőszakot. Az ember csak legyen szabad — mondta mélyértelműen, mikor húsvéti ajándékul megengedte jobbágyainak, hogy a feltámadást az ónaptár szerint ünnepeljék, viszont a Gergely-ünnepeken vizesárkot áshassanak a vadászkastély körül.

Az elhirtelenkedett naptárreform óta nem pillant kalendáriumra, s bár a vadászkastély falára ő is rajzoltatott napórát, fejedelmi tréfával elrendelte, hogy a vándorasztronómus az északi oldalra mérje ki az ívet és a számokat, amelyet napfény sohasem ér.

A napot négy részre osztották Pastirewkában: volt ebéd előtt, volt ebéd után, volt vacsora előtt és vacsora után. Órát csak úgy tűrt meg palotáiban a herceg, ha nem járt. Az övé volt Lengyelország legnagyobb óragyűjteménye, pastirewkai óratermében, melyet egy ízben a pápai követ is megbámult, minden

óra állt: a rézláncokról hiányoztak a súlyok, az orsós szerkezetekből kiszedték a koronakerekeket, a porosórákból ki volt öntve a finom, festett homok, és a csillogó gömbökben pókok tanyáztak. Egyesek azt állították, hogy a herceg gyűlöletből vásárolja az időgépeket, gyűjteménye tulajdonképpen hullaház, ahol éjtszakánkint kézifáklyával és különös mosollyal szokott sétálgatni, s tapogatja a megölt órákat, mint egy kéjgyilkos.

A zarándok úgy tudta, hogy talán egy esztendőt élt ingyen Pastirewkában; emlékszik, egy reggel kinézett az ablakán, és új hósapkát látott a hegyeken, másszor meg a kert mélyéről gyümölcsök illatát érezte, mintha ősz lenne. De tar szolgája vitatta, hogy nem hevertek ott többet egy hónapnál, mert zsoldjukat is csak egyszer fizette meg Di Cecchi úr.

Egy vacsora előtt volt ez, mikor kamrájában felkereste az olasz, köpenye alól elővonta kezét, s egy kicsiny bársonyzsákból pénzt öntött szét az asztalon.

— Hatvan forint — mondta —, és másik hét forint hű fegyverhordozódé, Curzolai Márk úré, avagy mint ő nevezni szokta magát, Marcus Dalmatiusé. Ó, mi nem takarékoskodunk a címekkel... De kérlek, ezzel a pénzzel beérjétek, s ha átjönnek katonáid Korponáról, vedd fel zsoldjukat a kancelláriában, ám vigyázz: nagybányai pénzben követeld, a parasztember megretten az idegen fejedelmek képmásától, igen ragaszkodik a saját zsarnokához.

Kutatva nézett a zarándokra.

— Üzent-e valaki a korponaiak közül? — kérdezte.

— Semmit, senki...

Polykrates meghúzta a vállát.

— Ez a te dolgod már. De mit tudsz a pénzváltásról?

— Semmit — felelte a zarándok —, mondd, nemes Di Cecchi, ki tanított volna erre?

— Igaz.

Az olasz leült, száját korcba szedte, széttárt ujjait pontosan összeillesztette. Maga elé nézett.

— Aki ad valamit a mesterségbeli műveltségre — szólt komolyan —, az megtanulja. Igyekezz, hogy mielőbb elsajátítsd ezt a tudományt, mert vitézeid a zsoldnapokon vagy rászednek, vagy felkelnek ellened. Kérlek, figyelj...

Hosszú körmével felcsípett az asztallapról egy Nagybányán vert ezüstpénzt.

— Íme, a forint — mondta áhítattal, és felmutatta a pénzt, mint pap a kenyeret —, láthatod rajta az uralkodó jól sikerült, bár valószínűen ifjabbkori képmását; nyilván olasz képfaragó műve lehet, talán éppen a kitűnő Antonio Abondióé. Födetlen fővel ábrázolta a császárt, de — látod, ez az itáliai merészség! — borostyánkoszorú nélkül, testén vérttel, vállán klenodiummal megerősített köpenyeggel... Ennyit a művészetről, de lássuk, amiből élünk, uram... Tehát: egy forintban van száz pénz, avagy hetvenöt krajcár, fél forintban van ötven pénz, avagy harmincnyolcadfél krajcár, egy fertályforintban van huszonöt pénz, avagy tizenhatod háromfertály krajcár. Érted-e?

— Értem — mondta megfélemlítve a zarándok, s keringeni kezdett vele a kamra.

— De a rajnai forintokat is meg kell tanulnod. Egy rhenus forintban csak nyolcvan pénz van, ügyelj! és nem több, mint hatvan krajcár. Fél német forintban már csak negyven pénz van, avagy harminc krajcár, és négy dénár éppen megér három krajcárt. Érted?... Ám megint csak ügyelj, mert a garas, mely polturának hívatik, négy és fél dénárt ér, de a garas, melyet Nagybányán vernek, bizony öt dénárt. Óvatos légy ezért, meg ne csaljanak a kancellisták!... Remélem, tudtad követni gondolataimat?

— Minden bizonnyal, uram — szólt udvariasan a zarándok, és apró verejtékgyöngyöket törölt le homlokáról —, methodusod valóban kitűnő, mindent jól megértettem.

— Hiszen nem ördögi tudomány ez — legyintett az olasz szerényen —, minden az előadástól függ... Most talán mondjad meg, mit kell tenned, ha katonáidnak a zsoldban vagy az osztálynál forintokat kell váltanod?

— Forintokat? — kérdezte a zarándok, és állát simogatva tétován nézett a szolga felé, de a semmirevaló dalmát csak állt a falnál, földnek szegezte tekintetét, és lator módra mosolygott — ó, forintokat mondtál, lovag úr... Ez esetben majd kiszámolok eléjük harminc garast. melyet az erdélyi zsoldfizetők, valamint az egriek is dutkának neveznek...

— Nem — rázta a fejét Di Cecchi bánatosan, mint a rektor, aki felsült jó deákjával —, és kérlek, itt volna az ideje, hogy felszabadulj végre emlékeid, az erdélyi

palotáshajdúk és dutkák alól; dolgod most egészen más... Nos, ide hallgass: ha elődbe jő valaki pénzeket vagy garasokat váltani, vedd fel egyik forintját, és resolválás útján rakj le huszonegy garast lineákra. azonképpen az egyik garasért rakj le tizenkét dénárt a helyére. Így ő is örvendeni fog, és te sem jártál rosszul... De mindezeket meg kell tanulnod, azonkívül a zsoldosoknál elterjedt spanyol pénzek, a lübecki tallér, a milanói ezüsttleston és a prajsz hármasgarasok váltását is, mert a szűk öből kitárult előtted, és a foglalkozásunkat űző ember sohasem tudhatja, hogy a vakszerencse hová veti. Ha nem tudsz írni, annak kárát itt nem látod, de az arithmeticához, uram, értened kell.

Átvetette mellvértjén borpiros köpenyege sarkát, és megbántott arccal távozott.

— Haj, az a sok örménnyel prémezett részeges poroszló! — kiáltott a zarándok, miközben megragadta az ágy végéhez támasztott kardját, s dühében földhöz verte — az éhes zsebrákjai! De csak egy próbáljon megszámoltatni a zsoldnál, avagy morgolódni, rögtön lenyeletem a bitanggal a dénárjait...

Vérrel elfutott szeme megakadt a szolgán.

— Mit nevetsz? — sistergett belőle a harag — kin nevetsz, hé!

Felragadta a kardot, a szolga kiugrott a kamrából, a penge átcikkant a levegőn, s remegve állt meg az ajtó közepében.

— Apátok istenit — fuldokolta.

Lehuppant a székbe, egy rúgással felborította az

asztalt, hogy az ezüstforintok szétgurultak nagy csöngéssel.

— Láthatod, az egyik nincs meg — mondta mintegy fertályóra múlva, mikor a szolgával felszedegették a földről a pénzt, és az utolsókat is kikotorta karddal az ágy alól —, hiába számolod: nem több hatvanhatnál.

De aztán eszébe jutott, hogy pénzzel példázta don Polykrates az arithmeticát, s a hatvanhetedik ezüstöt a feledékeny lovag alighanem magával vitte.

A kalendáriom nélküli házban, ahol számolatlan futott az idő, egy napon mégis megtudta a zarándok, melyik hóban járnak.

Ez meg úgy volt, hogy az olasz elunta a várakozást a végbeliek válaszára, s meghagyta a zarándoknak, vegyen maga mellé két csatlóst, s hajtsa meg a krakkai vásárutat, mert bizonyosan ott tévelyegnek a katonák, akik a zsoldkiáltásra a korponai várból Lengyelbe futottak.

Egy kerek hétre számította a hajtást a zarándok; a felülés előtt való este éjfélig ivott barátaival, s a bormérég még nem tisztult el a fejéből, mikor Márkus felrázta. Álmosan és kancsóval a kezében lépett az oszlopos tornácra, vizet vett szájába, úgy mosdott.

A hűvös szél átjárta ingét; felnézett az égre. Csillagos éjtszaka volt, igen szép éjtszaka; este még boglyas felhők jártak alacsonyan, és az eső is jól végigverte a földeket, de éjfél utánra kiberetválkozott az égbolt, a nedves mező felett fehér és narancsszín fényben

égtek a nagyszemű csillagok, szinte félelmetesen, mint valami sötét és meredek hegyoldalon egy roppant tábor őrtüzei. Fent volt még valamennyi, az erős tűzű Cigánycsillag, a magányos Csősz, a kicsiny Bojtár, a sűrű Tatárdúlás, és közöttük az ég egyik sarkától a másikig hajolt az Országút, sápadó fényporban vonultak rajta a katonacsillagok, legelöl a Zászlótartó, mögötte a Háromhadnagy s legvégén a halvány Sereghajtó.

Hajnali két óra lehet — gondolta a zarándok.

Az istállóból zablák és fegyverek csörgését hallotta, fénysugarak döfködték a sötétséget, kézilámpást lóbálva vezették a csatlósok az udvarra széles farú sziléziai lovaikat; mögöttük jött a szolga, kantáron hozta a két paripát, s a kengyelt tartotta, míg a zarándok lóra szállt.

Megindultak, élen a zarándok, nyomában a csatlósok és a szolga. A curzolai kandúrháttal ülte a bagázsiás lovat, bő köpönyege vitorlaként dagadt a hajnali szélben.

Nagy robajjal mentek rá a kastélyárok hídjára, mint az égzörgés, úgy döndült meg a fapalló alattuk, de az árok túlsó partján egyszerre nesztelenné vált a lovak futása. Harmatos fűvel borított lankán vágtattak délnyugatnak, oly csöndben, hogy a mély mezőben jártak már, s még mindig hallották a kastélyárokból a békák brekegését.

Hej, Korpona! — gondolta a zarándok, míg lobogó üstökkel nyargalt a többiek előtt.

És azután, míg átugratott egy kerek bokron:

Ilyenkor? . . . Ilyenkor onnan el nem jönnek.

Mert tudta már, hogy ez Pünkösd hava, vásárlások és leshányások hava. Rosszul vették Pastirewkában a zsoldkiáltás idejét: azok ilyenkor el nem jönnek Korponáról. Most szabadultak ki palánkjaik mögül, hűvös és tiszta hajnalokon frigyet és békét törni mennek; valami szép kerek erdő szegletén Deli Mehemet zöld kendős lovasait vagy Füleki Ali adószedőit várják, arcukon a kockajátékos és a vadász izgalmával . . . Ó, Pünkösd havának hajnalai: ilyenkor indulnak; ismerős dübögéssel kelnek át az árok hidján, puhán futnak a nagy mezőn. Csönd van, csak a fémszerszámok csörögnek, mögöttük körben hasad az ég, s ők nyargalnak harmatban, kövér füvön, hajnali szélben és békák énekében, hajnali csillagok alatt.

Bal kéz felől elmerült a kastélydomb, csak egyetlen világos ablak nézett utánuk sokáig. Valamelyik toronykamrában égett a lámpa, ahol az urak isznak, vagy Di Cecchi töpreng ferrarai tervei felett, de lehet, hogy a herceg sétál pókhálós órái között, ajkán eszelős mosollyal.

„Nem kell ugyanis sem személyed, sem szolgálatod, sem rabságod."

(A Pastorale)

stére elérték a nagy hegyek lábát, a levegő hidegre hűlt körülöttük, az éjtszakát egy erdőszegélynél töltötték. Fáztak, máglyát raktak a földön, és gabonapálinkát ittak.

Két napig hajtották az erdőt és a vásárutat, de csak nyekergő szekerekkel találkoztak, és fahordó parasztokkal, katonának színét sem látták. Harmadnap a gerincen átvezető ösvényen csaknem szembeütköztek két lovassal, akik tüstént menekülni kezdtek, mikor meglátták a szemközt lovagló fegyvereseket.

— Ők azok! — kiáltott a zarándok — hé, korponaiak! Álljatok meg, barátaim, álljatok meg, bolondok . . .

De azok csak futottak, már valahol messze hangzott a csörtetésük.

— Utánuk!... Kerítsd!

Két ágba szakadva kergették a két menekülőt, dombra fel, völgynek le; bokor tépte ruhájukat, ág sodorta süvegüket, míg egy nagy tisztásnál csakugyan beérték őket.

— Elébe, te!

Az egyik sléz csatlós oldalról kapta el az első ló kantárát, lovasok és lovak egymás tetejébe hullottak. Az egyik menekvő ugrott fel elsőnek a fűből, egy szakállas, jó növésű férfiú, aki egyszerre a kápához kapott.

— Nyughass!...

De nem kardot húzott elő a lovas, hanem piros keresztekkel hímes vászontasakot oldozott meg a kápa szarván, s kirántott belőle egy lefödött kelyhet.

— Lator istentelenek! — kiáltotta bátran — már az Úr szolgája sem mehet át békén az erdőn? Mi köll, bitangok? pénz, kincs? Ehun a kincs, cégéresek!

Félig ukránul, félig lengyelül gyalázta őket, miközben magasra tartotta kezében a kelyhet. Pap volt a lovas, aki a hegy alatti faluba vitte a szent kenyeret egy haldokló vénasszonynak, és zsiványoknak nézvén a herceg poroszlóit, megfutamodott előlük.

Kísérője, az egyházfi, feltápászkodott a földről, és remegő kézzel hármat kondított egy rézcsöngővel, mire mindannyian térd-főt hajtottak.

Miután megértette a pap, hogy nem rablók kergették, még sokkal inkább szidalmazta őket, mondván,

kerüljön csak egyszer Pastirewkába, majd elmondja a kegyelmes hercegnek, mely gyámoltalanokat tart zsoldjában. Kifújta mérgét, megáldotta és dohogva útjukra bocsátotta üldözőit, utoljára is arra intve őket, máskor ne tekintsenek oly mélyen a pálinkás meszelybe, ilyen-amolyan bolondjai...

Pironkodva és zavartan kullogtak tova, de a völgy felé ereszkedő erdei ösvényen megálltak.

— Merre most?

A kergetésben utat vesztettek, s bár az egyik sléz azt mondta, hogy ő Pastirewka és Wisloka között minden rókacsapást ismer, délutánig sem keveredtek ki az erdőből. Estére ritkulni kezdtek a fák, két köves patakmedren gázoltak keresztül, azután egy holdsütötte fennsíkra értek; mögöttük jeges hegycsúcs emelkedett az égnek. A zarándok a hegy felé tekintett, homlokán ráncokba futott a bőr.

— Arra van a vásárút — mutatott egy hullámos vonulat felé a kalauz sléz —, éjfélre elérjük.

— Erre aztán soha — mondta a másik sléz, egy szőke szempillájú, májfoltos katona —, nem látod, oktalan, hogy délnek megyünk így? Minden fatörzs a mohás oldalával fordul felénk, ennyit sem tudsz? Eredj hát az élről, kérünk!

Előreugratott, de a vásárutat így sem érték el éjfélre. A lovak fáradtan kaptattak valami lankán, a patkók élesen csilingeltek a köveken. A szőke katona zavarodottan állt meg elöl.

— Kő — mondta, és az állát vakarta tanácstalanul —, kőszikla a föld. ösvénye sincs...

Elhatározták, hogy megvárják a virradatot; letáboroztak, köpenyegükbe csavarták testüket, fejük alá nyergeiket tették, katona módra.

Fellegek között futkosott a hold, s megvilágította a földet. Híg fény tükrözött a sziklákon, kirajzolta a kövek közt meredező sötét és csavart törzsű fákat s egy távoli domb púpos élét.

— A bibliában — mondta az egyik sléz —, egy Boroszlóban nyomtattatott bibliában láttam egy hasonló képet...

— Igazad van — mondta Márkus, mozdulatlanul heverve a földön —, félelmetes, hogy milyen jól látod: ez valóban golgotai táj.

— Ti aludjatok — szólt rájuk a zarándok —, virrasztani fogok felettetek.

Útiköpenyegét maga köré vetve egy kerek kődarabra ült. A levegő hideg volt, és mozdulatlan, körülhordta szemét a holdas hegygerinceken, és végtelen nyugalom fogta el, mint akinek most mondták meg a bizonyosságot. Az alvókat nézte, a két sléz bozontos szőke fejét és a curzolai szegletes gladiátorarcát, amint ott hevertek nyergeikre borulva, és a leszálló holdtányér fényt hintett homlokukra.

A teliholdban Cicelle táncol — gondolta, és Litváni Tamás jutott eszébe, apja mihaszna kürtöse, aki az újvári dobolótorony párkányán sokszor beszélt az égbolt dolgairól —, és a nótát Dávid vonja, aki citarás és bajvívó vala.

Hátrafordult: ott állt a jeges hegycsúcs, vékony, zöld fénnyel megöntözve, s mögötte hófödte, szaka-

dékos vonulat. Bólintott, mintha újra megbizonyosodott volna valamiről.

Hajnal felé elszenderedett, sápadt csillagok álltak az égen, csaknem világos volt, mikor megriadt. Fülében most újra a rémületes dudaszó nyifogott, amelyet utóljára Danczka felé mentében hallott álmában; a mekegő sípszó mögött valami zuhogás erősödött, de akkor már ébren volt, s ráismert a hangra: lódobogás jött feléje.

A hold varázsa eltűnt a sziklákról, bal kéz felől szürke kövek között patak futott. Reggeli pára lengett a patakparton, s a párában ügetett a lovas... Csak a körvonalait látta, mintha zsiradékkal itatott pergamenablakon át nézné, s hallotta a ló gyors, könnyű járását.

Kavics indult meg a talpa alól, s zakatolva gurult a meder partjáig. A lovas megállt, szimatolva hajolt előre a nyeregben; most mintha feltetszett volna a foszló ködben a gyér bajuszos, fiatal arc: a szeme csak két keskeny rés, a sisak pofavasai összeszorítják kerek képét, arccsontjai szélesen feszülnek szét... Visszahúzódik a ködbe, alakja úgy tűnik el a párában, mint a kísérteté. Tocsogó nesz kél fel, a patakon gázol át a lovasőr; a túlsó oldalon prüszkölve csörgeti szerszámait a ló, hosszan, hördülésbe forduló hanggal felnyerít.

Emberei felrettentek álmukból, fekvőhelyükön felkönyökölve pillogtak a piros és szürke reggelbe.

— Az ott a Kriván — szólt hozzájuk csendesen; kiemelte kezét köpenyege ráncaiból, és a jeges hegyre

mutatott —, és ez a meder sem a Csarni-Dunajec, ahogy gondoltátok, hanem a Koprova-patak, és a völgyön túl sem a krakkai vásárút fekszik, hanem egy város, családi lakhelyem, bizonyos Liptóújvár, ha ugyan hallottatok már felőle, nyájas sléziaiak.

Azok csak néztek rá merően, ő pedig széttárta tenyerét, mintegy engedelmet kérve, majd lehullatta karját.

— Valóban — bólintott szelíden —, mélyen bent járunk hazámban, Magyarországon, ó, derék poroszlók.

— Keljetek fel — mondta nekik újra —, keljetek fel, és menjetek haza; ha északkeletnek mentek, a patakmeder és a hegyláb elvezet benneteket a hágóhoz... A vitéz Di Cecchi Polykrates úrnak, nekem oly igen tisztelendő barátomnak és bizodalmasamnak mindent soroljatok el, kérlek, ami történt; ne feledjétek elmondani a bolondos pap dolgát, aki miatt a hegyekben utat veszítettünk.

— Köszöntsd nevemben a lovagot — fordult a curzolai felé gyönge főhajtással —, megmondhatod neki, hogy széttépheti zsoldlevelemet, és utánam is köphet, mint annak idején vele tette az illir vezér. Mondj, amit akarsz, vagy ha mégis védelmemre szánod el magad, csak annyit: lest hány az Úr a tévelygőnek, és megharcol azzal, akit szeret.

— Üzenetedet majd elviszik a jó slézek — mondta Márkus, és feldobta a nyergeket a lovakra —, ha neked is úgy tetszik, nagyságos úr, én tovább utazom veled.

— Magam sem tudom még utamat, szolga.

— Már tudod. Ezt elvégezted magadban az éjjel, míg tanítványaid aludtak.

— Leskelődsz utánam és botránkozol: mindig mondtam, hogy utánam küldött valaki.

— Nem tagadtam, hogy küldtek — felelte halkan és szerényen a szolga —, és tudod, hogy leskelődöm . . .

Lehajolt, hogy meghúzza a nyeregszíjat; szintc fordított arccal nézett fel a zarándokra.

— De ha mindenki megbotránkozik is benned, uram — mondta —, én nem. Ezzel nem bíztak meg.

Látod, curzolai — mondta a zarándok a szolgának, mikor kettesben lovagolva átkeltek egy gyors patakon —, én valóban, mint a küszöbön, úgy lépek át a határhegyeken: a jégorom Kriván alatt nevelkedtem.

— A patakot, melyet most láboltunk át, Hibbicának nevezik, s a város, amelynek tornyát már láthatod az erdőszegély mögött, Hibbe, ahol temetkezünk. Családom tagjai nem földbe térnek, hanem a hibbei templom alá, kőből rakott sírba, s bárhol is halok meg, rokonaim időt és pénzt nem kímélve, elhozhatják ide tetememet. Bár kivertek örökrészemből, s földönfutóvá tettek, a kriptakaput majd szélesen kitárják előttem, s bizonyára latin epitáfiumot is íratnak felém, mert tudják, mivel tartoznak nevünknek.

— De vigyázz, kérlek, ne haladjunk át nagy zajjal c városon, mert bizony mondom, még megköveznek: kevés helyen szidalmasabb a nevem, mint itt, ahol majd nyugodni fogok az Úrban. Holmi kecskelegelők

feletti civakodás, vendégfogadások eltiltása és egy Uhrin Thomász nevű telhetetlen, gazdag fuvaros megfenyítése miatt jobbágysanyargatónak híresztelnek a hibbei gonoszok, s régóta lesik, mikor hagyom el a fejemet valamelyik végház alatt, hogy nem félve többé öklömtől, majd listába soroljják el vétkeimet pátrónusuknak, az ájtatos Ernesztusz főhercegnek, meg a kamara fejbólogtató urainak... Ha az ország első lovon ülő kavalliérai csak tizedannyi buzgalommal olvasgatnák a Musákkal való nyájaskodásaimat, mint ahogyan a kecskepörökbe hívogató leveleiket írogatták, mondom neked, szolga, verseim java nem foszlott volna el füstként a végeken...

— De menjünk csak innen sietve; vajon nem elég-e tudnunk, hogy amíg a végítéleten a Kerubok és Szeráfok, Trónok és Erősségek harsonái fel nem kelteznek, ó jaj, folyton-folyvást Hibbén kell feküdnöm?

A patak egy kicsiny és vad folyóba zuhant; a torkolattól egy óra járásnyira új várost értek.

— Ez a Vág — mutatott a sziklák között hengergő vízre a zarándok —, s amott régi gyermektanyám, Liptóújvár, melyet mi csak Újvárnak mondunk röviden. Úgy nézd, szolga, hogy utolsó házam ez a hamuszínű kastély. Atyafiaim mindenemet elkörmölték előlem, amit meghagytak, azt én adogattam el apránkint, hogy soha kezükbe ne jusson. Így mentek veszendőbe gyönyörű birtokaim, Nagytúr, Szente, Bussa, Szögy, Csalomja, Nőtincz, Szentlőrinc, s ki győzné elsorolni, hány... Utoljára a legszebb örökség is, a felejthetetlen Végles.

— Ha egyszer majd valaki megírja életemet, bizonyára elsőnek sorolja vétkeim között könnyelműségemet, mondogatván kenetesen, hogy így cudar gazda voltam, úgy elherdáltam az apai jusst. Hallom szinte, amint egyre kárálja, hogy minden, amit kaptam, elolvadt forró vérrel fűtött tenyeremben. Így igaz, de tudni kellene hozzá a jámbornak, hogy valóban hólabdát szorongattam: apám, a nagy emlékű főkapitány, jól és sokat szerzett életében, de rosszul kötötte meg a szerzeményt; csak maga alá gyűjtötte a földeket, de keveset törődött, hogy ki üljön bele a birtokba, fiai-e vagy bárki a nagy családból.

— Mert: a család... Ezt meg kell ismerned, enélkül nem mérheti meg senki az igazságot, enélkül ugyan csak találgathatjátok, hogy miért futottam ki Lengyelbe, hol zarándokcsuhába rejtve magamat addig kóboroltam, míg isten haza nem rendelt...

— Hallgass! Így mondtam: míg isten haza nem parancsolt. Így hiszem ezt és vallom, te pedig semmi vagy ahhoz, hogy hitemben megdöntsél. Velem és velünk kellett volna felnőnöd és elbuknod, sorsomban, sorsunkban osztoznod, hogy dolgomba és dolgainkba beleszólhass.

— Figyelj hát: a család... Kezdetben vala Bungér kunkabar vezér fia: Bors. E magból származunk a hagyások szerint, s nyilván ő hozta magával a nagy folyók és az égboltig szétfutó mezők országából a família jeleit, a kiszáradt ökörkoponyát, a csillagot és a sarlós holdat, melyeket zászlóinkon, pecséteinken és csatlósaink köntösein használunk.

— Bors úr unokái voltak állítólag Detrik, Bitér comes, Ogouch és Doncs mesterek, ezeknek származéka pedig az a Miklós ispán, aki először nevezi magát Gyarmat váráról, s az ő fia volt Demeter, aki megszerzé karddal Kékkő kastélyát... Utánuk jő Balás, a honti ispán, ki Miklóst nemzé, e néven másodikat, s ennek fia nemzé Ferencet, kiről tudnod kell, hogy horvát bán vala, s Mohácsnál maradt: ő is ott hevert a mező füvén, a párolgó garmadában, véres püspökök és fejetlen főméltóságok, törött aranykeresztek és kettéhasított pajzsok között. Ferenc úr, a bán, nagyapám volt, kinek hitvese nem volt más, mint Perényi Orsolya, a bosnya király unokája.

— A birodalom elpusztult a mezőn, de bizony a család csillaga akkor támadt fel. Mint a bogáncs, úgy nőttünk ki a mohácsi halomból, lila gyászforgóval és tüskepáncélban, s három erős ágba szöktünk: az első volt János, apám, a Hű, aki a császár oldalára állt, a másik volt Imre, a Kapzsi, ráesküdött Zápolyára, a harmadik Menyhárt, a Féktelen, ő sehová sem szegődött, fekete vértbe öltözve csatangolt vad katonáival a határon, füst és átok kísérte minden faluban az útját. Így osztották el a maradék országot: az egyik a törököt ütötte, a másik Ferdinandot, a harmadik váltva mindkettőt. De lett is az elsőből főkapitány, a másodikból vajda Erdélyben, a harmadikból, a harambasából, báró...

— Amit hűségükért vagy ide-oda hajladozásukért nyertek, halálos ágyukon testamentom nélkül letették a családi oltárra, s innen jött a veszedelem: a második

nemzedék már összemarakodott az osztatlan koncon. Unokabátyám, Imre fia András, katonának utolsó, prókátornak első, gyorsan kirántotta a gyékényt alólunk; amíg öcsémmel ketten a végeken fáradtunk, őkegyelme, a hűtlen gyám, beült várainkba, osztályt ajánlott, néhány bapkával kifizetett úgy, hogy még anyai jussunkból is kitudott, s midőn felébredve igazunkat kerestük, adományleveleit és kontraktusait lobogtatva jól alfelen rúgatott a messziről küldött törvénylátókkal. Így forgatott ki Csalomjából, Szentlőrincpusztából, vágbesztercei részünkből, utoljára a feledhetetlen, szép Véglesből.

— S még ő állt feljebb, a vele egy parazsat fúvókkal együtt Liptót-Zólyomot telekiabálta, hogy rozsdás folt vagyok a fényes család címerpajzsán, ifjúkorom óta devernyázom, éjjel-nappal iszom, és szibarita életet viselek. Ebbe is hazudtak: isten erre bizonyságom, hogy soha nem tudom, a szibarita élet mi légyen. Hogy vitéz szolgáimmal olykor vígan laktunk, nem tagadjuk, de mi abban senkit meg nem bántottunk, a magunkét költögettük, nem a bestye apjukét.

— Rossz gazda volnék? Így igaz. De a fényes család törvényei szerint, mint elsőszülöttet, nem a szép és lágy ölű Ceresnek, hanem Aresnek, a kérlelhetetlennek ajánlottak fel; nem tiszttartó uraimékhoz küldtek, búzaföldeken forgolódni, hanem bizony fülön fogtak, s kérdezetlen vittek a Batthyány-udvarba emberséget tanulni, vagyis páncélt kapcsolni, lábvértet illeszteni, főemberek után illendő módon sisakot-pajzsot vinni. S kamaszkoromban vágtam le az első törököt.

— Ezért nem tudom, mit csudálkozott András úr, hogy nem prókátorral védem jussomat, hanem azzal a szerszámmal, amit inas koromban a kezembe nyomtak. Nyárssal-karddal, fegyveres szolgahaddal rontottam a peres földekre, s való, hogy az elorzott tündéri Véglest úgy pusztítottam, ahogy a hódultsági falvakon tanultam: égesd-taposd, ami nem a tiéd már, nehogy a te ellenségedet hizlalja. Mind igaz, amit beszélnek rólam: mint a törökvásárra, úgy ütöttem rá a családi birtokra, a pincékben kiverettem a csapot a hordókból, a bort a homokba folyattam, kamrákból a lisztet szélnek szórattam, a véglesi ménesből magam szakítottam ki a legszebb két fehér csikót, s a másik kárvallottal, vitéz öcsémmel, a tokaji kapitánnyal, lest vetettünk a zehetnyci úton a gonosz rokonság fuvarosainak, s harminckét oldal szalonnát ragadtunk el a szekerekről, amit az ebeknek hajítottunk. Jól romboltam, ne félj, ezt a tudományt jól kitanultam! De mégis ők ültek a birtokban, én támadtam, tudták, egyszer csak belefáradok.

— Belefáradtam. Külön elátkoztam a nagy vagyon minden göröngyét, a sok kastély minden ablakát és a vitás kecskelegelőket, s a fél ország röhögött felettem, mikor a ló nyakára hajolva futottam Lengyelország felé. Ez volt a bukás, szolga.

— Úgy nézd hát Újvárt, utolsó házam ez a romló kastély. Bár ezt is elprókátorkodták előlem atyámfiai, nagyravasz unokabátyám a fiskus kezére játszotta, hogy maga a király ostromoljon ki belőle, s így még egy nótapört is akaszthassanak a nyakamba. Ám

mindez csak papiros: a valóság az, hogy kastélyomra hű szolgáim vigyáznak, a török beslia-portyázókat éppen úgy dobszóval és puskalövéssel fogadnák, mint András úr pereputtyát vagy a kamara követét. Ezt az egyet, Újvárt, gyermektanyámat, amit a király *pro meritis non vulgaribus*, azaz nem közönséges érdemekért íratott apámra, a hűségesre, én nem engedem... Álljon elő bárki merész, aki a megboldogult úr hűségében kételkedik, hozzon falconust, ostromlétrát, vegye meg a falakat: övé a kastély. Amit győztes karddal szereztek, győztes kardnak adom, de amíg élek, prókátornak ugyan nem. Erre megesküdtem a liptói főispán előtt, Atya-Fiú-Szentlélekre.

— Tudom, most újra Montcorbier úrra gondolsz, szolga, akinek François de Villon néven írott verseit az északi utakon gyakran fordítottad nekem latinra, mert úgy találtad, ennek a párizsi mesternek a kocsmasarkak, a csavargás és a szegény Jézus iránti szeretetemben, valamint a hatalmasok elleni lázadozásaimban rokona vagyok, s midőn a krakkai citeráslányhoz, a szép Susánnához írt énekemet olvastad, azt kiáltottad, hogy különbül a gaz Villon sem énekelte meg Catherine la Bourcière-t és a párizsi sikátorok többi madámáit... S tudom, most azt mondod magadban: Montcorbier úr, a párizsi, bezzeg nem törődött földekkel és kastélyokkal, a Sorbonne, az akasztófa és a bordély háromszögében kerengte végig életét, hálát adott az édes Jézusnak, hogy koldusnak született, nem Párizs érsekének, s rongy tarsolyában olyan Testamentumot hagyott, amitől a világ mérhetetlenül meg-

gazdagodott... Ebben sincs igazad, ő sem védte kevesebb haraggal árva fejét, sokszor fódozott becsületét és szép szeretőjét bizonyos Thibault d'Aussigny püspök úrral szemben, mint én falvaimat és emberségemet, s ahogy elbeszéléseidből megismertem őt, helyemben éppen úgy rúgta volna ülepen a hűtlen sáfárt, s kergette volna át fél megyén a bitorló szalonnás szekereit, mint én tettem. Mert ha jól emlékezem, az ő kése sem járt nehezebben a hüvelyében, mint az én kardom, de neki már most megbocsátottak, míg zsoltáraim felett három század múlva nyínak majd a fogatlanok, aszott fejeiket csóválva mondják: úgy olvassátok, hogy mindezeket egy kocsmás és míveletlen hadnagy szerzette... S felhoztam már mentségemre, hogy senki sem védelmezheti, amit nem akarnak tőle elvenni, és az eszközöket a kor adta kezünk ügyébe?

Márkus szólni akart, de ura legyintett.

— Csak te ne felelj semmit, szolga, ahogy nem felelnek az útmenti kövek és fák. Tudd meg, magamnak beszélek.

Másfél napon át utaztak, s az éjtszakákat egy rossz illatú faluban töltötték, a bíró házánál, aki visszakézzel vetett keresztet, mint aki ördögöt lát, mikor a lámpással a zarándok arcába világított.

Majd átkeltek egy hágón, melyet Sturecnak nevezve szidalmaztak a mellettük kapaszkodó szekeresek. Harmadnap hajnalban új folyóhoz értek, mely széles

völgyet nyitott, s délben négyszögű, repkényes kastély előtt lovagoltak el.

— Ládd-e, kopasz — kiáltott vidáman a zarándok —, itt a ház, ahol születtem: Zólyom erős vára... Nem volt a mi birtokunkon a vár, hanem a királyén, bizony csak véletlen, hogy itt láttam meg a napot. Az időben apámnak, a katonának, az volt a tiszte, hogy védelmezze a töröktől a bányavárosokat, ezért költözött Zólyomba.

— Ám azt ne hidd, hogy halálom után, ha elkallódik a bibilia, amelyben születésem helyét feljegyezték, majd versengeni kezd értem hét felsőmagyarországi város. Egyenkint megtagadnának, s Zólyom még bölcsőmet is tűzre hányná, ha előtalálná, mert hűtlen fia voltam a városnak, úgy bizony.

— Nagy a vétkem; miután bíró és polgár életét védtem sokáig a végeken, hazajöttem, megvásároltam egyik bürgernek a házát, ahol vígan éltem vitézeimmel, a magunk szőlejének borát ittuk, s megtörtént, hogy mértünk is belőle... Nosza, sivalkodni kezdtek erre a bírák és szenátorok, futottak gémlábaikon a kamarához, panaszolván, hogy semmibe veszem előjogaikat, házat vásároltam szülővárosomban a tanács engedelme nélkül, ahol sörharang után is hangosan énekelünk, több ízben megfenyegettük már a baktereket, és főleg, a magam borát méretem házamban, holott a városé a bormérés joga. Így történt, hogy majd ebrúdon kerültem ki vitézeimmel együtt Zólyomból.

— Ezért hát emeld meg fövegedet a falak előtt, kopasz: itt született mestered, aki ha másban nem is,

de az egyben bizonyosan hasonlatossá vált a firenzei Dantéhoz, hogy sok helyen gyűlölték ugyan, de legkitartóbban és legszámosabban mégiscsak szülővárosában.

— Mindezek után nem csodálkozhatsz, hogy e városokkal hintett völgyek idegenebbek számomra, mint az északkeleti végek vagy akár Lengyelország, ahol szép ifjúságomat töltöttem. A lassú Zagyva, a langyos vízű Eger vagy az ólomfényű San most is közelebb van hozzám, mint ez a folyó, melynek partján lovagolunk, s amelyet rövidesen elhagyunk, mert rátérünk a bányavárosok felé vezető útra.

— S hogy ezt is tudjad: a Garam ez a folyó, mely a Dunába szakad, de torkolata messze van innen, szemközt Strigonium városával. Bizonyára e városról sem hallottál még semmit, te tudákos, pedig erről azt mondják, szebb volt, mint Buda... Sajnos, magam sem jártam soha benne, mert meg sem születtem még, mikor beleült a török... De tíz esztendővel ezelőtt, mikor egy kora tavaszon Párkányig száguldoztam néhány vitézemmel, a Duna túlsó partjáról, a szállongó ködön át, láttuk a hódolt város templomtornyain a holdsarlót csillogni. Ó, Esztergom! — kiáltottuk akkor a folyóparton és sírtunk. Mert a mi nyelvünkön így nevezik a szent Strigoniumot...

— Ehun a hegyek királynéasszonya, tűzfényű ékkő a császári koronán — mutatott aznap este egy fallal kerített s halmokra épült nagy városra —, itt a cézári Selmec, rangja szerint ugyan királyi szabad bányaváros, verje az isten... Fogadalmam van, hogy

ahányszor kilépek a kapuján, leköpök a városfalakra!

Holdfényben lovagoltak el a házak mellett, a domboldalon hámorok izzottak piros rozsdaszín hunyorgással.

— Ha mindenütt máshol rám haragszanak is — folytatta a zarándok —, erre a városra meg én haragszom. Királyinak és szabadnak nevezi magát, amit úgy érts, hogy a *kayserliche Majestät* védelme alatt *él* szabadságával; meghalni érte persze nem bolond... Midőn apám sebesülve csatát veszített Szécsénynél, s a törökség a bányavárosok felé áradt, a vitéz selmeci németek beugrottak a kapun, és a kulcslukon lesték, hogy égeti fel a nógrádi bég a nyomorult falvakat; Marcusch Mathiás, a kapitány, tenyerével ernyőzött szemmel figyelte a falakról Illia falu veszedelmét, s igen fohászkodott szép, piros arcú lövészei élén, hogy bárcsak lakna jól a sárkány az ártatlanok vérével, ne vásna a foga a hegyek hájas királynőjére.

— Más ízben pedig, mikor Végles és Ocsava felé támadott a pogány, félszében a tanács dobszóval keresett a városban fegyverforgatókat, de nem akadt egyetlen német sem, aki elunta volna életét. Ohó! — kiáltottam nevetve, mikor hírét hallottam a különös selmeci riadónak, a bányapolgárt ugyan hálóval sem kerítik meg katonának, nemhogy dobszóval...

— Mert tudod-e, ki a bányapolgár? Azt gondolod bizonyára, aki napvilágra hozza a drága ércet, de tévedsz, te dőre, mert hetenkint két jó forintot kell áldoznod bányamívelésre, hogy felvegyenek a bányapolgárok felekezetébe. Két forintot, érted? olyat,

amelyben — mesterünk, Di Cecchi Polykrates tanítása szerint — vagyon száz pénz, avagy hetvenöt krajcár. Ennyiért részesedhetsz a kiváltságokban; mert mit munkásverejték, mit hajdú-vér? Selmecen két forint, és nem kevesebb az érdem mértéke...

— Mégis ők tanítgattak engem a becsületre és a jó keresztényi viselkedésre. Ezek a németek, a Schlacherek, az Öderek, a Rubigalliak oktattak arra, hogy mi a lovagság, éppen ők, akik akár egy kötény targallyért is számszeríjas erdőőrökkel és kopókkal kergetik végig a város erdején a hamuszín arcú bányásznép asszonyait, míg a gazdag serfőzők és hámorosok kemencéik fűtéséhez büntetlenül dönthetik ki a legszebb élőfákat... De a rabló mindenképpen én vagyok, méltó atyafia Menyhárt nagybátyámnak, mondják, mert a vihnyei fürdőnél elnadrágoltam egy bányapolgár pökhendi unokaöccsét, és Luciper hadnagya is én vagyok, mert nem etettem éppen gyönge bárányhússal a frigytörő és harcon fogott kontyos iszpáhiákat, ám Wilhelm Ygl von Voldrerthun, a hasas és templomos szász rézbánya-inspektor, aki létrára vonatja a parasztot, és gyertyával csiklandoztatja a bányászok talpát, ha nem jól vallanak a bíró előtt — gáncsnélküli polgár, vidám adakozó, akit a papok szeretnek, ő a század eszménye, a homo christianus.

— Nemde, magad mondtad, hogy egykori gazdád és mestered, az állítólagos Montaigne úr, mily elmésen, nemesen és magányosan küzdött a kor bűne, a kínvallatás ellen. Nos, tudd meg, curzolai, ha ez a Montaigne úr valóban élt, úgy volt itt egy jelentéktelen

szövetségese. Hogy kicsoda? Én. A barbár, a boroskulacs, én voltam, aki nyíltan és írásban tiltakoztam Ernesztusz főhercegnél az ellen, hogy Herr Ygl és a bányavárosiak fertelmes tortúrával csikarhassák börtöneikben a védtelen jobbágyot.

— Igaz, hogy azóta nincs is tőlük maradásom, de cb az anyjuk, amíg élek, én magam is törőm a borsot a sok gazdag, pókhasú, aranyharisnyás selmeci német orra alá, hadd prüsszögjenek!... És kérlek, ha elhaladtunk a külső városkapunál, figyelmeztess, hogy le kell köpnöm a városfalat, mert, sajnos, több ízben megtörtént már, hogy kellemes útitársak vagy nyomasztó gondjaim közepette bizony megfeledkeztem e fontos tennivalóról, és három-négy mérföldről kellett visszatérnem, hogy mulasztásomat pótoljam. Tudod, szolga, fogadalmam van erre, és meg vagyok győződve, hogy e cselekedetem isten különös tetszésével is találkozik.

Miután a Vág és Garam partján utazva átlovagoltál életeden is — mondotta Márkus, mikor szakadékok és erdős hegyoldalak közé szorított őszvérúton haladtak —, most felelj, nagyságos úr; azért tértél-e ide vissza, hogy folytassad, ahol kifutásod előtt félbehagytad?... Bár meg kell vallanom, hogy amíg csevegtél, több ízben elszundítottam nyergemben, miként ezt te is tetted, a Wawel dombja alatt, amikor a nyugati utazásról beszéltem; de ahányszor felriadtam, mindig egy más várost átkoztál, ebből követ-

keztetem, hogy védelmedet adtad elő... Nem tudom, gondolkoztál-e már azon, hogy hosszú távolléted alatt egyáltalában keresett-e itt valaki? Bizonyos vagy abban, hogy fontos vagy itt, vajon hiányoztál-e valakinek, és kik azok, akik szeretnek, uram?

— Balga kérdés — pittyentett a szájával a zarándok —, hozzád méltó. Mert hogy örvendeznek-e nekem, vagy nem, mit változtat ez azon, hogy ez otthonom, míg máshol mindenütt széltől sepert falevél vagyok? Curzolai vagy, tehát meg sem értheted: kalapnyi szigeted szülőföldnek éppen elég, hazának kevés... Egyébként bizonyára voltak itt olyanok, akik szerettek: például az asszonyok. Ők igen, s csak állhatatlanságom okozta, hogy lassan mind elfordultak tőlem, még az is, az a hatalmas szemű, az egri kegyes, kinek nevét, hiszem, hogy egykor úgy említik majd nevemnél, mint Dante mellett Beatrice Portinarit vagy Petrarca mellett Laura de Novest. Számodra, szolga, ez már nem titok, mert bár nem beszéltem erről, nevét verseim fejében láthattad elrejtve, s azt hiszem, sokszor nyögtem felőle álmaimban. Feltételeztem, hogy éjtszakánkint fülelni szoktál elejtegetett szavaimra, és talán jegyzeteket is készítsz a hallottakról.

— Anna — mondta a szolga —, valóban ezt a nevet nemegyszer hallottam. Anna...

— Jól tudod: Anna — bólintott a zarándok, és nagy fennszóval kiáltotta: — Losonczi Anna!

— ...Anna! — kiáltott valaki csúfolódva az erdős hegyoldalról. Egészen bizonyos, hogy a beóciai nimfa volt, a perlekedő Echo, aki holdas éjtszakákon virágzó

vadkörtefagallyon himbálódzik, fátylait úsztatja a szellőben, mezítelen lábaival harangoz, és vándorokkal nyelvel.

— Ne hidd azért, hogy életem e két folyó partján telt el — szólt aztán a zarándok —, bár földjeink és városaink nagy részét elöntötte a moszlim tenger, országunk még messze terjed délre és nyugatra, megmaradt partjaikon százszor elférne Curzola... Nógrádban is él egy ifjú, bizonyos Rimai János, ki reggel kardot forgat, este humanista doctorok könyveit olvassa, a füleki bég lovasait lesi egy sárvárrá vált udvarházban, különben pedig költőnek és philosophusnak készül szegény. Semmi jogod sincs kételkedni abban, hogy őszintén szeret engem ez ifjú; tanítványom ő, és mindenkinél buzgóbb követőm. De a gátakon, szolga, itt, a nagy öböl peremén, melyet egyre vékonyabbra mar az áradat, itt él bizony a végek népe, a nemzedék, melynek már a jövendő évezred tartozik, a halál fiai, kik pápai áldással ugyan, de zsold nélkül viselik a kereszténység pajzsát, hogy hátuk mögött meg ne rezzenjen a függőön a rheimsi építőmester kezében, sikere legyen egy közjátéknak Pisában, és a Mediciek, valamint barátaik, a finom Aumale, a jószagú Angoulême hercegek, hitvitázó katonák és felsütött hajú udvaroncok körültekintően készítsék elő a párizsi vérmenyegzőt...: Nincs jogod abban sem kételkedni, hogy itt, a mezőkön, sokan szeretnek. Zsenge koromban beírtak a végbeliek közé, megkereszteltettem tűzzel és vérrel, s hiába, én már a felekezetükhöz tartozom.

— Látod, bal kéz felől, a hegyeken túl fekszik Korpona vára, a megvívhatatlan; ha felhágnál a gerincre, talán meglátnád a tornyait. Itt kezdődik a katonák országa, s most eresszük meg a szárat, szolga: valójában csak most értem haza...

Nem sokat mentek ezután: egy szép völgyben, keskeny ér hídján éppen szemközt találkoztak a megdicsért végbeliekkel.

Kevesen voltak a katonák, valami közeli tarisznyavárból jöhettek, szombati őrváltásról. Száraz fejű, sovány lovakon nyargaltak, kalpagjaik mellett ragadozómadarak tollai s kopjáik hegyén szalagnyi kis piros zászlók lobogtak. Szerszámaikon és köntösükön senkinek a címerét nem viselték; foltosak voltak bizony, borzasak kissé és borosak. El-elmaradozva, majd egymást taszigálva dobogtak az úton, lovaikat ugratták, s valamennyien tavaszi éneket fújtak nyújtottan és vidáman:

Ím eljött pünkösnek gyönyörű ideje,
Minden egészséggel látogató ege,
Fáradt jó katonát könnyebbítő szele...

— Hallod? — kérdezte bosszúsan a zarándok — hallod, hogy facsarják-tépdesik dallaimat? Nem tudod persze, hogy a verset, amit a katonák mondanak, én szerzettem, de nem rekedt mezei éneknek szántam, hanem borivóknak való hymnusnak, hogy ebben is kövessem az antik nagyokat. Ám a végek minden táján máshogyan éneklik, minden elöléneklő vitéz

és kóbor hegedős ront rajta valamit, hogy repednének meg...

A híd túlsó oldalán megálltak egy csomóban a katonák; a vezér, egy gémtollas főlegény, akinek kápáján egy véres szakállú törökfej himbálódzott, ágaskodó lovát visszafogta, s dróttal foltozott lánckesztyűs ujjával rámutatott egyenesen a zarándokra:

— Ott áll a szökött madár, fiak! — kiáltotta harsány nevetéssel — ott áll Walentinus úr, az egykori főkapitányfi, a lengyel bárók tányérváltója, aki Krakkóba csalogatta Korponát; két végházban is szolgáltam a kardja alatt: megismerem... Nosza, dobjuk az árulót az ér vizébe, hadd örvendjen kapitányunk, Pográny Benedek...

— Hozzám ne nyúljatok, esztelenek! — kapkodott vékony udvari kardja után a zarándok — senkit Lengyelben nem árultam, hacsak magamat nem.

— Vessétek az érbe!

Meglendült a híd, amint rádobbantak; az egyik katona láncos cséppel csapott feléje, az ólomszöges, nehéz husáng kiverte a zarándok kezéből a spádét, és úgy vágta szemöldökcsonton, hogy egyszerre lefordult a lóról.

Keze a ló sörénye után kapott, de már csak a levegőt markolta meg: baloldalt csúszott le a nyeregből, s a hídkorláton átkalimpálva, toccsanva terült el az iszapos vízben, mint a béka. Lova döngve ugrott át a pallón, és repkedő kengyellel kerengeni kezdett a réten.

A katonák lovuk nyakára hasalva száguldtak tova.

Piros kopjazászlóik egymás után tűntek el az útfordulónál, vidám énekük úgy hangzott a felvert porból, mint csínytevés után elfutó gyermekek nevetése.

— Ó, mester — siránkozott Márkus, miután előbújt a berekből, ahová rejtőzött —, miért nem kiáltottad oda a vadember uraknak, hogy a szép dalt is te adtad nekik, amit boros kedvükben fújnak? Talán megenyhültek volna irányodban.

— Hallgass — mordult rá a zarándok, majd kimenve a partra, a sarat rázogatta magáról —, nemcsak ijedős vagy, de nehéz eszű is. Ébredj már: ezek itt nem az albanói dombok, hanem a honti hegyek, te ostoba: a versszerző itt mesterember. Gondolod, szolga, hogy én nem vágnám le a kardcsiszárt, ha egyszer árulásban hiszem, bármi jó fegyvert is csinált nekem valaha?

— Lehetséges, hogy nem értek az itteni dolgokhoz, s kérlek, bocsáss meg, ha megjegyzéseimmel ingerellek — mondotta a szolga, és egy selyemkendővel felitatta a vért a zarándok felrepedt szemöldökén —, mi másból ítélhetek, mint amit látok? Láttam, hogy elődbe jöttek a barbárok színes lobogókkal és énekszóval. Te dicsérted őket, ők haragra gerjedtek, ahogy felismertek; ha azt mondod, ez így van jól, és mindezen csak a tájékozatlan idegen csudálkozik: elhiszem. Dalaidat éneklik itt, és ugyanakkor elvernek; most tehát már bizonyos vagyok abban, hogy valóban hazaérkeztél, ó, költő . . .

A törött kardot az ér iszapjába szúrta, bedagadt szemmel öccséhez futott, Ferenc úrhoz, a vitéz tokaji kapitányhoz.

Testvéri ölelkezés után két napon és egy éjtszakán át mulattak, majd a kótyavetyére került birtokügyein összeszólalkoztak, előbb szitkozódtak, majd vicsorogva ölre mentek, és olyan igaz haraggal vagdalták egymást a medvebőrökre, hogy a boroskancsók felborultak körülöttük, s a vadászkutyák szűkölve menekültek ki a házból.

Kifáradtak, és gyorsan megbékültek, egymás nyakába borulva újra meg újra megesküdtek, hogy de aztán Újvárt, szép gyermekkoruk helyét, ha kell, halálig védelmezik a bitorló atyafiaktól.

A vitéz Ferenc úr meghatottságában az orrát szívta, s elbeszélte, mi minden történt idehaza, míg szeretett fivére Lengyelben kószált. Ültek az asztal mellett, melynek széléről egyhangúan csöpögött a feldöntött nemes bor; a zarándok meghajolt fejjel hallgatta a híreket, de nem annyira a mellét verte, mint inkább az asztallapot; nem meakulpázott ő, hanem fogát csikorítva számtalan sok konok ellenfelét szidalmazta, mondván, hogy az egész világ a vesztét áhítja.

Fiáról, János úrfiról is beszélt a vitéz öcs, aki esztendők óta nővérük házánál él, és szülőit, a kóbor zarándokot meg halóporában is nyugtalankodó feleségét már régen elfeledte.

— Ó, ó — kiáltott a zarándok igen elbúsultan —, ó. e szegény kivetett. e nyomorú kis árva!... Jól tudod. házasságom mily botrányos volt, mert unoka-

húgomat vettem feleségül, s emiatt a papok ágyasságnak minősítették frigyemet, fiamat pedig fattyúnak, hiába hivatkoztam nálam feljebb való rendekre, Prinyi Gábrielre, Mágóchy Gáspárra, sőt magára Maximilian császárra, akik ugyanígy rokonaikat vették feleségül, semmit sem használt védekezésem. Miután feleségemtől elváltam, majd az meghalt, én magam nagyfontosságú fődolgaim után jártam Lengyelben, beláthatod, uram, a gyermeket mégsem vihettem magammal a kápára kötözve... Vajon futkos-e már, és beszél-e jól mindent?

— Komédiás — nézett rá a fivére megütődve —, fiad hétesztendős, olvasni tanul.

— Hétesztendős, valóban — bólogatott a zarándok bort rágva —, ó, hogy eljár az idő felettünk, uram; mintha csak ma volna, mikor... De mit tudsz, kérlek, őróla, Losonczi Anna asszonyról, az egri kegyesről, akinek nevét annyiszor írtam versfőimbe, s aki búnál egyebet nékem ugyan nem szerzett, mert midőn özvegységre jutott, s én magam is elválva rokonfeleségemtől, szabadságot nyertem végre a házasságra: kosárral jutalmazta hű szolgálataimat, s helyettem Forgách Zsigmondot választotta, a kinyaltkifent 'Siga úrfit, aki hozzám véve csak inas éveiben jár. Hej, gondolom, jól megbánta már balgaságát ez a szép, érett asszony, és sok oka van, hogy éjtszakánkint facsaróra sírja a nálanta sokkal ifjabb férje ágyát.

Ferenc úr komoran forgatta korsóját az asztalon, s azt dörmögte, hogy bár nem tudja, mi felett köny-

nyezik a bizonyos érett korú asszonyság éjtszakánkint, ám annyit mindenki tud, hogy reggeltől estig a zarándokot szidalmazza, elmondván már mindennek, többek között országból szalajtottnak, igen részegesnek, aszszonyoktól kitartottnak, kicsapott hadnagynak, zsoldkiáltó honárulónak és főleg vérfertőzőnek. Mindezeket sokan és sokfelé hallották tőle, itt és amott, a zempléni, gömöri, hevesi és Eperjes-környéki úriházakban.

A zarándok elveresedett, levágta poharát, tüstént levelet íratott Márkussal prókátorának, bizonyos Lukács mesternek, hogy e becstelen rágalmak miatt indítson pert a nagyszombati szentszéknél a nagyságos úrnő ellen, kire az isten rogyassza az eget, s ne adja, hogy egyszer is szembetalálkozzék vele, az elvetemedettel, mert emlékeztetni találja, hogy mely szépen tűzött le az egri hold az asszony ágyához támasztott mellvértjére, mikor távol volt a háztól férje, az a kockafejű német főkapitány, méltatlan utóda Dobó István úrnak.

Miként az óra sétálója, úgy lengett a zarándok ez időkben Tokaj és Újvár között; a pernek pedig eközben csúf és siralmas vége lett. A nagyon tisztelendő szentszék nem sokat rágta a szakállát, hanem röviden megmondta, hogy a zarándok mint infámiába esett vérparázna lovag, akinek házassága is csak ágyasság. bűnös együttélés, az egyház bíráinak szavával *cohabitatio incestuosa* volt, bizony nem pörölheti a szeplőtlen hírnevű úrinőt. Ezután Anna Immaculata, a versfőkbe oly sokszor megírt úrhölgy,

elővette levelesládjából azt a tizesztendős írást, melyben a zarándok elösmeri, hogy a jókői kastély alatt, a kies Vitencen, szorultságában tizennégyszáz forintot kapott az asszonytól kölcsön, amit mind a mai napig sem fizetett vissza, bár kétszáz jobbágytelket kötött le ellenében.

Mérgében és szégyenében falba verte fejét a zarándok, de haragja nem annyira a szeplőtlen hölgynek szólt, mint inkább az országbírónak és ítélőmesterének, akik ravaszul úgy rendelkeztek, hogy a pörös jobbágytelkek végrehajtását Zólyomban, a zarándok szeretett szülővárosában kell megtartani, nagy örömére ellenségeinek, a helybeli bíráknak és szenátoroknak.

Felingerelve az újabb csapások által, engesztelhetetlen dühvel kezdte átkozni atyafiait, mondván, minden bajának a földjét elorzó rokonai és a hamis törvénylátók az okai. Egy napon gyűlölettől átforrósodott fejjel íratott levelet Ernesztus főhercegnek, melyben oly nagyfokú tiszteletlenséggel szólt a jóakaratú és lágy fejű fönséghez, pöreinek legfőbb intézőjéhez, hogy sértéseiért ünnepélyes bocsánatkérésre ítéltetett. Kopott bársonyokkal, zászlókkal és címerekkel díszítették fel az eperjesi törvényház falait, ahol egy délután pöffeteg bírák, ebédjükön kérődző prókátorok és vigyorgó tanúk előtt mormolta el a grácíakérést, miközben a tehetetlen haragtól elzöldülve markolászta kardját.

— Nem is tudom, miért volt minderre szükséged — mondta Márkus, mikor otthagyták a törvényházat, és Eperjesről Újvár felé lovagoltak —, ha már egyszer

mindenképpen hadakoznod kell valakivel hazádban, miért vívsz helytartókkal és falusi urakkal, s miért nem azzal, aki valóban adósod: császároddal?

— Hányszor mondtam, nincs császárom, csak királyom...

— Hányszor mondtam, ezek, uram, csak kifejezések. Konganak. Afféle közjogi szóvirágok, melyeket már a római szenátusban is oly féltékenyen ápoltak az urak: a köztársasági formák még érintetlenek voltak, mikor istenné avatták Augustust. A valóság, azt hiszem, az, hogy nincs királyod, csak császárod, de ez a játék a címekkel nem méltó hozzánk, hozzád és hozzám, de egyébként is közömbös, hogy minek nevezed azt az embert, aki adósod... Ha Franciaországban, a pápai udvarban, Angolországi Erzsébetnél és az itáliai kiskirályoknál az udvari mulattatók, asztronómusok, főszakácsok, törpék, gyóntatók és istállómesterek mellett a monarchának udvari költőt is kell foglalkoztatnia, mert a korszokás így rendeli, micsoda címen teszi túl magát e törvényen császárod? Nincs joga, érted? — nincs joga megtagadni, ha helyet kérsz asztalánál; becsukhat ugyan, ha nemtetszése szerint vered a kobozt lakomáinál, de nem hagyhat kallódni a végházak között vezető utakon. Legalább húszesztendei stallumoddal tartozik császárod, a vén zsugori, ezért ajánlom, nagyságos úr, eredj eléje, helyezzed magadat oltalma alá, és hajtsd be követelésedet.

— Amint csak kissé is rendbe tettem újvári bajaimat — bólintott a zarándok —, a birodalom székvárosába

utazom. De el ne bízd magad, szolga, hogy ez talán tanácsodra történik, mert ha tudni akarod, Zamoyski úr, a kancellár és főgenerális, Krakkóban létemkor hosszan beszélt velem ebben az ügyben, s mielőtt szóltál volna, magamban elhatároztam már utamat. Valóban, úgy szorongatnak az én ellenségeim, és sarkamat tapossák, hogy királyomhoz kell menekednem. De nem morzsát kérek az asztaláról, hanem feladatot, férfinak való munkát, mely testemet és elmémet megenyhítené. Negyvenedik esztendőm felé haladok, szolga, már igen ferdén tűz rám a fény, de ha segít valaki, talán még be tudom fejezni itt a dolgomat napvilágnál, mielőtt leszállna az éjtszaka.

S nagy bizakodással készült az útra.

Utolsó lakhelyét, a zömök tornyú Újvárt, testvére és szolgái oltalmára bízta, s miután meghagyta nekik, hogy ágyúval lövöldözzék meg a rokonokat vagy a kamaragróf poroszlóit, ha várat jönnének foglalni, lóra ült, s megkerülve a bányavárosokat, Pozsonyon át a székvárosba utazott, mert úgy hallotta, hogy udvartartásával együtt odaérkezett Rudolf Prágából. Útjára magával vitte szolgáját, a Galenus szabású Márkust, e mihasznát, akit sem alázatra, sem csizmatisztogatásra nem lehetett megtanítani.

Tél volt. Utazásuk tizenegyedik napján a puskapormalmoknál lévő révnél átkeltek a Dunán, melynek partját egyhetes szennyes hó fedte, és a gátoldalról meglátták a szürke erődfalak közé szorított, nagy várost. Lila füst úszott a háztetők tengere felett, és a fodros páratakaróból mint hullámoktól ostromolt

világítótorony, úgy emelkedett ki derékig az István-templom.

— Vindebona — mondta tudákosan a szolga —, Bologna nagyobb, Párizs szebb...

— Bécs — mondta a zarándok —, évekkel ezelőtt jártam itt utoljára, akkor is télutolján, a sovány böjtben, kurta oktáván. Keseredetten és dolgomat el nem végezve távoztam innen, havas esőben, csupán egy bécsi lány ölelését vittem magammal jó emlékként. Zsuzsannának hívták, szép volt, s bár rossz hírű fertályban, a Tifingraal utcában lakott, mégis neves személy: egyetlen német, akit megénekeltem... Ez abban az esztendőben történt, mikor Lengyelbe futottam, ahol viszont a krakkói citeráslányokhoz írtam dalt, és Hannuska Budovszkionkáról, a cortigianáról, latricanus verset. Arcukra már alig emlékezem ezeknek az idegen asszonyoknak és kurtizánoknak, mert mindenkit elfeledtem, aki jó volt hozzám, de nevük nem vész el; ércnél maradandóbb anyagba véstem — nagy elégtételére az ájtatos szemforgatóknak, akik ebben is újabb bizonyságát fogják látni világ végéig való züllöttségemnek.

A négytornyú Várhoz értek; szép, tiszta délután volt. A hídon átlovagolva a tokás és hallgatag őröknél David von Ungnad úr után tudakozódtak, aki udvarfi volt, művelt és igen borissza katona, a hadakozó tanács inspectora, a zarándok régi ivócimborája.

Humanistának hiszed magadat, pedig nem vagy az — mondta a zarándoknak Ungnad úr, akinek arca piros volt, és szeme csillogott az ebéd után megivott boroktól —, valójában kevés embert ismerek, akire jobban ráillik az itáliai Vasari leírása az újfajta férfiról, a rinascimento emberéről, mint éppen reád. Hogy miért, kérdezed?... Mert nem igaz, hogy követője vagy a régi nagyoknak, akikre minduntalan hivatkozol, csupán nagyokat ásító olvasójuk vagy. Propertiustól és Anakreontól alig vettél egyebet néhány hasonlatnál, ellenben az olasz Angerianus és a korcs bizánci Tarchaniota úr, aki Marullus néven írogatott, Everaerts úr, a divatos erotikus, ez a holland Catullus, aki vajkereskedőkre emlékeztető nevét Joannes Secundusra változtatta — ők a te igazi mestereid! Ahelyett hogy a kitűnő és érdemtelenül dagályosnak ítélt Valerius Maximus könyvét olvasgatnád, a *Factorum et dictorum memorabilium libri novem*et, melyet a császárhű író uralkodójának, Tiberiusnak ajánlott fel, te ennek a klasszikus műnek bolondos változatát kedveled, Fregosso Battista, a genuai doge példatárát, melyben a fűzfákból kinövő madaraktól kezdve a beszélő szamárig a nagyvilág minden hazugsága benne van. Ám ezeknél, ha a szív nem is, a köntös még antik, mert sokszor latinul írtak, de az meg már micsoda képtelenség, hogy újabban a kicsiny népek viszonylag művelt költői is kezdik verseiket — vándorénekeseik mintájára — a maguk pallérozatlan, barbár nyelvén írni: így önmagukat száműzik arra a bozótos kis szigetre, amit anyanyelv-

nek nevéznek. Ha így haladunk, uram, még megérjük, hogy külön baszk, norvég vagy finnlandi irodalomról kell beszélnünk, ami nem más, mint gyermekes lázadás Róma anyánk ellen. Kezdünk rájönni, hogy a barbár hadak megtörték ugyan az Urbs falait, de a réseken át annál bővebben sugárzott a fény a vad földek felé; egy Petrarcának, a humanisták ősatyjának, kellett jönnie, hogy kioltsa a latin lángot, és divattá tegye az anyanyelv-költészetét... Tulajdonképpen forradalmárok volnátok, minden könyveteket meg kellene égetni, amit itt űztök a rinascimento jelszavával, az már példátlan anarchia; a kolostori merevségből való felszabadulásról, az ember felfedezéséről, az egyéniség öntudatraébredéséről fecsegtek, miközben szétporlasztjátok a civilizáció kötőanyagát, az egyetemes nyelvet és a nagyszerű kastélyt, bolond örökös módjára, kövenkint hordjátok szét... Meggyőződésem, igenis, hogy ez az átkos új szellem szétzúzza a költészetet, még kétszáz év, de lehet, hogy csak száz vagy hetven, és nem lesz többé világirodalmi súlyú költő. Mert csak nem képzeled, hogy ír, baszk, provanszál vagy észt nyelven fogok megtanulni, hogy e népek tehetségesebb bárdjait élvezhessem? Ha Dante latinul írta volna meg pokoljárását, ma minden könyvszéken ott volna a műve, mindjárt Ovidius mellett, így azonban hova vergődik Itáliából? Rövidesen feledésbe fog merülni ez az egyébként meglehetősen figyelemreméltó költő; te még fiatal vagy, emlékezz szavaimra: mire megöregszel, csak a szakállas vének fogják tudni, hogy volt egy Dante nevű firenzei... De még tovább

menve, mondd, kérlek, ki olvas azon a nyelven, amelyen te írsz? Uraitok latinul olvasnak, parasztjaitok sehogyan, polgárságotok nincs: semmi sem lesz belőled, uram. Halálod után három esztendővel — ennyit adok neked — el vagy feledve.

A derék úr térdét csapkodta haragjában, és annyira felingerelte magát, hogy csuklani kezdett, amit nagy nehezen sikerült csak egy fél cseber borral elállítani.

— Micsoda jogcímen kérsz hivatalt a császártól? — kiáltozta — mert katona voltál talán? Remélem, uram, tisztában vagy lengyelországi kalandod következményeivel: egyik hűséges főkapitányunk megküldte a hadakozótanács számára katonacsábító leveledet, melyet a korponaiakhoz írattál; mint inspectornak, nekem jutott az a szomorú feladat, hogy hűtlenséged bizonyítékát Máiyás főhercegnek bemutassam. Önmagad tetted lehetetlenné visszatérésedet a hivatásos tisztikarba: kérlek, Tata vagy Palota kapitányságára többé ne számíts... Vagy talán azért követelsz hivatalt, mert költő vagy? Ó, te szerencsétlen úr, ha már egyszer humanistának vallod magadat, legalább e felekezet orthodoxaihoz tartoznál, akik még latinul írtak, mint hazádfia is, a néhai Janus Pannonius, ez a jó középszer. Így egy kis jóakarattal tudósnak is nevezhetnénk. míg most csupán olyan lángész vagy, akinek megítéléséhez ismerni kell a nyelvet is, amellyel dolgozol... Lásd be, kérlek, lehetetlenségeket kívánsz; ezen a jogcímen őfelsége soknyelvű birodalmában élő számos néptörzs minden kiemelkedő

népköltője, így többek között szlovén igricek, morva egyházi dalnokok és horvát lakodalmi énekesek kérhetnének tisztséget és eltartást az uralkodó házában, ami — beláthatod — olyan kakofóniára vezetne, hogy Sztambultól Londonig rajtunk nevetne minden fejedelmi udvar.

— Schallenberget, ezt a gyenge költőt említetted, mint a bécsi dalnokkegyencet? Nos, engedd meg, de ez német magánügy. Ha igazán tárgyilagos lennél, nem vennéd rossznéven az udvartól, hogy ha már egy rinascimento-mintájú versszerzőt kell foglalkoztatnia, úgy a saját anyanyelvén beszélők közül fogja ezt kiválasztani, nem valami vlach pásztorpoétát vagy pedig egy végbeli virágének- és bordalköltőt. Remélem, megbocsátasz megjegyzésemért, barátom, mellyel megbántani legkevésbé sem akartalak.

— Fájdalom, különféle verseidet, melyeket iszákodban magaddal hoztál, a császár nem olvashatja el, s bár igazad van, az udvar rövid ideig ugyan Bécsben tartózkodik, de őfelsége a téli kirándulás napjait is tudományos kutatásokkal tölti; hiszen tudod, ő fáradhatatlan. A művelt világ ismeri, és sokra értékeli szenvedélyes érdeklődését az astrologia és alkémia iránt... Kérlek, ne is mosolyogj, ez több, mint egyszerű fejedelmi kedvtöltés; a császár nem unaloműzésből foglalkozik e két nagy jövőjű tudománnyal, mint a francia királyok a szakácsművészettel vagy egyes északi uralkodók a kardcsiszársággal, hanem keresztényi kötelességből. Mert képzeld el, felebarátom, mit jelentene a bölcs államvezető kezében a jövendő isme-

rete és a korlátlan aranyáradat! De hiába is csóválod hitetlenül a fejedet, ezek a titkok már megoldottnak tekinthetők; a legjobb forrásból tudom, a fiatal fenségek háziorvosával közölte bizalmasan a prágai egyetem rektora, hogy a császár alkémistái már megtalálták a birodalom csudálatos fegyverét, a nagy magiszteriumot, amit a műveletlenebbek bölcsek kövének is neveznek, nyilvánosságra hozatalával csupán a kellő lélektani pillanatra várnak. A világ meg fog rendülni, a reformáció vagy az Indiák felfedezése ehhez képest kicsinységek lesznek. Már nem kell sok időnek eltelni, hogy bebizonyosodjék: a nagy alkémista tudorok, köztük Albertus Magnus és Aquinói Tamás, de legfőképpen a nagy Raimundus Lullus, aki a tengerek vizét akarta arannyá változtatni, egyáltalában nem voltak álmodozók ... Ti, magyarok valami érthetetlen ellenszenvvel viseltettek a két nagy studium iránt, és gyakorlói felett többnyire csak vihogni szoktatok; valóban fél évezrede vagytok a művelt Európában, vadságotokból némileg már kivetkeztetek, s bár tagadhatatlan, hogy adtatok már a világnak néhány ügyes írót, államszervezőt, maecenást és művészt, de sem egy közepes csillagjóst, sem egy valamirevaló aranycsinálót nem tudtok felmutatni. De lásd, hogy mily szerencséd van, most az egyszer alkalmad van legalább meglátni a tizenhárom bölcset, akiket tudományszomjas császárod gyűjtött maga köré. Nézd, ablakom véletlenül a várbeli Újtoronyra nyílik, amelynek egyik termében, a Kék Palotában, esténkint összeül tudósaival Rudolf.

Figyelj, kérlek, a lámpa fénykörében ott láthatod a kontinens legnagyszerűbb fejeit... Bámulatos a szerencséd, uram, és őszintén örülök, hogy ez a pompás látvány kárpótol egyéb sikertelenségeidért.

— Szemközt az ablakkal, ott láthatod egy magas támlájú, de egyébként dísztelen karosszékben ülni Rudolfot, a császárt. Öltözete egyszerű, vállban ráncolt bársonyköntöst visel, ékszert nem hord, csupán az Aranygyapjú lánca fénylik a nyakán... Nézd ezeket a habsburgi vonásokat, húsos orrát, élveteg ajkait, a rövid szakállal borított, előreugró állát, melyet telt, kissé talán asszonyosan puha kézfejére támaszt. A felületes szemlélő valóban alig fedezhet fel ezen a cézári arcon tudományos érdeklődést és készséget... De a császár nagysága főleg munkatársai kiválasztásánál mutatkozik meg, akiket határtalan bizalommal övez, pedig alapjában véve gyanakvó természetű. Nézd csak, mint ülnek mögötte jobbfelől a kémikusai, gyógyszeresei, csudadoktorai, bűvészei és aranycsinálói, míg balról az asztronómusai, álomfejtői, régészei, tenyérjósai és csillagjósai. Ha átszellemült tekintetüket látod, az ifjabb Seneca mondása jut eszedbe: a komoly dolog igazi élvezet... Ó, mily boldog lehet az a nép, mely uralkodóját ily környezetben tudhatja, és nem ravasz politikusok, ledér udvaroncok és romlott nők társaságában. Rejtély, hogy mindezek ellenére miért lázonganak a felsőausztriai parasztok?

— Ohó, hiszen most látom, szerencséd már csaknem polykratesi, szinte félned kell tőle, barátom: íme,

az Újtoronyban ma a tudományos világ büszkeségét láthatod az előadói emelvényen, s bár, sajnos, előadását nem hallhatod, maga a látvány is elég, hogy életed végéig ezzel dicsekedhessél a Végeken, hazádnak e kietlen tartományában... Kérlek, ne csodálkozzál ezen a bevezetésen, de tudd meg, hogy az emelvényen maga Tycho Brahe áll.

Rátekintett a zarándok arcára és elmosolyodott.

— Már bocsáss meg, uram, ne kívánd tőlem azt, hogy elhiggyem: először hallod ezt a nevet. Nem, ez lehetetlen; ha azt állítanád, sohasem hallottál Pythagorasról, Ptolemaiosról vagy Galileiről, ezt elbinném, de már engedelmet, egy Tycho Braheról?... Bizonyára tréfálsz, és éppen oly jól tudod, mint én, hogy ez a dán csillagász a copernicusi világrendszert törte össze, és hosszas számítások után megdönthetetlenül bebizonyította, hogy igenis a Föld a mindenség központja; a planéták ugyan valóban a Nap körül forognak, de a Nap viszont körülöttünk kereng, és nevetséges minden olyan állítás, hogy a földteke valamiféle haladó mozgást végezne. Ugyancsak ő határozta meg végleg az állócsillagok helyét, melyek a Nap pályájára merőleges tengelyű gömbfelületen helyezkednek el, s ez az universum kerek huszonötezer év alatt fordul meg egyszer nyugatról kelet felé... Mily istennek tetsző rendszer! Mily kristálytiszta elmélet! A magam részéről remélem, hogy ez az emberméltóságot visszaállító világkép visszahozza a régi erkölcsöket, és jó hatással lesz a felsőausztriai pórokra, akiknek szemtelen viselkedése kétségtelenül

összefüggésben áll a bibliai világrendet megcsúfoló copernicusi tanokkal.

— De most figyelj, kérlek, és vésd jól emlékezetedbe a képet, mely leginkább egy flandriai festő ecsetjére volna méltó. Kék homályú terem, előrehajló arcok, nehéz bársonyköntösök, doctori fövegek, irattekercsek, szétnyitott könyvek, aranyláncok és ezüst szakállak: Rudolf tudósai körében.

A zarándok megállt az ablaknál, s a szemközti torony termében a csillagászt látta, amint a katedrán állt, és hosszú, fekete pálcájával egy kifeszített pergamenlapra mutogatott, amelyen kusza körök és görög betűk között az Állatöv képei sorakoztak: a Kos, a Bika, az Ikrek, a Rák, az Oroszlán és a Szűz, a Mérleg, a Skorpió, a Nyilas, a Bak, a Vízöntő és a Halak jele. Jobbra a Hold, balra a Nap, középen sugaras istenszem. A zarándok végigtekintett a hallgatóságon, és meglátta őt: valóban nem trónuson, csak egyszerű karosszékben ült, melyet az különböztetett meg a többiek székeitől, hogy lábai nehéz ezüstből kovácsolt tigriskarmokban végződtek, és karfáján hermelin volt átvetve. Öltözete pompa nélküli: sötét tóga, nyakában, zománcos láncon, az arany kosbőr... Tekintetét mereven a pergamentábla felé fordította, ahol a csillagász pálcája akkor hagyta el a Holdat, és a Nyilas jegye felé közeledett.

Ez volt a császár. Homloka vereitékben fénylett, vastag szája elfittyedt, arcán féktelen rajongás ült.

— Kérlek — mondta a zarándok később a generálisnak —, vedd úgy, uram, hogy mit sem kértem. Belátom, őfelségét, aki németül fürkészi a mindenség titkait, nem zaklathatom dolgaimmal és verseimmel, melyeknek jórészét a végeken, hazámnak e kietlen tájain, valamint zarándokságomban szerzettem. Nem ismerem ugyan a kitűnő Tycho, a nagy jövendőmondó, ördögűző és csillagász adatait a Holdról, hogy vajon ez kereng-e körülöttünk, avagy fordítva, s hány mérföldnyire van a földtekétől, de annyit bizonyosan tudok, hogy ez az aranyszínű, szép égitest, titokzatos dombjaival, völgyeivel és krátereivel, közelebb van őfelségéhez, mint elvadult hazám.

— Keserűnek látlak, lovag — nevetett reszelősen Ungnad úr —, és úgy hiszem, félre is értettél. Az okot, mely meggátolja a császárt, hogy kétségtelenül nagyszerű verseidet elolvassa, ne keresd, kérlek, a csillagokban: őfelsége egyszerűen nem ért magyarul. Különös, hogy drámádnak ezt a sophoklesi magvát, a költő és királya közötti végzetes szakadékot, mindig figyelmen kívül hagyod.

Elhallgatott, gondolkozva lógatta borvirágos orrát az ezüstkancsóba.

— Ám még mindig nincs veszve minden — mondta vigasztalva —, az udvari csillagjósok egyöntetűen vallják, hogy a konstellációkból ítélve, jelesül a Mars planéta, a Nap és a Zodiakus egyes fontos jegyeinek rendkívüli viszonyából következtetve, új háború küszöbéhez érkeztünk, melynek szerencsés kimeneteléhez kétség sem férhet, amit egyébként a fényes

tehetségű Nostradamus Mihály és a möttlingi híres jövőbelátó lelkész jóslatai is megerősítenek. Nem kevesebbről van szó, barátom, mint a török kiűzéséről, s e páratlan vállalkozást szent városotok, Esztergom ostroma fogja bevezetni... Tatát és Palotát nem adhatjuk kardod alá, költő, de a felszabadító háború megindulásakor éppen olyan tekintélyes és jövedelmező tisztséget nyerhetsz, mint őfelsége bármelyik katalán, svajcár vagy burkus zsoldoshadnagya, akik már most készülődnek a kereszténvi zászlók alá. Ezért kezeskedem.

Édes, Bécs környéki bort csurgatott a zarándok kancsójába, erősen csuklott, és később a havasi kürtök hangját utánozva kezdett énekelni, mint a déltiroli pásztorok...

Ó, Strigonium! — mondta a zarándok, mikor szolgájával a Duna partján lovagolt, s mögöttük sötétségbe merült az István-templom tornya — szent Strigonium!... Talán már beszéltem neked a városról, szolga, mely a Garam torkolata közelében fekszik, mi Esztergomnak nevezzük, s holdsarlós tornyainak látása könnyeket csalt zord lovasaim szemébe. Mi, katonák Buda kulcsának mondjuk e várat, s bár nem tudhatom, mennyi igaz mindabból, amit Ungnad úr beszélt a közelgő háborúról, de bizonyos, hogy mindnyájan, akik sírtunk falai alatt, mosolyogva halnánk meg érte.

Ázott és gonosz volt a parti út azon az estén, mikor a zarándok kilovagolt Bécsből. Csillag és hold nem

állt az égen, a sötétből a víz zúgását hallották, a folyó ment mellettük nagy loccsanások között, télutói áradásában.

— Ismerem mosolyotokat, nagyságos úr — mondta a szolga, a hanyag és nevelhetetlen, aki most sem tartotta be a tisztes távolságot, melyet az illem a lovag és fegyverhordozója között megkövetel, hanem ezúttal is szorosan és igen szemérmetlenül ura balján lovagolt —, ismerem ezt a mosolyt... Tudod, egyszer az aragonai Tortosában láttam egy táncost, aki két torony közé feszített kötélen járt, selyempapucsban, merészen, kezében az egyensúlyozó lándzsa, arcán az álarcszerű mosoly. Ügyes volt, a tortosaiak megtapsolták, és elösmerésük jeléül fövegeiket dobálták a levegőbe. Mikor másodszor is a kötélre futott, egy helyen elvétette a lépést, a piactéri kőkút párkányára zuhant, s gerincét törte. Láttam a táncost holtan heverni a piac kőkockáin, lepedővel letakarva, bámész tömeg karéjában. Doctori talárom előtt tisztelettel nyitott utat a népség, s midőn a leplet felemelve arcába néztem a halottnak, megborzongtam: erről az arcról nem tűnt el a mesterségbeli mosoly... Ez volt rajta félelmetes, nem a nyitott és fénytelen szem vagy az a vékony vércsík, mely lassan szivárgott a szájából.

„. . . még ő haragszik ám, hogy én káromon törődöm. Semminek tartod-é te azt, hogy illyen nagy szerelmes jómtul, sőt az éltető lelkömtül fosztják meg veszött fejemet?"

(A Pastorale)

ég abban az esztendőben kitört a háború, melyet Ungnad úrnál rosszabb jövendőmondók is megjósoltak már, s amelyet nem a zarándok várt egyedül. A szultán, miután előnyös frigyre lépett Persiával, engedett a janicsárok pártja akaratának, elrepesztette a drinápolyi békelevelet, s augusztusban háborút üzent Rudolfnak. A császár csillagászai és aranycsinálói között fogadta a török hadikövetet, valami Bazárlü bin Hüszein nevű janicsáragát, lefittyent szájjal, elgondolkodva nézte a szűk homlokú, bikafejű katonatisztet, s megkérdezte tőle, hogy Sztambulban vajon miért nem követik a régi muzul-

mán egyetemek, különösen a nagy Abu musa Dzsabir alkémista hagyományait.

Szinán szerdár gyorsan megvívta Sziszeket, Mindszent hava elején elfoglalta Veszprémet. Késő ősszel, halottak ünnepe táján, mikor havas esők estek az egész országban, a füveket dér s a katonák szívét vágy fogta, hogy téli szállásaikra kerüljenek, a győri főkapitány, Hardegg Ferdinánd gróf néhány magyar alvezérével, Pálffi Miklóssal, Nádasdi Ferenccel, Huszár Péterrel, a pápaiak kapitányával váratlanul megrohanta Fejérvárat. Huszár Péter hatszáz gyaloggal berontott a városba, éhes hajdúi karddal a foguk között megmászták a palánkot, üvöltve nyargaltak az ezüstrácsos és szűk ablakú palota felé, ahol a fehérvári bég lakott, ki vitéz ember létére kuncsori orrú papucsban s virághímes heverő kaftányban futott a szerájból odaliszkjei, heréltjei és belső szolgái élén a várba, melyet megvehettek volna a keresztények, ha Ferdinandus grófot nem fogja el szokott félelme. Így kiparancsolta a hajdúkat a városból, akik morgolódva vonultak ki a török ágyasházakból, borospincékből és éléskamrákból az istenverte mezei útra: a gróf hátat adott Fejérvárnak, Pákozdig futott a győzelme elől, végül is megállt nagy lihegve, mert Hasszán basa egész hadinépével és Herélt Ali koppányi béggel utánaeredt, s a tónál nem lévén se té. se tova, harcot kellett állnia. A győri főkapitány élete legnagyobb diadalát aratta, a csata végén, a pákozdi tó tükrén úgy úszkáltak a véres turbánok, mint a libák. Herélt Ali meghalt, Hasszán csaknem rabbá lett. De

Hardegg valóban ártatlan volt mindebben: maga sem tudta, hogy hadnagyai tizenkét szekéren háromezer török fejet és huszonkét holdas, aranyboncsos bársonylobogót, negyvenkilenc díszes, mély török üstdobot küldöttek fel Ernesztus herceghez és Ungnad Dávidhoz, a hadakozó tanács inspectorához. Őt éppen felborozva találta a küldemény, nyilván duplán látta a szekereket, ezért a művelt világ acélpajzsának nevezte a lágy lelkű Ferdinánd grófot. Megüzente neki, hogy készüljön, jövőre, a téli pihenés után Mátyás herceggel — a császár fivérével — s ővele, mármint Ungnad úrral személyesen, s hallatlan számú hadakkal látnak régi szándékukhoz, Esztergom megvívásához, velük együtt lóra ül az egész kereszténység. A pápa is megígérte támogatását, üzente Ungnad inspector, az ég kegyelmébe ajánlotta bátor vállalkozásukat, harangozást és imákat rendelt. Hadat és pénzt nem küldhet, mert kiadásait és politikai figyelmét, sajnos, most másfelé kénytelen őszentsége fordítani: a világméretekben megindított katolikus restaurációra, a svédországi kísérletre, a stockholmi jézsuita rendház felállításának izgalmas tervére, az oroszországi fényes kilátások valóraváltására, ahol nem kevesebbről van szó, mint a szláv schizma Európából való kiűzéséről, ami fontosabb a török hatalom megtörésénél is. Végül végeznie kell őszentségének a délnémet reformációval, mert ott tartunk, hogy húsvét vasárnapján Stájer Ferdinánd herceg a gráci székesegyházban egyedül áldozott, rajta kívül három katolikus van már csak a városban. Igaz, a némethoni protestánsok még ennyit

sem adtak, mert nemcsak hogy imával nem segítették a szent ügyet, hanem egy lukas dutkát sem küldtek Rudolfnak, mondván, nekik a bálványozó pápista éppoly pogány, mint a moszlim: ha bajba estek, végezzék egymással. Hardegg gróf belátta, hogy ily szerrel még ugyan örvendhet az esztergomi készülődők számára küldött pápai áldásnak és teljes búcsúnak, de máris rémülettel gondolt a katonai felelősségre, mely az ostrom alatt keskeny vállain fog nyugodni. Mert alapjában véve szerény törtető volt őnagysága: senki, mint ő, jobban nem tudta, hogy nincs nála tehetségtelenebb hadvezető a birodalomban.

Így aztán a pákozdi diadal után Pálffi hiába tanácsolta Fejérvár megrohanását, mivel, mondták a magyariak, a béget is parázsban hagyta a maga pápája, a padisah: a szánalomra méltó török úr oly biztosra vette a keresztények rohamát, hogy iszpáhiáival gyorsan hét sarkán gyújtatta fel a külső várost, bezárkózott a várba, s vitézül várta a halált. De Ferdinánd gróf csak úgy elnézte messziről Fejérvár égését, ápolt, remegő ujjaival merengve simogatta kétfelé bronzszínű szakállát, aztán dolgára tért. Hadait téli kvártélyra vitte, Pálffi és Nádasdi a földhöz verte magát dühében, a gróf Győrre vonult, hogy ott fejét törje új megbízatásán, az erős Esztergom vára megvételén, melyről képzelme sem volt, s így a pannóniai vezér lelkében egyre inkább fekete sátort vont a gond.

Ugyanebben az időben a fölsőmagyarországiak kéveset törődtek a maguk Hardegg Ferdinándjával, név szerint Teuffenbach Kristóffal, akiről a kassaiak

azt mondták, hogy védelmező szentje nem az úton járók Szent Kristófja, hanem az útonállóké. Nem csupán arra értve ezt, hogy a fölsőmagyarországi főkapitány nem veti meg a harácsolást, hanem nyilván arra is, hogy csaták idején szívesen elálldogál a haditutakon. Ez a nyakigláb német ez egyszer aligha tudott arról, hogy Rákóczi Zsigmond, Forgách Simon, Homonnai István s valami fürge késmárki lókereskedő, Thököli Seböstyén zászlót bontottak Nógrádban, s a maguk szakállára nekihajtottak a fél szemű füleki bégnek. A romhányi síkon könnyedén szétverték a sebtiben lóra ült ozmán hadat, ágyúik dörgése a hódultsági föld mélyére hallatszott, Sirokra és Hatvan vára környékére. Mindenütt rettegés kezdte elfogni az oszmanli katonákat: eljött, íme, kiabálták a végházaikban lázadozva, tisztjeik és számtartóik által ellopott zsoldjukat követelve, eljött a világ vége. Isten, mondták, Nekhir, Monkhir s más démonok kezébe adja újra a földet, mint a Próféta jósolta, a hamis szultánok, martalóc szerdárok, a rabló alajbégek, odabasák, csorbagák vétkei miatt, kik nem a Dzsihád zászlóvivői többé, mint voltak a régi nagy harcosok, vértanúk, bölcsek, remeték, hanem durva tevehajcsárok, kapzsi rabszolgakereskedők, szégyentelenek, latrok, zsoldcsalók, tisztátalanok, szemtelenek, mértéktelenek, fajtalanok, részegeskedők, szalonnaevők, hazugok, bujálkodók. Így kiáltoztak a várudvarokon öklüket rázva az iszpáhiák, azábok, topcsik s egyéb katonák, feledve, hogy ők maguk sem hisznek többé a paradicsomi tübefa gyümölcsének páratlan

édességében, a zemzemvíz csudálatos erejében, ők sem teljesítik a szalátot, a napi ötszöri imát, nem törődnek a zakáttal, a szegényeknek rendelt köteles közadóval, ellenben a hódult parasztokat szakálluknál fogva rángatják, ha a Próféta által tiltott ételeket s italokat nem szolgáltatják be adóba, bortól szagosak, és ajkuk sertészsírtól fénylik. Nem, ezek már nem voltak a régi törökök, a hit kifordult szemű, tajtékos szájú katonái, akik egykor a Koszovo mezején, Havaselvén, Galambócnál vagy a Drávánál halomba haltak a zöld lobogó körül: Romhánynál ők is úgy futottak, mint bármilyen zsoldossereg, a svajcárok vagy a vallonok.

A zarándok Mindszent havában Pozsonyból jött, ahol egyszerre két kuriális perét bukta el. Galenus szabású csatlósa, Márkus, bár kialkudott fizetségét — minden szombaton egy fertály magyar forintot vagy ennek értékét német tallérban — nyár óta nem kapta meg, kandúrháttal s készséggel ügetett a bagázsiás lóval gazdája nyomába, mintha fizette volna valaki, hogy el ne maradjon urától, jól figyelje, merre jár.

Diószegen és Galántán lovagoltak át lator időben, esőben, majd darás hóban. Barsba igyekeztek. Verebélyből üzent, s hívta a zarándokot ifjú tanítványa, Rimai János, ki atyafiainál időzött ott. A hű tanítvány a mestere különféle szerelmes énekeit, néhány istendicséretét, a vitézségről szóló verseit akarta egybe-

szedegetni, renddel elhelyezni, s nyomtatott könyvbe adni, látván a pazarlást, mellyel a poéta bánik munkáival. Kérte, hozza el a maga kezével írt könyvet, hogy abból írhassa ki szóról szóra a verseket, nyilván így esik majd a legkevesebb vétek bennük.

A zarándok nyeregtarisznyájába tette a kéziratos könyvét, de nem azt forgatta útközben, hanem egy másik munkát, melyhez Pozsonyban jutott. A harmincados ház mellett, a kis piacon egy sustákon egy konc papirost vásárolt, s az árus a mérlegre dobott egy könyvet a papír súlyában, eladni úgysem tudja, mondta. Campianus Edmundus, angliai katolikus pap hitvédő irata volt a könyv, melyet pozsonyi szállásán, majd útközben, pihenőiben olvasott, később már lóháton, a kantárt karjára akasztva, nyeregben ülve is a könyvet búj ta; megfogta ez harciasságával, szenvedélyességével: egy ember írta, aki meghalt azért, amiben hitt. Így lovagolt át a zarándok Pozsony vármegyén, fejet nem bukott perei felett csüggesztett, csupán azért, hogy a zord időben darócköpenyegének csuklyájával védelmezze a hólétől Campianus könyvének leveleit. Fogadókban, gyertyavilág mellett már jegyzeteket is készített a latin szövegből, papírnyelvek függtek ki a kötet lapjai közül, rajtuk a zarándok gyors, álló betűs, nehezen olvasható kézirása. Pozsony óta járt a fejében, hogy hazája nyelvére ülteti át Campianust, próbákat csinált, szépen és könnyedén folytak ki tollából a mondatok, s ha ezek nem is hasonlítottak az angliai mártír szóvirágaihoz — mégis gyönyörködtette a prózával való játék: — lám —

gondolta —, más nembeliek is vannak az autorok között, mint éppen csak versszerzők.

Sellyénél érték el a Vágot; az őszi esőlétől megáradt hegyi folyó eltépte a kompnak szolgáló tutaj kikötőláncát, a víz a révészgazdát is elsodorta, nagy volt a rémület a parton. Így a két lóval nem tudtak átmenni a bal martra, hogy onnan Ürményen és Komjátin át haladjanak tova Bars felé.

Bement hát a sellyei jézsuiták kolostorába, szállást kért, amíg leszáll a víz árja, s tutajt ácsolhatnak rajta a révészek. A fekete csuhás barátok ismerték apját és nagybátyjai nevét, nagy kézdörzsöléssel fogadták, fűtött kamrát nyitottak számára a könyvesház szomszédságában, mert igen örvendeztek, mikor hallották, hogy Campianust, a vértanút szándékozik magyarítani. Felajánlották gazdag könyvespolcaikat és rakott ebédlőasztalukat a vendégnek, kit a *guardian* végigkalauzolt házukon. A zarándok megbámulta a hatalmas sellyei klastromot, mely akkora volt, mint egy vár, fekete kapukkal, lőrés-ablakokkal, sáncárokkal, kamrákkal, cellákkal, szálákkal, kápolnákkal, közben annyi folyosóval, hogy tanulni kellett közöttük a járást, mint valami városban. Gazdag szerzet, az udvar kegyében álló, egyre terjeszkedő: éppen új tornyot emeltek a rendház szegletére, s másik szárnyat építettek a déli oldalon.

Első napon a refektóriumban evett, a guardian s papjai társaságában. Hétköznap volt, péntek, böjtös ebédet, hét fogást hordtak körül a fráterek: előbb csukát háromféle módon készítve, éles lével, sóba

főzve s rántva, vajjal; majd csíkot ettek káposztával. ostyabélest, koszorúfánkot olajba sütve, aszúmeggyet, almakását. Két halk léptű világi komornyik veres bort töltött poharaikba.

— Úgy esztek, isztok, igen tisztelendő uraim — nevetett a kézmosómedence felett a zarándok, miközben meglapogatta a törülközőkendővel ujjait —, úgy étkeztek, mintha holnapra meghalni készülnétek, s úgy építkeztek, mintha ezer évig akarnátok élni.

A barátok csak mosolyogtak félszájjal, az étellel keveset törődtek, szikár, csontos arcú papok voltak, keskeny, fekete bajuszt és spanyol szakállt viseltek; az ebéd alatt egyházjogi kérdések felett vitáztak, Joannes Scholasticus könyveiről, a trulla-zsinat kánongyűjteményéről, a heidelbergai kátéről és Melanchton Apologiájáról — a házigazdák nem győzték csudálni a vendég olvasottságát, bár az nyíltan megmondta, hogy minderre szüksége volt, mert ma is pörben áll még a római pápával.

Egy jó hétig várta az őszi ár eltakarodását s az új tutajt Sellyén. Nem haszontalanul, hanem a könyvesházban töltötte napjait, ahol egy fiatal és vézna pap szolgálta ki, bizonyos Dobokai Sándor, kit a sellyei ház első orátorának tartottak. A páter papi bókokkal, főhajtásokkal sürgött a zarándok körül, az ajtón mindig maga előtt bocsátotta, a szobában az öregszéket engedte át — egyszóval, nagy szerszóval udvarolt, s ez bizonyára Campianus fordítójának, két holt s öt eleven nyelven beszélő tudós férfiúnak szólt, nem a bányavárosi főkapitány fiának, sem a virágénekeket

szerző poétának, sem a hadnagynak, mert az atya egyébként kemény szájú csatázó pap volt. Ama goromba, ellenségeit cifrán káromló, loncsos s bátor beszédű hitvitázók közül való, kiknek napja most volt felkelőben, szószékeik alatt egyre inkább gyűlt az úri rend, végleg hátat fordítva a nyelvi eleganciához, az ókori hagyatékhoz még hű egynéhány lévitának. Nem köllött többé a dísztelen csiszoltság, a simaság, latin példaszó és nemes veretű zsoltár. Az északnémet Grobian, a hadonászó, pecsétes palástú prédikátor, a mocskolódó, ibériai küllemű, vad szerzetes, a kecskeszakállú, izgatott barát, ezek voltak már a kor igaz gyermekei, bizony, övéjük már a jövendő század, szám szerint a tizenhetedik. Ha a sellyei ifjú atyát Nagyszombatba vagy Pozsonyba hívták igehirdetésre, tele lettek a templomok főemberekkel és féketős úri asszonyságokkal, pápistákkal és újhitűekkel. Valamennyien rebbenő szemmel hallgatták isten küldöttjét, amint a prédikációs székből így disputált egynéhány Upsalában nevelt doctorokkal:

— Ó, mely rút cigánság, aggnő beszédek, undok nyálaskodás, mosdatlan parasztszó, bides lehelet — te! te újhit-faragó predikátor, részegös korcsomatorok, mindennap az Úr asztalánál fülig ivó, te merészled az közönséges római szent és igaz eklézsiának az dücsőült szentek segítségül hívását pogány majmoskodásnak, bálványozásnak mondani?... Mit kössek szót véletek, kóromkodók, öklendezők, megjobbítani s az igaz ódalra vonni tiktöket amúgy se nem lehet, mert vastag nyakúak, tudatlanok, hamisak, eretnekek,

esztelenek vattok: csak ti vakaroggyatok tovább fertelmességetekben, mert amúgy sem lészen semmi pörsöléssel szalonna az kuvaszbul...

Ez a dühös barát, páter Dobokai egy napon éppen Szenc városából tért meg, ahol jól megostorozta a sok tévelygőt, s amikor visszaérkezett a klastromba, fáradtságával nem törődve meglátogatta a bibliotékában a zarándokot, ki mécs mellett írta papirosokra apró és gyors betűit. A páter udvariasan felemelt a padlóról egy lehullott papírnyelvet, melyre a fordító hevenyészte Campianust magyarul. A pap kolomphangján — mely annyira nem illett cinketermetéhez — felolvasta a fordítást:

— *Kit mihelt bizonnyal megtudtam, azonnal csak a harcot kívántam, de nem amolyan gyermekjátékot, kiben az község széjjel jargalni szokott, hanem ugyanazon szembe való kemény viadalt...*

— Pars pro toto — hajtotta meg pilisén kiberetvált, másutt torza-borza fejét az ifjú hittérítő —, csekély részecskéje a születő nagy egésznek. Valóságos evangéliumi nyelv ez, uram! De vajon valóban imígyen szólt-e Campianus, a mártír és hitvalló? Ily hadnagyi szókkal, ily udvarfi módjára? Gondolom, nem.

— Nem — mondta a zarándok kedvetlenül, összecsukta a könyvet, melyből csak hét textust fordított, egyre nehezebben haladt a munkában — nem, imígyen én szólok, tisztelendő atyaság. Mert láddе, nem lehet büntetlenül forgolódni a Végeken, erdők avarján, váristállók szalmáján, nyers beszédű katonák, mosdatlan hajdúk, várasrongya citaráslányok között;

ha itt fűtöztem volna én is köztetek Sellyén, bölcs papok között, Loyola Ignác képe és föl, mestergerendáig finom könyvekkel rakott polcaitok alatt, talán én is megtanultam volna az új módot, férfias nyelveteket, a cikornyás durvaságot, ahogy isten székéről szóltok... Igazad van, páter, add vissza fordításomat, e papírnyelvről nem Campianus beszél.

— De talán az Úr szólt — lobogtatta a pap a papírnyelvet, s vele lobogott ő maga is. — Lehet, tolladat az ő szent keze vezette. Tudd meg, ma hallottam Szencen Don Lazarillo de Cruz castellántól, hogy kiütött a háború. Romhánynál Nógrád rámént a füleki törökre. S ha a harcot kívánod, a szembe való kemény viadalt, mint írtad az elébb, ki akadályozhat meg, hogy ebben a szent harcban részt vegyél?

Nem lelkendezett ennek hallatára a zarándok, inkább elsápadt, s mégis, bár este volt, felparancsolta szolgáját, Márkust, ki a barátok konyháján lopta a napot, s elrendelte, tüstént hozza fel bagázsiájából a bőrzsákot, melyben még megmaradt szép katonaszerszámait s ruháit hordozta magával. A kamrában a szolga magasra tartotta a mécset, míg a zarándok kibontotta a zsákot. Kiválasztott egy olasz hegyestőrt, cizellált pengével, cápabőr-hüvellyel, egy bokor ezüstnyelű francia pisztolyt, egy sarlóra görbített perzsa szablyát, sötétzöld bársonnyal vont tokban, merő aranyabroncsokkal, egy nyeregre kapcsolható, agyán igazgyöngyökkel díszített jancsárpuskát, egy jó fogású, zömök, magyar kardot, zománcos markolattal, hajlott sasfejénél opállal és granáttal kirakottat.

Nagy gonddal öltözött talpig fegyverbe s katonamezbe: láncinget öltött, amit huszáringnek is neveznek, orrvédős magyar sisakot illesztett fejére, rövid, sárga delisarujára a szolga piros bőrpánttal tarajos acélsarkantyút kötött, majd csuklyás daróckköpönyegét terítette vállára. fényes ruhájából csak sisakja és sarkantyúja látszott. A klastrom udvarára, míg a fráterek fáklyával világítottak, Márkus kivezette ura felszerszámozott piros pejparipáját, meghúzta a hevedert, tenverével nyeregbe segítette a zarándokot, ki isten és a papok oltalmába ajánlotta szolgáját, mondván, hogy köpülyözésre, tonzúráik beretválására, böjtös, olajos talián ételek készítésére és könnyebb héber szövegek fordítására egyaránt használhatják. Ő viszont, mondta, semmire; hadba, fegyverhordozónak vagy csatlósnak nem viheti, mert nyúlszívű, s a katonaságon nem kap. Igaz, sokat hazudik is, de ím éppen jó helyre került: a tisztelendő atyaságok majd meggyóntatják, majd megpeniteneiáztatják a szégyentelent.

Nevetett, s közben rárótollat tűzött sisakjára.

A dalmata nem szólt, felnyújtotta a zarándoknak a rövid kópját, melyet a lova oldalára szíjazva szállított eddig három országon át: nem az ökörfő, a csillag és holdsarló, a lovag családi címere volt írva a kópja fehér vörfölyös, kamokaszövetű, fecskefarkra vágott lobogójára, hanem Dávid, a poétakirály, minden vitézek remínsíge, hárfával ábrázolva, térdén telepedve, ég felé emelt kezekkel. A zarándok lecsavarta a kópja arannyal futtatott hegyéről az őzbőr-

pólyát, s kibontotta a zászlót, ahogy azt régi szokások rendelik a háborúba indulóknak.

— Kérlek, uram, nagyságos úr — szólalt meg Márkus, s a földnek szegezte pillantását —, tudod, hogy nem vagyok a dolgokkal megelégedve, s nem tartom e világot minden világok közül a legjobbnak. Az új szellem jelentkezése, amivel e házban találkoztál, engem csak azért nem lepett meg, mert amit Sellyén mívelnek a szónokok a nyelvvel, azt én, ha a tudományok más területén is, már évekkel ezelőtt Baselban láttam, a sváb gyógyfüves, Paracelsus tanítványainál. Azt hiszem, beszéltem már erről, s mondtam talán azt is, hogy ide megkésve érkeznek a forrongások... Mindez nem kedves előttem, gondolhatod, de ha már választani kell a haszontalan időtöltések között, mégis inkább Campianus, e rossz író mellett maradj, mint hogy fejeket szedjél mezőiteken, ahová most, tudtom szerint, indulsz... Nézd, hiába kérnélek, hiába mondanám, hogy ülj meg a papok gazdag könyvesházában, s fejezd be félbehagyott munkádat?

— Bizony, hiába, kopasz — felelt a zarándok a nyeregből, míg állára húzta a sisak ezüst szögekkel kivert szíját —, most már bizonyosan hiába szólsz. De mindig is tudtam, hogy mindezt soha meg nem értheted. Campianus mártír hátrahagyott három textusát majd megírják helyettem a tisztelendő páterek: e félbemaradt művet, egy félbemaradt embert, mármint téged, s egy jó vezetéklovat hagyok e zárdára, tegyenek vele a papok, amit akarnak. De én

bolond volnék, ha most megkérnék valakit, hogy míg meghúzódom a tékában, üljön be helyettem felszabaduló szép váraimba...

— A te váraidba, uram?...

— Igen! — kiáltott türelmetlenül a zarándok oly fennszóval, hogy lova megugrott. — Igen! S még egyszer mondom: egyre csak a földtekét forgattad előttem, s nem értetted a dolgokat, melyek éppen én körülöttem forogtak. De ez egyszer Fortuna ölbeli gyermeke vagyok, szolga: a haza ügye s a magam embersége sohasem volt ennyire ugyanegy. Mert, nemde, Nógrádban vert üszköt a háború, éppen Nógrádban, ahol apáim birtoka van, ahová oly régen befészkelte magát a pogány. Ha Ajnácskő még vitatható, Kékkő és Divény vára gyermekkori tanyáim, az enyémek, erre isten és király a tanúm! Lecsapom a kaputoronyról a bitorló jelét, a félholdas, lófarkas lándzsát, s pátrónusomnak, hősök és versszerzők példájának, Dávidnak zászlaját ütöm majd helyébe. Lásd be végre hát, hogy újra felettem nevetne a község, ha esztelen módon hevernék a suton, míg váraimat mások elszedik. A magam kastélyinak leszek a kapitánya, érted-e, Curzolai? Nem szorulok többé a király és érsek kegyére. Most félre előlem, mert letaposlak, de jöjj majd Divénybe, szolga: adósod vagyok, holtig lesz váramban kenyered... Kérlek, uraim, nyissatok kaput!

Az udvaros fráterek kaput tártak, a zarándok lova lassan átcsattogott a bolt kövein. A lovas északnak tért, mert úgy tudta, hogy feljebb vitték a révet,

Semptéhez. Gyorsan belemerült alakja a sötétségbe, Dobokai a kapuból keresztet írt a levegőbe a távozó után. S mivel éppen ávéra harangoztak a kolostor templomában, így harang búcsúztatta a zarándokot, mint a nyitrai püspököt vagy egy halottat.

A romhányi csatáról lekésett, de ott volt, amikor Szécsény, Ajnácskő, Somoskő, Hollókő, Buják és Drégely várait ragadták el a töröktől. Sok végházból csak kifutott az ozmán, még a kaput se csukta be maga után, de Kékkőt csak harccal adta meg. Füleket is megvették néhány ágyúlövéssel, nem a falakat, hanem a vízvezető kanálist lőtték széjjel, s a szomjazók kivonultak kegyelemre az erős várból.

Az őszi fellegekben úszó Divényt a zarándok foglalta el gyaloghajdúkkal és a környékbeliekkel, fejét az igából kiemelő néppel. A harácsoló törököt gyűlölő parasztok megmászták Dávid zászlaja nyomában a sáros, sikamlós várhegyet, gerendákkal törték be a kaput, a pórok visszaszögezett kaszával, cséphadaróval, kihegyezett cövekekkel, mezítlábos saruban futkosó, rongyos hódoltsági papjaikat vevén maguk mellé hadnagynak, feszülettel és mezei fegyverekkel verték a törököt. Ferhát bin Ali agát, Abdurahmán Szerbölüt, akik különösen jeleskedtek a divényiek sanyargatásában, legserényebbek voltak a Bender-tized, a botbüntetés váltsága, a Destiban beszedésénél és Deli Magyar Amhát pribéket, aki kivonatta a parasztok fogát, ha késedelmeskedtek a

Tapu-adóval, tüstént agyonverték, fejöket cövekre szúrták, s körültűzdelték vele Dávid király kopjazászlaját, melyet a zarándok,. hogy szavát tartsa, és foglalását bizonyítsa, a félhold helyébe ütött. A pórok megsüvegelték az új zászlót; e szegény győzelmesek feledték, hogy régi uraik, a zarándok apái éppúgy sanyargatták apáikat a tizedért, a huszárgarasért, a kapuadóért és a füstadóért, mint Abdurahmán Szerbölü és vitézei.

Karácsony hava volt már, mikor a zarándok ónos esőben, a téli szállásra vonuló nógrádi haddal Kassára ért; egy katonaházban szállt meg a Hóhértorony közelében, ahol az emberek tüzet raktak a ház közepén, mert kemencét nem találtak. Másnap füstös arccal s a láncingéhez tapadt alomszalma szálaival fölkereste Teuffenbach Christophorus urat, a felsőmagyarországi főkapitányt, aki a Malomárok partján lakott a főbíró szép házában. Sörissza, sörhasú, de másként hosszú, vékony lábú égimeszelő német volt Teuffenbach; a melegre fűtött házban is elöl-hátul mellyvért volt rajta, pikkelyvasból rakott könyékkesztyű, páncélja felett a nyakán búzalisztte l kőkeményre merevített fehér fodros torokhím, oldalán nehéz pallos, vezéri bot a kezében, tollforgós sisakja kezeügyében, az asztalon, mintha Szinán basa éppen most akarna átkelni a Malomárkon. Úri, keresztényi türelemmel hallgatta végig a jövevényt, akinek egykori nagy famíliáját régen s jól ismerte. Még a kese szempillája sem rebbent, mikor a zarándok a Mátyás herceghez írt instanciáját átnyújtotta neki, amelyben

mintegy ötezer forintban jelölte meg a kékkői és divényi várak romlásaiból következett károkat.

— Joch — forgatta a kezében a levelet a generális, latinul nem tudott, bajoros németséggel beszélt —, fundálóim valóban ennyire becsülték a házainkat ért károkat: pénzt már kértem a fenségtől, jövőre nyoma sem lesz a romlásnak.

Vaspikkelyes kezével összehajtogatta a levelet s visszaadta. Végigmérte a zarándokot:

— S kendnek, uram, mi köze ehhez?

— Nekem, nagyságos uram? — nevetett párduc módra a zarándok, füstös arcából csak úgy világítottak a fogai — enyim a vár! Enyim és öcsémé, Ferenc úré, kivel majd bajjal vagy baj nélkül, de megosztozunk. Én Divényt választottam, generális uram, a vár tornyáról én vertem le a pogány jelet.

— És gondolja kend — mondta a német, csontgombos, aranybojtos vezéri botjára támaszkodott, és mereven nézte a zarándokot —, gondolja, hogy amikor a castiliaiak megvették Cordobát és Sevillát a móroktól, királyuk talán azoknak a nemes hidalgóknak adta a várakat, akik először tűzték a falakra a keresztet? Vagy ha a szent isten segít bennünket, és mienk lesz újra Buda s Lándorfejérvár, talán annak adjuk e várakat, ki az első királyi lobogót viszi a falra — így gondolja?

— Én nem a római császár, sem a spanyol király zászlaját tűztem le Divényben, nagyságos uram, hanem letűztem egyedül magamét! — lépett eléje a zarándok: habogott, de a mozdulatban fenyegetés

volt; Teuffenbach az asztal mögé állt — Divény az enyém! Van talán, uram, aki ebben kétkedik?

— Igen. Én is kétkedem — nyújtotta ki hosszú keselyűnyakát a torokhímből Teuffenbach, egyik kezével a kardját, másikkal az asztalon álló finom ezüstsengő nyelét markolta meg —, Divény vára és földje királyi zálogbirtok, melyet a felség keresztesei visszahoztak a birodalomba, aki mást mond, trónsértő, pártütő vagy bolond.

Csöngetett, és így szólt a belépő két szolgálattevő udvari tiszthez:

— Vezessétek le a lépcsőn vendégemet, és kísérjétek a kapuig, nem ismeri házamban a járást. Kérlek, legyetek hozzá barátságosak, apja nagy úr volt, ismertem és tiszteltem.

Ezen a télen több helyen is látták a zarándokot. A karácsonyt állítólag Tokajban töltötte öccsénél, de Szilveszter napján kemény hidegben Szerencsre lovagolt, ahol Rákóczi Zsigmond földjeinek egyik sáfáránál, Beszerményi Pálnál mulatott az orsz karácsonyig. Hogy Gyertyaszentelőig merre lakott, senki nem tudná, de bizonyos, hogy február elején több napon át ivott Gálszécsen, Szemere Baltazár lakodalmán, ahol egy török ének nótájára köszöntő verset írt a menyasszonyra és vőlegényre, az egész esküvői háznép gyönyörködött benne. Baltazár úr apja tíz ezüstpénzt dugott a köszöntő énekért a poéta tarsolyába, amit — illő szabódás után — elfogadott, mivel

a vendéglátók kockán amúgy is elnyerték minden pénzét s a végén ékkövekkel kirakott kardját is.

A legelső szép tavaszi napok táján Verebélyen kocogott át csontra soványodott, kiálló lapickájú lován; egykori tanítványát, Rimai Jánost kereste, de nem találta. A faluban lakott egy tépett fedelű udvarházban valami Madách Benedek nevű idősecske, bocskorban csoszogó nemesember. Alsósztregováról származott oda, atyafia Rimainak, kinek anyja Madách-leány. Ősszel egypár napon át valóban e rokonánál volt Rimai János, de amikor megindult Nógrádban a török háború, katonának állt, s ott is volt az első harcon, a romhányi szerencsén. Hogy azóta mivégre jutott szegény, arról hír nem jött, talán bizony meghalt. A zarándok ott könyökölt pár hétig Verebélyen a kormos kúriában, leveleket írt, fekete kenyeren, sárga avas szalonnán élt, s Benedek napján a gazda hordószagú, savanyú borával itták meg Szent Benedictus poharát. Madách Benedek mesélte aztán a barsi uraknak, hogy rozsdás vitéz lett a bányavárosi főkapitány és udvari ajtónálló fia, maga is királyi étekfogó: sisakjában megrágta az esőlé a kerecsenyszárnyat, deli sarujából kikandikált a bőrkapca, egyik sarkantyúját elhagyta valahol az úton, a másikat maga vetette át egy kerítésen; szakállt is nevelt, amit azelőtt sohasem tett. Az urak mindezt felette csudálták.

Innen is továbbállt, húsvétkor Nyitrán látta két baldachinhordozó ferences barát, Szent Emerán templománál állt, darócköpenyegében, és sötét arccal nézte Jézus föltámadásának processzióját, de amint

észrevette, hogy felismerik, úgy elmerült a nép között, mint a tóba dobott pénz. Ezután elkerülte a városokat, ahol barátai, régi szeretői és rokonai laktak. Pár nap múltával Csarnavodán, egy elhagyott búcsúhelyen tűnt fel, ahol valami fogadóban kártyázott erdélyországi lószedőkkel, egyiküknek pajkos virágéneket is írt arról, hogy mint kell szeretőjét szeretni, s miképpen kell néki könyörögni, ha kedvetlen és vad hozzá. Szent Márk napján már Szölgyénben járt, ez búzaszentelő nap, a templomi nép szemközt jött vele zászlókkal és papjaival: látták, hogy a falu alatt haladt el. A dűlőútra került, gyalogosan, lova már nem volt, elhullott, eladta vagy elkockázta. Köbölkúton keresztül ment Párkány felé, a rövid zászlós kopját vállán vitte, a rúd végére akasztotta összecsavart, szíjjal körülkötött darócköpenyegét és drótingét. Egy olcsó, mezítelen egyenes kard volt keresztüldugva a kisded málhán, ahogy kóbor katonák utaznak a táborokba; semmi más fegyvere nem volt már, minden elkelt tőle, ujjáról hiányzott a nagy vörös táblás pecsételő gyűrű. Egykor szép kurta huszti dolmánya, melynek ujja lengyel módon fel volt hasítva, csupa rongy; galambkék magyarnadrágján téglaszín és pázsitzöld foltok, melyeket úgy vetett rá valami jószívű útszéli fogadósné.

A párkányi vár tornyán még lófark lengett, de feljebb egy német ágyús gálya ült horgonyon a Duna közepén, s hosszú kötélen röpülőkomp hordta át az egyik partról a másikra a katonákat. Beült többedmagával a széles, lapos ladikba, négy garasát — utolsó

pénzét — vetette a révésznek, mert az amúgy sem hitte volna el, ha mondja, hogy nemesember, ki hídon, vámon, réven nem adózik.

Napfényes, késő délután volt, Pünkösd havának tizedik napja, bal kézről élesen vált el a kék égbolttól a meredek esztergomi hegy, a tetőn a hamuszürke várfal, a lőrésekben mint fekete pontok sötétlettek a sugárágyúk. Különben csönd volt, az ostromnak semmi nyoma, a komp egy sziget fövenyén zökkent meg, a zarándok náddal körített posványos öblöt látott. Az öböl mélyén vagy harminc csigaorrú magyar hadicsónak szorongott, afféle kisebb naszád, melynek végében egy zömök ágyú van, s huszonnégy hajdú ül a padokon fegyveresen, csónakosaik nincsenek, ők maguk hajtják a hajókat keskeny tollú evezőikkel. A naszádok most üresen himbálództak a kikötőben, még őr sem volt rajtuk. Néhány katonasátor csúcsát látta a nád mögött, s orrában érezte a szigeten rothadó sás, a fertő szagát.

A szigeten túl, a folyó jobb partján virágzó vadkörte-erdő állt, mögötte a lejtős pázsiton, ameddig csak a szem elért, megint sátrak, de ezernyi sátor: kerek, csúcsos, szögletes két- és háromárbocosok sorakoztak. A sátorkarókon színes lobogók függtek. Ember, ló, mozgás sehol, körös-körül a nagy kék égbolt, néha könnyű szél lépdelt a víz felől, ilyenkor meglebbentek a sátorzászlók, és a vadkörtefák virágai hullani kezdtek, mint a hópölyhek. Mintha aludna mindenki, csak a parti tábor felől szállt egy hang: idegen nyelven, mély hangon énekelt valaki.

Átment a szigeten, a nád közé vágott úton, majd egy magasra ívelt, keskeny és ingó cölöphídon keresztül a partra lépett. A hídfőnél vaskalapos burkus őrség állt, ezek Gabelmann Nicolaus úrhoz, az ostromtábor krónikásához és a diáriumok főíródeákjához utasították, akit a magyarok egyszerűen csak Miklós mestörnek neveztek, éppen úgy, mint a győri hóhért. Gabelmann nagy, palánkos csergesátra a vadkörtecerdő szélén állt. secretáriusok és deákok sürögtek benne. Négyszegletű, három kopjányi magas, minden oldalán ötven lépés hosszú sátorház volt, nyilván keleti eredetű, szelelőablakai alacsonyan álltak, kereveteken heverő és földre borított szőnyegen tanácskozó török, anatóliai, arab, egyiptomi, szaracén s más böszörmény uraságok szeméhez s kényéhez szabva. Most németek hivatala volt benne: magas asztalok mellett mint iskolában ültek a jegyzők és deákok, s dolgoztak Gabelmann keze alatt.

A zarándok már régebben és jól ismerte Miklós mestert, Bécsben találkozott vele Ungnad úr házában. Józan és derék ember volt, pártatlan, akinek ugyan mindegy, hogy a soknyelvű birodalom miféle szerzete kerül krónikáinak mérlegére, vend, horvát, magyar, morva, lengyel, stájer, cseh, sváb, gorál, sléz vagy tiroli, ő a tényeket és az igazat írta minden emberfiáról, jól tudta, hogy évkönyveiből és adalékaiból majd történelem lesz. S mivel egyedül a jövendővel szemben érzett felelősséget, ezért sokan önhittnek vélték, pedig szerény volt és egyszerű, csak éppen bizonyos büszke méltósággal viselte tisztét. Nagyon

figyelemre méltó jelenség volt, nem mosdatlan históriás, sem nevetséges szobatudós; rövidre nyírt, őszülő hajával, nemes orrával Publius Cornelius Tacitushoz hasonlított, amit mindig boldogságtól pirulva hallott: a dühödöttség és részrehajlás nélküli ábrázolás, a sine ira et studio elvének megteremtője, a nagy kortörténész eszményképe volt, az Annales kedvenc olvasmánya. Egyszerű, de nagyon elegáns fekete ruhában járt, puha bécsi topánban, fekete, tolldísz nélküli bársonybretrával a fején, kabátja ujjából ezüsttel átszőtt kézelő bújt ki, melyet írás közben egy szokott mozdulattal visszahajtott. Nyakában finom mívű láncon a trieri ásatásokból eredő ókori ezüstmedály függött, de hosszú, ápolt ujjain nem hordott gyűrűt, ezt Sybarisba illő pogány pipeskedésnek ítélte: mert ha tisztelte is Tacitust, hivő keresztyénségét föl nem adta.

— Kérlek, uram — állt fel a krónikás a sátor közepére helyezett faragványos asztala mellől, könyvei és irattekercsei közül; mikor a zarándok belépett, tisztelettel meghajolt előtte, bölcs módjára semmit sem törődött a jövevény szakadt sarujával, színes foltjaival —, kérlek, Ungnad generális már az elmúlt esztendőben tudósított jöttödről, az ő nevében is üdvözöllek. Az én dolgom itt, hogy diáriumba foglaljam az utókor számára az eseményeket, feljegyezzem a táborba ereszkedő urak nevét, nemzetiségét, felekezetét, a súlyosabban sebesültekét, a véglegesen megrokkantakét, a rabságba kerültekét, szökevényekét és természetesen a halottakét.

— Már attól tartottam, elkésel — folytatta mosolyogva, miközben strigulát húzott egy hosszú lajstromba a zarándok neve mellé, majd füle mögé tűzte a jól kirázott hófehér lúdtollat —, ó, nem mintha győzelmes befejezés előtt állna Strigonium ostroma, sajnos, s ha a menny angyalai nem segítenek, felszedjük sátorfánkat. De még egy istenítélet következik, lovag, s talán idejében érkeztél ahhoz, hogy legközelebbi ostromunkon részt vegyél. Ha Jézus szerencséje kísér, veled és velünk lesz a szent keresztesek harcos lelke, zászlód felkerülhet a falakra, s jövőd biztosítva van: te lehetsz az ajnácskői várunkban a mustramester vagy a bujáki vicecastellán, esetleg a győri puskapormalom őrségének alkapitánya, úgy tudom, ezek a jelentős állások még nincsenek betöltve. De az sem lehetetlen, s mért volna az, hogyha isten megsegíti igazságos harcunkat, s visszatérnek a keresztyén szabadságba a Duna alatti hódoltsági földek, nem fogod hiába kérelmezni, hogy Kragujevácban vagy Pozsarevácon, esetleg Görögországban, a patraszi öbölben vagy a Mare Aegaeum világában, mondjuk, a szép Negroponte vagy talán éppen Kréta szigetén kaphassál valami hasonló alkalmazást egyik német katonai gubernációnknál, kancelláriáink valamelyikén vagy gyarmati telepeinken. Bizonyosan tisztában vagy azzal, hogy mit jelent fejedelmünk római császári címe: az Európa feletti szorgos ügyelet terhét jelenti, melyet a szolgasághoz szokott apró népekre nem fogunk tudni rábízni. Eltévelyedtem tárgyunktól, de nem helytelen, ha ezeket a kilátásokat megismered. Jövőnk és jövőd

biztató, uram, akkor is, ha Strigonium ostromának jelenlegi állása szerencsésnek nem mondható.

— Arra szeretnél feleletet kapni, lovag, hogy miért nem értünk el eddig a várvívásnál jelentősebb sikereket. Erre nem tudok egészen pontos választ adni, talán nincs is még rá jogom. Ne feledd, naplóinkban egyelőre csak az eseményeket jegyeztetem fel, az összefoglaló bírálat későbbi feladat lehet — a miénk vagy az utókoré.

— A várostrom fővezére Mátyás herceg, a császár fivére. Nem vagyok vele szemben elfogult, elismerem, nem katonának való úr, harcra nem serény, de nem is ez a dolga. A magyar krónikaírók és politikusok, így rokonod. Illésházi úr is, valamint a katonák túlzásba viszik a gúnyolódást felette. Jóindulatú ember, aki elüldögél a táborban, ha nem is szórakoztatja ez a háború itt a Duna mocsarai között. Nem panaszkodik, nézelődik, gyakran kérdéseket is tesz fel, igen udvarias, ezt mindenki elismeri. Elvégre a császár csak uralkodik, nem kormányoz, az uralkodóház hercegeitől sem várja senki, hogy a harcokon vezényszavakat kiáltozzanak, a falak alá fúrt aknák vonalát pontosan ismerjék, vagy petárdák elhelyezése felől rendelkezzenek. Ez katonai szakemberek és a hadinép dolga. A fenség szerepe nem több, mint az ünnepi istentiszteleteknél a főpásztoroké, akik bársonybaldachinok alatt ülnek, szerpapjaik övedzik és öltöztetik őket, a mitrát úgy teszik fejükre, mintha bénák, a szentírást úgy olvassák helyettük, mintha írástudatlanok, az evangéliumot úgy éneklik a nevük-

ben, mintha némák lennének. Isten helytartói. Van itt is elegendő szerpap: tiszt és nép, majd csinálják a háborút.

— Az ostromtáborban, látni fogod, sokféle nép van, főleg németek, brandenburgiak, osztrákok, slézek, bajorok, svajcárok, szászok, frizóniaiak, praiszok. De vannak köztük itáliaiak és friauli ladinok vagy rethorománok, továbbá vallonok, flamandok, burgundok és a Németalföldről ideszegődött vagy talán szökött spanyolok — s még más segédnépek. Igaz, mindannyian belátjuk, hogy a tábor gyülevész, ezeket az embereket semmi sem hajtja a falakra, csak a bor és a bot: legyünk megértőek, lovag úr, mi közük nekik e földhöz és városhoz? Nem gyávák, csak mindenkeppen túl akarják élni Strigonium ostromát. Többet terített le közülük mocsaraitok rettenetes kigőzölése, a morbus hungaricus, mint a török puskagolyó.

— Honfitársad a táborban kevés van, ezek is inkább csak hajdúk, főleg dunai naszádosok és a távolabbi véghelyekről, Nógrád, Győr, Pápa, Komárom, Veszprém környékéről valók. Vitéz, de nem tanult katonanép, zabolátlanok, és mind ők, mind uraik, őszinte sajnálatomra mondom ki — hiszen tudod, mennyire becsülöm nemzetedet —, többségükben természetökből és sértődéseikből fakadóan németgyűlölők, mindig készen a lázadásra. Itt van Nádasdi Ferenc, Majthényi László, a vasfejű, a magát sokszor kitüntetett, de indulatos Pográny Benedek: ezek szüntelen ellentétben állanak Mátyás herceg táborkarával, a tiszteletre méltó katonai mesterekkel: jelesen Ungnad inspector úrral,

Gall Leon főágyúsmesterrel, Engelhardt von Khurtz főrohammesterrel, Kollonich, a két Kinsperg, Stahrenberg, Schomberg főtisztekkel, Schlick lovaskapitánnyal, Ridesell úrral, a német-rendi lovagok és gályák commendátorával és természetesen elsősorban a győri főkapitánnyal, a főtábormesterrel, Hardegg Ferdinánd gróffal, a kiváló taktikussal, akinek képességeiben a pákozdi világra szóló diadal óta józan katona kételkedhetik-e? — De Ferdinánd grófot még Pálffi is rágalmazza, pedig ő a király komornyikja volt, s felesége német nemzet, Fugger-lány. E káros egyenetlenség, a naszádos hajdúk és landsknechtek közötti gyakori verekedések megszüntetése végett a magyar közemberek és alsóbb tisztek táborhelyét Ungnad inspector úr a szigeten jelölte ki, melyről alkalmas híd vezet a nádason és a folyó keskenyebbik ágán keresztül a partra, s a hídfőnél erős brandenburgi őrség áll, hogy óvja a tábori békét. Az intézkedésre szükség volt, nagyon helytelen ezt holmi nemzeti sérelemnek felfogni.

— Nem, azt nem mondtam ezzel, hogy az ostromlók semmiféle előrehaladást nem tettek. Május elején a fölséges isten s a Strigoniumban lakó magyar és rác polgárok segítségével bevettük az alsóvárost; a vitéz fehérvári Karali bég, a Budáról küldött janicsárjaival, anatóliai zsoldosaival, azábokkal és numidiaiakkal már csak a Víziországban és a Hegyen tartja magát, el kell ismernünk, hogy keményen. A Szent Tamás halmán lévő török várkastélyt is elfoglaltuk. A vészprémiek, Rádics és Erdőss hadnagyok tűzték

föl a kastélyra a zászlót: mindig elösmertem, lovag úr, hogy várvívásoknál honfitársaid hasznos szolgálatokra képesek.

— Láthatod, őszinte vagyok, nincs sok remény, hogy a vitéz Karalit kivessük a Víziárosból és a Fellegvárból. Holnap virradóra mégis újabb rohamot rendelt az ostromtanács az északi főfalak ellen: ez a magyarázata a tábor mai csendjének: az emberek pihenéssel készülnek a nehéz harcra, s reméljük, fohászkodnak.

— Ungnad úr még nem intézkedett tábori állásod felől, ami bizonyára méltó lesz nevedhez, bár kapitánysággal nem biztathatlak, sőt üres vicekapitányi helyünk sincs. Nem, semmi esetre sem látogathatod meg Ungnad őnagyságát, akinek közvetlenül a fenséges herceg sátra mellett van szállása, s a tábornak ebbe az elkerített centrumába — bocsáss meg, sérteni nem akarlak — csak főrangúak léphetnek be. Igen, természetesen a szigeten fogsz lakni, honfitársaiddal, kényelmes sátradat megmutatja egyik titoknokom, miután kifizeti számodra a handgeldet, hópénzed felét. Most eredj, isten veled s velünk, piheni, uram, nyugodtan, fáradtnak és kissé felindultnak látszol.

Ennyit mondott, fejét kissé meghajtotta búcsúzóul, levette füle mellől a tollát, kalamárisba ütötte, ezüsttel átszőtt kézelőjét felgyűrte, s folytatta munkáját.

A világosszőke, lófejű secretarius kirakott a zarándok elé hét bécsi ezüstpénzt, mindegyik új és fényes, rajtuk Rudolf jól sikerült arcmása — aztán kiléptek a csergesátor kapuján. Balról látta a tábor centrumát, amiről Gabelmann beszélt, harisnyás német palotások

vállukon hellebárddal strázsáltak a fehér kötélpalánk előtt. Egy háromárbocos sátor teteje állt a virágzó vadkörtefák felett, a középső árbocon a császári ház lobogója, arany alapon fekete sas szárnyalt. Már lassan szürkült, a köteleken túl szolgák hordoztak lámpásokat, egy sátorajtó előtt két csatlós egy hófehér arabus paripát kantározott piros szattyánszerszámmal. Egy szép füves tisztáson vacsorához terítettek, ezüstedények csörgését, asszonyok nevetését hallotta. És valahonnan gyöngéd hárfamuzsikát is, s nyomában újra a mély hangú, áradó, idegen énekszót: nem ismerte ezt a nyelvet, talán a herceg spanyol, portugál vagy provanszál dalnokai közül énekelt valaki.

Áthaladt az ingó cölöphídon a szótlan secretariussal, aki megmutatta a szigeten, a nádas szélén, szemközt a hídfővel egyárbocos kis toronysátrát.

Jó darabon fel volt égetve a szigeten a nád, itt verték fel a gyalogosok és naszádos hajdúk táborát, negyven sátrat, négyszáz katonával. Letűzte a sátorkapu elé Dávid-zászlós kopját. Egy fiatal bocskoros hajdú sást és friss nádat hordott a földre derekaljnak, láncingét és kardját — ahogy ez sátorlakóknál szokás — az árbocra akasztotta.

Esti Jézus-kiáltás után volt már, elküldte a hajdút, lehevert a nádágyra, karját feje alá fonta, betakarta magát darócköpenyegével, de sokáig nem jött álom a szemére. A sátornyíláson át egy csillagot nézett, mely a túlsó parton, a Vaskapu dombjai felett állt: magányos és idegen jel. Éjfél elmúlt, mire elaludt.

Dörrenésre ébredt, égzengésnek vélte, aztán felismerte a sugárágyúk csattogó szavát. A rengés gyorsan elhalt, még puskák ropogását, majd távoli kiáltozást hallott. Semmi — gondolta, és hevert tovább a nádkévén: ez a hajnali roham, a hiábavaló, amiről Gabelmann szólt.

Nem mozdult. De szomjúságot s talán lázat érzett, gonosz levegője lehet a fertőnek.

A sátornyíláson át úgy látta a virradó tájat, mint egy csúcsos templomablak keretében: hajnali gőzök szálltak fel a sziget mocsarából, a rongyos ködfellegek a föld színéig ereszkedtek, de a párán túl még fénylett a csillag, zöld és ezüst színeket hányt, zöld és ezüst fény ült a hegyélén, a mozdulatlan nádason és a vízen, mely némán és súlyosan, mint az öntött fém, futott az alacsony partok között.

S egyszerre messziről, a párán és csillagfényen túl, vékonyan és nyeherészve szólni kezdtek a sípok. Ó, jól ismerte a muzsikát. Menjünk hát, mondta s feltápászkodott, menjünk eléje, így illik, hadd lássa, ha nem is kívántuk a találkozást, vállaljuk.

Arca verejtékes volt még a nehéz álomtól, de már nem volt bódult. Kiment a sátorból, s megindult hajadonfőtt, izzadt üstökkel egyenesen a part felé. A víz jó hűvös leheletét érezte, a híd magasra ugró íve a Duna keskeny ága felett nyúlt át, karcsún, sötéten, mint patakot ugró szarvas. A túlsó hídfő még párában és gomolygó hajnali sötétben tűnt el.

Lassan lépett a billenő hídpallókra, a korlátot fogta, megállt. Figyelt, nyugodt volt már. Ekkor — s tudta,

hogy így lesz — egészen közelről felvisítottak a sípok, s a túlsó hídfőnél, a párából kiléptek a hajdúk.

Könnyedén és különös tánclépésben jöttek, szinte a muzsika örvényein jártak, az első sorban, bordósíposok és dudások között egy aranyfélholdas nagy lándzsát hoztak, a keresztrúdon hét fehér lófark függött: most törték le a falról Karali bég vezéri zászlaját, és zsákmányként vitték táborukba, a szigetre, zeneszóval, táncolva, hogy a töröknél is jobban bőszítsék a vaskalapos burkusokat. Tolongva jöttek a hídon, a bordósípok mekegtek felettük, ösztövér lábuk szökdöste a vad katonatáncot; élükön hadnagyuk haladt, mezítelen szablyával, acélpikkelyekből összerótt ingben, melyet a Végeken csak halbőrnek mondanak — egyik öklét dalin csípejére rakta, jobbjával hajdú módra suhogtatta a hajlott kardot.

A zarándok a hídkorláthoz húzódott, s mikor a hajdúk hadnagya eltáncolt mellette, megkapta a karját. Az feléje fordult, a sisak orrvasának és szemernyőjének árnyékában is tisztán látszott szőke-fehér arcán a kereszt formájú heg: helye a sebnek, melyet ez ősszel kapott a romhányi harcon Rimai János.

— Lám, te jöttél — tette kezét a tanítvány halbőrös vállára, s magához ölelte —, te jöttél hát értem, fráter!

Én — mondta Rimai a zarándok sátrában, a nádkévére telepedve —, én, uram, egy nógrádi literátus deák fia vagyok, magam is apám mesterségén, huszonegy esztendős. Nekem valóban itt a helyem a szigeten,

a nógrádi és barsi szabad hajdúk között, akiknek sorában nem egy atyámfia van, a hódultságban földjüket, armálisukat vesztett nemesek, bocskorosok, kivetettek, végbeli pajkosok ... De te, uram, mit keresel itt?

— Te kérded, lidérc? Éppen te, aki álmaimban kísértettél — szitotta a tüzet a zarándok a csípős reggelen. Odakinn világos volt már. Rőzsét dobott a vizes nádra, a fekete füst a toronysátor csúcsán futott ki mint kéményen. — Miért hívtál haza?

— Nem tagadom, hívtalak. De nem ide hívtalak, nem e perzselt szigetre, ezt elhiheted, nem nádi toportyánnak ide a fertőbe, hol vizesárokkal, puskával őriznek a burkusok. Szabad hajdú! — e név csak azt jelenti már, hogy szabad prédát ígértek neki a kótyavetyéből, mert zsoldot nem kap, sem a császártól, sem az uraktól. Itt van a helyed valóban, az ostromtáborban, de a nép előkelői között, odaát a parton, a kötélpalánk mögött, a herceg sátra szomszédságában, ahol Pálffi lakik, Pográny, Nádasdi vagy Majthényi s a többi főember. Nagy élet megy ott: étel, ital, fizetség, szép ruha, díszpáncél, muzsika, asszony. Még a paripa nyakában is aranylánc! 'Sz tudom én, hogy ettél már aranytálból, nagyobb urakkal is: azért van köztük a helyed. Ki az a Pálffi, és kicsoda Pográny, a korponai kapitány? Na hiszen. Vagy Majthényi Lász, a zólyomi várnagy: ismerheted, apádurad valamikori várában szolgál, tenálatok uraimék közt ült volna, nem főasztalnál. Néked kellene a főemberek közt tanyázni, kinek, ha nem neked: egy szép kerekded audenciás sátorban kén' laknod, magad címere alatt, illő ruhában,

drága fegyverben, vitéz szolgáiddal, deákjaiddal, mint e főtisztek, kik semmivel kölembek nálad.

— Nincs igazad, tanítvány, látod, mily keveset tudsz rólam — pittyesztett szájat a zárondok —, hibás a mérőd is, uram. Ha nem tudnád, vagyonom elkelt, Divény után az uraság reménye is oda: tégy ítéletet, mennyit érek így egymagam, már csaknem mezítelen. Megmondta már nekem valáki bátran, nem is főember, csak szolga, hogy igaz, nem vagyok gyáva, megűztem én is a törököt inaséveimben, éppen úgy, mint bárki ifjú társam, mégsem vagyok a közepesnél jobb katona. Ne félj, tanítvány, nem becsülöm alá magam. Nem vagyok rossz kardforgató, de száz jobb is akad nálam a seregben. Nincs jussom többre a hadnál — érted-e? —, mint amit magam erejéből elértem: ötven lóra való hadnagyságra. Most már talán annyira sem: öregszem. Kár, uram, hogy csak most tudom summába fogni dolgaimat, mikor öregszem. Mennyi? Öt hónap még, s negyven leszek, fráter. Negyven! Ki katonaként akar jó nevet szerezni, az kösse föl magát, uram, ha ily korban, ilyen ükökkel nem ezereskapitány vagy még inkább generális. Ugyan mit nézel? Mintha nem tudnád, hogy Pálffi egyidős velem.

— Más az! Van még más is...

— *Van — nézett a tűzbe a zarándok, s kezét szétt*art ujjakkal tartotta a parázs elé —, van. Én versszerző vagyok, talán különb mindenkinél, ki magyarul írt: mondtam, ne félj, hogy alábecsülöm magam, ezt a rangomat jól tudom. Várj, és ne szólj, amúgy is kissé álomból való vagy. Ide figyelj, fiú, ha kerek száz év-

vel ezelőtt születek, egy magyar humanista király udvaránál élhettem volna, gonddal, kevéssel, ahogy német, taljan és francia udvarokban élnek a poéták. De senki sem kívánja tőlük, hogy csákányt forgassanak egy vár fokán, vagy ők hágják meg lajtorján, tollas buzogánnyal az övükben, Strasbourg, Genua vagy Guterfels falait. Nem az a baj, fráter, hogy verseket írok, hanem hogy magyar verseket. Széttekinthetek fertővé és pusztává vált hazámban, mint vak kutya az ugaron: itt nincs, és nem lesz, fiam, királyi udvar, mely magyar versszerzőt, magyar komédiaírót, magyar képírót eltartson.

Guggon ült, ahogy hajdúk ülnek a tűznél, egy faággal összekotorta a zsarátnokot.

— Gondold el — emelte fel az ágat, s tűzkígyókat írt a levegőbe —, gondold el, hogyha Augustus nem értett volna latinul... Csak gondold el, hogy a Tudorház hercegei nem beszélnék az angol nyelvet, és a Mediciek nem tudnának olaszul.

Elhallgatott, fürkészve nézte a tanítvány arcán a kereszt alakú sebhelyet.

— Hol kaptad?

— Romhányon.

— Volt egy — mondta aztán a zarándok csendesen —, volt mégis egy fejedelmem s egy udvarom. Egyetlenegy. Báthori Istváné, atyámfiáé, Erdélyben, majd Lengyelben: az, látod, az enyém volt. Ha majd összeszeded, mint akarod, verseimet, kölembféléket, isteneseket és szerelmeseket, s megírod előtte vétkes éltemet, védj meg, kérlek, a németektől és ájtatosok-

tól, kik egyebet sem tesznek, mint lengyelországi kóborlásaimat vetik szememre: pedig csak udvart kerestem, megbecsülést, poétához illő pártfogót. Jó helyen kereskedtem, mégis fiatalon ért a bukás: Báthori meghalt. Azontúl útvesztőben jártam végig, ellene mondva magamnak. Ennyi az egész: nem véletlen tévedtem a szigetre. Azt mondtad, számkivetettek vagytok itt. Fogadjatok be, uraim, magatok közé, régen jusst szereztem e felekezethez.

Csak elmosolyodott, végighevert a nádágyon, holmi sásfüvet vett a foga közé, gondolkozva nézett a sátor hegyébe, ahol a füst csavargott ki vékonyan. Hirtelen felkönyökölt, ujjával magához intette ifjú társa fejét.

— Tudnod kell — mondta bizalommal, suttogva —, hogy még mostanában is gyakran álmodom a királylyal. Holtan látom Báthorit, törökös arcán fénytelen feszül a sárga bőr, lehunyt szemhéja ólomkék. Fekvő alakja egyre mérhetetlenebbé nő: feje danczkai öbölben pihen, vascipős merev lába Erdélyig nyúlik le — aztán elfordul az álomkép, füstként eloszlik. De visszatér újra, s mindig a halott király: valaki így emlékeztet, hogy micsoda szándékok váltak vele porrá...

A víz felől ütemes kattogás hallatszott, majd csobbanó-csikorgó nesz, mely egyre közeledett. Mintha elszabadult malom úszna a folyón, kerekét verné, hajtaná az ár.

— Jöjj — mondta a tantívány —, jöjj a partra. A fenséget és ostrommestereit fogod látni hajójukon,

amint szemre veszik a mai lövetés és harc után a várat, ahogy máskor is tették. Ők közelednek, s itt haladnak el a sziget mentén egy gályán, melyet Sankt Pieternek neveznek: az evezővályúk nyikorgását, a lapátok csapását s a gályarabok főhajcsárjának kalapácsütéseit hallod.

Átmentek a nádasba vágott ösvényen.

Jó időben a szigetről halványszürke és violaszín füstkígyók tekergőztek szüntelen az ég felé, melyek sokféle máglyából születtek. A hajdúk perzselték fel a nádat, mind nagyobb körben, ahogy sátorkalyibáik szaporodtak, majd mikor letelepedtek, ázott nádból és reves fűzágakból tüzeket raktak sátraikban. A szigetet két vége is füstölgött, ott a vízivárosi rácok tőzeget kezdtek égetni még a háború előtt, hogy termővé tegyék a lápot.

A feltört mocsárban a tűz azóta is izzik, eső sem oltja, csak leveri a füstöt a nádasra, mint most borús időben. Ilyenkor a sziget feketére pörzsölt tisztásain, a békalencsés fertőknél tompakék, fojtó gőz hengergett földön és vízen.

Az öbölnél, ahol a hajdúk naszádjai álltak, letelepedtek a partra. A szigetlakók közül többen gyűltek egybe gályát nézni: a nagy hajó lassan úszott a vízen. A nézők lekuporodtak, karjukkal átfonták lábukat, vagy könyökölve hevertek, mert az összeöltött lábakon való ülés törökösség volt, tilalmas. Egyébként többnyire lötyögős, rozsdás drótinget, elcsámpult delisarut, foltoktól virágos nadrágot, csüngő bajuszt, szikkadt arcot viseltek, a zarándokhoz hasonlítottak: pá-

ran köszöntötték is főbólintással s dörmögve. Néhányat megismert közülük: Szakali Fábián és Mutnoki Mihály koldusnemeseket a barsi hadból, Bozsán bíró fia Demetert, Jakab vargát és fiát, Mártont, akik vele voltak Divénynél, egy öreg lovatlan hadnagyot, bizonyos Dancsó Pétört s két egri bandagazdát, Kapás Orbánt és Tamás deákot, ki oly szegény vala, hogy névből sem jutott neki több.

A herceg hajója egy jó lándzsavetésre futott el a szigettől. Fríz folyami gálya volt: az Ems melletti Leer városában építették ottani nagy tudású hajóácsok ezen a télen, és részeire szedve, szántalpakra rakva vitték Németországon át Bécsbe, ott bocsátották vízre. Ötven padhoz láncolt, haját, szakállát leberetvált török rab hajtotta huszonöt-huszonöt evezővel lefelé; ár ellen ugyancsak ők vontatták fölfelé a hajót, amelynek orrában csak egyetlen ágyú árválkodott, az is inkább csak dísznek — egy szép, világos bronzból öntött kis mozsár, zömök csöve dombormívű deák feliratokkal ékes. Nem hadakozó gálya volt, udvari hajó, a királyi fenség nagy, fehér sátorházát, háztartását, tábori dolgait, konyháját, szolganépét, szakácsait, kuktáit szállította a dunai táborokba. A fríz hajóácsok Péterről, a Halászról nevezték el: *Sankt Pieter,* ezt a nevet írták aranyfüsttel kevert festékkel az oldalára, de a bécsi jézsuita, aki vízre bocsátáskor megáldotta, a gálya orrába, a szép mozsár mellé egy fekete szakállas dominikánus képét akasztotta. Ez Veronai Péter volt, az inkvizítor, akit Combónál agyonvert a nép, és a szent inkvizíció azóta védőapostolaként tiszteli.

Nyugodt evezőcsapásokkal haladt lefelé a gálya, oly közel a szigethez, hogy a parton tisztán látták az inkvizítor sápadt arcát és a pulpituson ülő főhajcsár, a fríz *argousin* kezében a fakalapácsot, amint az ütemet verte az evezéshez. Egy árbocon a fekete sasos aranylobogó lengett, és a töltött mozsárnál egy fáklyás állt; oldalt a szőke szakállú Hendryk Doornkaat, a gálya frízlandi kapitánya, levett kalpaggal, oldalán vékony karddal. A hajó széles tatja bíbor takaróval volt borítva, felette négy sátorkarón persiaszőnyeg, középen egy támlás öregszék, azon ült Mátyás herceg, könnyű, aranyozott mellpáncélban, csipkékben, szalagokban, térdein hermelintakaróval. Lábánál két hosszú szőrű szarvashajtó agár hevert, háta mögött négy herold állt zászlós harsonákkal. Körülötte félkaréjban a vezéri rend: legközelebb Hardegg gróf, díszes ruhában és gyámoltalanul, aztán karba font kézzel a nehéz spanyol vértbe öltözött Engelhardt von Khurtz, a főrohammester, aki még nem is látott közelről törököt, mert eddig Hollandiában harcolt a hitújítók ellen. Mellette Gall Leon, az ágyúmester, hegyesre pödrött, csúfondáros bajusszal, sötét köntösben, aztán az eszes arcú, körtefejű Pálffi Miklós, nyakában dupla aranylánc, elfordulva, sértődötten — s a gyér szakállú, krími lovastatárhoz hasonló Pográny Benedek és sorban a kapitányok mind: Kollonich, Van Gysbert, Stahrenberg, a két Kinsperg, Rikárd és Ulrik, Schomberg, Schlick. Ungnad Dávid állt előttük, kezében térképtekercs, s vaskesztyűs ujjával a vízivárosi kaputoronyra mutatott. Mindannyian felfelé néztek, a várfalra,

csak a fenség hajtott fől, agarát simogatta szórakozottan.

Így úszott el a zarándok előtt a Sankt Pieter a tábor előkelőivel, zászlóval, fáklyával, vértbe öltözött tisztekkel, mint valami jelenés. A sziget alsó végénél egy kiszögellő nádas eltakarta a hajót, csak az argousin kalapácsának kattogása hallatszott, egyre távolodva, és az evezőktől felvert vízen ütődtek koccanva egymáshoz az öböl naszádjai.

„Ne dagályoskodjál, halld meg, ím megmondom s azután tégy magad ítéletet benne, ha érdemlek-e bocsánatot, vagy nem. Egykor Dametával ballagunk vala az Olajfa völgyén s egy dombnak az ár---"

(A Pastorale töredékben maradt mondata)

zent Iván hónapjának harmadik napján, a három véres roham után, mikor a Vízivárosnál elesett már Engelhardt von Khurtz, és sebet kapott Gall Leon, Mátyás herceg magához rendelte Doornkaat hajómestert, házigályájának istenfélő lutherista kapitányát, akit frízül csak Master Hendryknek neveztek, vele együtt magához kérte Conte Lavardinit, a ferrarai fejedelem állítólagos fattyát, aki a fenség tábori háztartását vezette, s ezért önmagát hopmesternek is címezte. Velük jött Bender úr, egy megkeresztelkedett török, Bécs első sátorépítője, aki táborozáskor a fenségekkel szokott utazni. A herceg szokatlanul hosszan tárgyalt udvartartása főembereivel, ami a táborban nagy fel-

tűnést keltett. Kollonich Siegfried fogadást ajánlott az ifjabb Kinspergnek, hogy Mátyás fenség még aznap felszedeti az ostromtábort. Így is lett, Kollonich igen régóta ismerte őfenségét.

A herceg harminchét esztendős, mindenből kivénült úr volt: emlékeiből élt, kevésből, ebben is mértékletesen. Az asszonyok régen nem érdekelték, valamikor ugyan szívesen mulatott és táncolt, ebből nem maradt más, mint néhány spanyol dal emléke s pár régi madrigál: udvari muzsikásaival szüntelenül ezt zörgettette, énekeltette. Egykor kedvelte a nagy vadászatokat, most már csak néhány élemedett vadászagarát ajnározta; könyveket nem olvasott, de egy időben gyűjtötte a ritkaságokat, majd látva bátyja, a császár hamis tudományszomját, meggyűlölte könyvesházát, soha feléje sem nézett. Testvéréről nyíltan hirdette, hogy háborodott, mindent csak félig tanul meg. A herceg félig sem tanult meg semmit. Családja egyszer kiküldte Hollandiába, hogy ott alkirály legyen, de nem értette ezt a népet, meg kellett volna ismernie múltját, szellemét és vágyait, s ennek már a gondolata is fárasztotta: hazajött szürke hercegnek. De ingyen az udvar kenyerét senki sem eheti, megtették a török elleni háború fővezérének, annyi katonai tudással, ami talán elegendő ahhoz, hogy kürtös lehessen a császári lovasságnál, mert zeneszerzámokhoz, a spanyol és olasz harsonákhoz valamit értett, és közepesen lovagolt. Az ármádiában ágyúsként szolgálva már nem kereshette volna meg a zsoldját: Pográny Benedek szerint képtelen volt megkülönböztetni a sánc-

ágyút az olyan felleghajtó mozsártól, amivel a grinzingi szőlőkben a jégvihar elé lőnek a vincellérek.

Éppen így nem tudott semmi különbséget tenni a tábormesterei között; kimerülten pillantott szét közöttük, s neki olyan mindegy volt, hogy a bátor Pálffi, a gyáva Hardegg, a könnyelmű Ungnad vagy a gondos és talentumos Mansfeld irányítja a táborát: térképeikkel, várrajzaikkal, számításaikkal, egymás elleni vádjaikkal, asszonyos féltékenykedésükkel valamennyien fárasztották. Szerencsétlen és tudatlan volt, minden hadi vállalkozásával megbukott: teljes katonai összeomlás csak azért nem érte a seregét, mert közönye meggátolta, hogy egyetlen — helyénvaló vagy hibás — támadó intézkedést tegyen. Ezt alvezéreire bízta. A herceg csak a visszavonulásokra, a gyors és váratlan hátramenetekre nézve intézkedett — de ez is csak abból állt, hogy Bender úrnak, a török sátormesternek határozott parancsot adott saját vezéri sátrának szétbontására és elszállítására. Ilyenkor senki sem tarthatta vissza. Tehetségtelen hadvezér volt? Nem. Egyáltalában nem volt hadvezér, s amikor aranypáncélját úgy viselte, mint egy hálóköntöst, minden cézári póz nélkül, minden körülötte történő dologba belenyugodva, akkor rokonszenvet is tudott kelteni.

Hardegg kardcsörtető volt, és remegő térdű. Szinán felmentő seregének közeledéséről legelsőnek hallott híreket, és mindenkit megelőzve rettent meg. A herceg nem félt Szinántól. Hogy a szerdár hadserege elhagyta Tolnát, és Kazics krími kám átkelt valahol Eszéknél a Dráván, mindez nem ijesztette meg a fen-

séget: nem ismerte a birodalom déli végein lévő helyneveket, nem volt képes számot vetni a veszedelemmel, így a gyávaságot tábornokaira bízta, mint a vitézséget is. Az esztergomi ostromot éppen úgy elunta, mint a hollandus kormányzóságot — mindörökre és visszavonhatatlanul. — Hogyan? — gondolta — egy eredménytelen és untató várvívást most tetézzen meg egy párbajjal, télig tartó táborozással. Nem azt határozta, hogy oldalmenettel kitér Szinán elől, hanem hogy bátran, őszintén megfut. Átmegy a folyó túlsó oldalára, onnan Győrbe és minél előbb Bécsbe.

Bender sátormesternek álmosan, de ellentmondást nem tűrve megparancsolta, hogy azonnal szedje fel nagy, fehér sátorházát, ezt tábori felszerelésével és szolganépével együtt rakassa fel a Sankt Pieterre — maga a sátoros és legényei is üljenek fel a hajóra. Hendryk Doornkaat, a kapitány még ma éjfélkor induljon el a rakománnyal fölfelé a folyón, s várja meg őt Győrben —, rendelkezett a herceg. Conte Lavardini a kutyákkal, pecéreikkel, hegedősökkel, a két első udvari szakáccsal és az udvari orvossal — a sorrend figyelemre méltó — vele marad egyelőre: lakhely hiányában ideiglenesen behúzódik a kis kerek kápolnasátorba, majd ellakik ott védőszentjével, az oltárképre írt Trieri Szent Mátyással és istennel. Csak egy éjszaka az egész, holnap feloszlik az ostromtábor. A háznép tisztjei ónnal feljegyezték a herceg utasításait, udvari bókkal, kalpagjuk bokrétájával a földet söpörve meghajoltak, s elmentek, hogy végezzék dolgaikat.

Délután Pálffi jött a herceghez, ingerülten, mint mindig, az ostrom folytatását követelte. Az udvartartás sütőmesterétől hallotta a táborbontás hírét, régi katona volt, jól tudta, hogy a konyhahírekben meg lehet bízni. A herceg Hardegget hívatta, a főtábormester ellene mondott Pálffinak, az ostrom abbahagyása mellett érvelt; Ungnad közvetíteni próbált, ostromtanács összehívását kérte. A fenség sátrában össze is jöttek a vezérek, főtisztek, kapitányok és vicéik. Hangos, civakodó disputa indult, a herceg támasztószékén ült, bojtos bársonyvánkoson, és legkedvesebb agara fülét vakargatta — míg meg nem jelent Bender, a sátoros, s föl nem lazította a hercegi sátor kötelékeit, el nem bontotta felettük a tanácsházat. Csak a három árboc maradt árván a gyöpön, a közepéről leszedték még az aranylobogót is, felvitték a gályára.

Meleg májusvégi eső eredt, a konzisztórium káromkodva szétfutott, Kollonich megnyerte a fogadást. A herceg magához intette a bárdolatlan Pálffit, félig hunyt szempillákkal, roppant unottan s ájtatosan arról beszélt, hogy a hűség több, mint a vitézség, kedvelt hívünk és Leo pápa szavait ismételte, amit Róma előtt mondott Pálffi századik ükapjának, a dicsőségre és zsákmányra szomjazó, barbár Etzelnek, hogy győzd le, uram, önmagadat, ez lesz a legnagyobb diadalod... A görbe lábú lovasvezér lehorgasztotta körtefejét, s szakállát rágva arra gondolt a szemergélő esőben, hogy a barbár király fejedelmi ajándékokat is kapott, ő pusztán csak egy lapos történelmi közhelyet.

A herceg kíséretével pihenni tért a kápolnasátorba;

az előtérben, a széttolt padszékek között a Sellyéről jött papi emberek aludtak: Dobokai Sándor, a neves jézsuita hitszónok, akit Pálffi hozatott el a Vág menti klastromból a táborba, és ennek kísérője vagy szolgája, egy világi ember, a gladiátorarcú, tar fejű dalmata, bizonyos Curzolai Márk. A fenség lábujjhegyen lépkedett végig az egyházi férfiak nyughelye mellett, s kíséretére fenyegetett, hogy csöndesen kövessék; közismert udvariasságával nem akarta álmukból ébreszteni a fáradt apostolokat.

Conte Lavardini és két kamarás az udvari ceremónia szerint levetkőztette, s a kárpitos tábori ágyba fektette a herceget, Trieri Szent Mátyás oltárképe alá. Az orvos, Doctor Windebonaeus, harmatfű-főzetet itatott a herceggel, mert attól tartott, hogy megfázott az esőben, majd a vidramállal bélelt paplannal fülig takarták, és négy hellebárdost állítottak őrnek a kápolna előterébe. Az alvó hercegre az örökmécs vetett rőt világosságot.

Még ugyan korán volt, de Márkus, a szolga, a kápolnasátor tornácán már nem tudott aludni. Végig a parton fejszék, kalapácsok zuhogtak, szedték fel a tábort, a ponyván az eső kopogott, óránként a palotások váltották egymást csörgő fegyverekkel és benn a kápolnában, az öröklámpa alatt, a herceg hortyogott.

A rácvárosból a kakasok elsőt kiáltottak. Nem volt éjfél, mikor Márkus felkelt, Dobokaitól sem vett búcsút. A jézsuita előbb Komáromba szándékozott menni a fenséggel, míg a szolga megtraktálta Hendryk Doornkaat kapitánnyal, hogy felveszi őt az éjfélkor induló

gályára, s Győrbe viszi, de lehet, ha onnan tovább mennek, Bécsbe is.

Kilépett a kápolnasátor kapuján, az eső elállt, az éjszaka holdas volt. Köpenyegét, mint papi palástot, úgy viselte vállán, most nem látszott szegélyén a rongyolódás. Az őrök szótlanul tisztelegtek hellebárdjaikkal: Márkus biccentett, kopasz koponyáján megcsillant a holdfény. Megindult sietve a part felé, a bomló táboron keresztül.

A Sankt Pieter induláshoz készen állt. Márkus a hídpallókon át a gályára lépett. A hajó farában a herceg alsóbb cselédsége ült a sátorkötegeken és az összecsomózott málhákon: fördősök, faaprítók, solymászok, tálvivők, sütőinasok, virrasztók, dalnokok, képírók és kézmosó medence hordozására vásárolt udvari törpék. Elöl, a gálya orrában, a szép mozsár mellett egy kecskelábú asztalnál a jámbor Doornkaat kapitány könyökölt egy hólyagos lámpás mellett, és lutheránus bibliát olvasott. Később összecsukta a szent könyvet, behúzatta a pallókat, jelt adott egy tülökkel, s a parton a hajcsárok végigvágtak szíjostoraikkal a hármas igákba és vontatószárba fogott rabokon. A gálya megrándult, aztán csöndesen elindult szemközt a folyó folyásával.

A Víziváros kerek dunai tornyán három gyors tűzcsík lobbant, s három rövid dörgés rázta meg a partot, aztán messziről ordítás, bégető énekszó hangzott. A herceg egyik szlovén madarásza nagyképűen beszélte, hogy a padisah születésnapja van ma, ilyenkor a pogányok éjfélkor lövöldözni szoktak, szüzeket áldoznak,

és rettentően kiáltoznak bálványaikhoz. Herr Bender, az emberséges és nagy tekintélyű sátormester, aki papucsban, összefont lábbal ült a hajó sarkában egy szép imaszőnyegen, és nem lehetett tudni, hogy az utazók számára, a pápa szándékaira javallt könyörgéseket küldte-e az ég felé vagy az iszlám Saháda fohászait — mindenesetre azt mondta, hogy a szlovén egy sertés fia, akit egy eb nemzett; a török nem pogány, a várban bizonyára észrevették a fehér holdfényben a hercegi gálya távozását, most hálát adnak istenüknek, és örömet lőnek takarodásuk láttán, mindez nagyon érthető — szólt, miközben ültében hajlongott, mintha maga is hálát adna valakinek.

Többen igazat adtak neki; voltak, akik csúfolódva emlékeztek meg távollévő uruk, a fenséges herceg hadvezető képességeiről, sőt az argousin üres pulpitusára telepedett olasz cselédség, mindenféle kengyeltartó, borsoló, fűszeres, hajfodorító és fürdőszagosító s más ilyen futtosó szolga, lantokat kezdett verni, és egyikük bakugrásokkal, szamárfület mutogatva, a herceg álmos hangját, unott szakálltépdesését utánozva gúnydalt énekelt *Il principino Mattia* futásáról.

Mindez elszomorította s felzaklatta Hendryk Doornkaat urat, a kapitányt. Szerette Jézust és a kedves herceget, aki a légynek sem vétett; ezenkívül régen haragudott erre a bécsi törökre, Herr Benderre, aki két istent tart magának, de még jobban az idétlen talján szolganépre, akiket tüstént lekergetett a pulpitusról, megparancsolta, hogy heverjenek cselédekhez illően a málháik közé, s mondják el keresztényhez illően

esti imájukat, vagy citaráikkal s hegedőikkel együtt a Dunába hányatja őket, ilyen-amolyan sihedereket. A nyezsgő latin had elcsöndesedett, összegömbölyödve s pislogva meglapultak, mint a megrugdalt kutyakölykök.

Master Hendryk hullámos szőke szakállát simítva visszaült a kecskelábú asztalhoz, és újra nekikönyökölt a nederlandsch nyelvű bibliájának, tovább olvasta Szent Pál levelét a galatákhoz: „A lélek gyümölcse pediglen a szeretet, az öröm, békesség és türelem, ne vágyódjatok tehát a hiú dicsőségre, egymást ingerelve..." Megcsókolta a könyv levelét, eloltotta a hólyaglámpást, ült a telehold világánál a kellemes csöndben. Később, mivel úgy találta, hogy a mocsarak közt lassan haladnak, s így harmadnapra sem érnek Győrbe, lekiáltott a partra a hajcsárokhoz, hogy ne kíméljék az ostort a pogány vontatóktól, Jézus káromlóitól. Elaludni még nem tudott, a nehéz partok között különben is ügyelnie kellett a gálya haladására, ezért hollandiai fekete ászokszert hozatott fel kamrájából, és meghívta asztalához Curzolai Márkust, aki a mozsár csövéhez dőlve állt, és nézte a holdfényes folyót. Már váltott vele egypár szót — estefelé, amikor megígérte a dalmatának, hogy a gályán magával viszi —, s örvendett, hogy az igazán tanultnak látszó férfiú a plattdeutsch nyelvet beszéli. Márkus régen, valamikor ifjúkorában másfél évet töltött Vesztfáliában, Münsterben, egy jómódú üvegfestő szolgálatában: a templomablakok díszítésének jövedelmező mesterségét nem tanulta meg, a nyelvet igen, mely ugyan nem azonos

a frízzel, de hasonlít hozzá. Jól megértették egymást, a kapitány boldog volt, hogy végre nem a frankok, szászok, felsőalemánok, prúszok, osztrákok és más ilyen zagyva népek idiómájában beszélgethet egy művelt emberrel. Micsoda badarság, szűk látókör, nemzeti önteltség — gondolta Master Hendryk —, hogy a világ nem hajlandó elismerni a hasonlíthatatlanul értelmes és szép frízlandi nyelv fensőbbségét minden más nyelv felett! Vagy legalább tanulnák meg az ebadták a rokonhangzású alnémetet, mint megtanulta e rokonszenves tarfejű idegen.

A holdfény most teljesen elöntötte a fedélzetet.

Sert csurgatott a fedeles fakupából Márkus poharába, ráköszöntötte, s felkérte, szólítsa egyszerűen csak Master Hendryknek. Ezzel bizonyságot tett vallási türelméről is, hiszen jól tudta, hogy utasa a jézsuita tábori teológus kísérője, segédje, egyszóval valamiféle bizalmasa.

Nem így van, uram — mondta Márkus a kapitány asztalához telepedve, miután megízlelte és megdicsérte a keserű ászokseri —, tévedsz, Master Hendryk. Nem állok a jézsuiták alkalmazásában sem mint laikus fráter, sem a társaság külső lovagjaként. Teológiával magánszorgalomból foglalkoztam ugyan, Bolognában is, Wittenbergában is, de az egyházi pálya nem vonzott. Nem kedvelem a politikát, ezért mindig világi személyek alkalmazásában voltam, így Bordeaux-ban Michel de Montaigne úrnál, a város kiváló polgármesterénél,

itt pedig Walentinus urat kísértem külországi utazásain.

— Nem tudom, hallottad-e hírét utolsó gazdámnak, Walentinus úrnak, az ismert borkereskedőnek és nemesembernek, akinek atyja prorex — alkirály vagy valami hasonló — lehetett a birodalom északi provinciájában, ő maga pedig udvari rangja szerint királyi étekfogó. Nyugodjék békében. Gazdám ugyanis, mint szolgálaton kívüli lovastiszt, a háború megkezdésekor a király zászlaja alá sietett, és pár nappal ezelőtt meghalt az esztergomi táborban. Egyébként én, és többen is, csak Bogáncs hadnagynak neveztük őt, mivel meglehetősen barátságtalan teremtménye volt e vad táj éghajlatának. Ő magát zarándoknak nevezte egyik versében — persze elfeledtem megmondani, hogy verseket is írt. Nem éppen rosszakat. Bár a gyümölcs, amelyet egy ilyen tüskés bojtorján terem, törvényszerűen keserű. Non quales poterat, sed veluti licuit... Nem tudsz latinul, uram, engedd meg, hogy lefordítsam a mondatot alnémetre. Tehát nem olyan Walentinus úr életműve, mint amire képes volt, hanem csak amire szabadságot nyert... Kitől? Sorstól, kortól, környezettől, királytól. De akárkitől: a mondat sírfelirata is lehetne.

— Persze érdekel, uram, Master Hendryk, hogyan kerültem táborotokba és páter Dobokaival közös sátorba. Ehhez tudnod kell, hogy az utóbbi hónapokat a sellyei jézsuita rendházban töltöttem, jogilag mint a klastrom vendége, valójában szolgája. Amikor Pálffi úr felkérte a sellyei szerzetet, hogy küldjön egy hit-

szónokot az esztergomi táborba, s a főtisztelendő gvárgyán az ifjú és nagy tehetségű Dobokai atyát jelölte e feladatra, a hitszónok hozzám fordult, s megkérdezett, hogy hajlandó volnék-e elkísérni őt erre az útra. Igent mondtam, bár tudtam, hogy e tábori utazás alatt is szolgaként fogok szerepelni — de mindent elkövettem, hogy megszabaduljak a Vág menti klastromból, ahol helyzetem már akkor tarthatatlanná vált.

— Hogy ezt megértsd, el kell mondanom, hogy istenben boldogult gazdám, a zarándok, az elmúlt őszön csak kurta időre hagyott a jézsuita uraknál — éppen csak amíg nógrádi birtokai föl nem szabadulnak a török iga alól, s egyik fényes várában már előre szállást és kenyeret ajánlott számomra holtig... Gazdám elment, hónapok múltak hónapokra, s róla semmi hír — a tisztelendő urak félreérthették Walentinus úr intézkedéseit, mert kamrám és igazán szerény ellátásom ellenében cselédmunkát követeltek tőlem: konyhájukba osztottak, vizet hordani, halat vakarni, kőporral ezüstöt tisztogatni, és — pirulva gondolok erre — padlót súrolni, uram, tálakat mosogatni, sertéseiknek moslékot hordani. Csupán a megalázás elleni tiltakozásul láttam el dolgomat hanyagul vagy egyáltalában sehogy — erre a konyhasáfár fráter kidobott a kolostor főépületéből; a rendház füveskertjébe száműzött. Egy siketnéma kertész mellé kerültem, a konyhasáfár mintegy csúfolódott társalgási készségem és tudományos képzettségem felett: ugyanis többször megemlítettem előtte is a baseli egyetemen folytatott orvosi és gyógyszerfőzési tanulmányaimat.

— De a gyűlölködés, mely a klastromban körülfogott, egyáltalában nem a szegény laikus szolgatestvéreknél, hanem a zárda úri körében kelt fel ellenem. Ennek nem volt más oka, kérlek, mint filológus voltom. A saját mesterségükre jól-rosszul, de feltétlenül egyoldalúan képzett barátok, isten félmíveltjei, akiknek tudása annyira körülhatárolt, mint egy erszénykészítőé vagy dolmányszabóé — nem tudták megbocsátani, hogy valóban az vagyok, aminek ők hirdették magukat: homo universale, sokféle tudomány csecsein nevelt ember. Én uram, bár orvosnak készültem, Eratosthenes és Martianus Capella példái nyomán igenis filológus vagyok: az Artes liberales, a hét szabad művészet alapos ismerője, mondhatnám doctora. Nem Reuchlin és Erasmus, a Rotterdami tanítványa, akik a görög és héber nyelv vizsgálatára csökkentették a filológiát, nem törődve azzal, hogy az már görög nevében is magában hordja a tudományos disputa iránti rajongást, egyáltalában a beszéd kedvelését.

— A tisztelendő urak szószátyárnak, tudálékosnak, mindenhez és semmihez értőnek neveztek, mert a sok nemzetből toborzott jézsuitákkal és vendégpapjaikkal többnyire anyanyelvükön beszéltem. Ne tekintsd, kérlek, dicsekvésnek, de nyelvtehetségemet nem Sellyén, hanem Salamancában, Padovában és Baselban bámulták meg. Két anyanyelvemen, a horváton és az olaszon kívül — említettem már, hogy dalmáciai vagyok? — jól beszélek még spanyolul, franciául, természetesen baszkul és provanszálul, svédül, len-

gyelül, magyarul, németül, beleértve a középfelnémet, a rhőn, és amint hallod, az alnémet nyelvet; tökéletesen értek görögül; arabul tűrhetően, sajnos héberül már kevésbé, a télen, éppen a sellyei könyvesházban, egy közepesen nehéz Maimuni-szövegben elakadtam.

— De ezeken a nyelveken csak beszélek vagy olvasok, ha a szükség így kívánja — gondolkodni mindig latinul gondolkodom. Nem nagyképűségből mondom ezt, elismerheted, hiszen latinul minden falusi parochus és félig iskolázott nemesember beszél. Azt viszont én ismerem el, hogy a latin nem elegáns nyelv, meg sem közelíti a görög zeneiségét és az arab fennköltt méltóságát; de tömörségét, félreérthetetlen világosságát és főleg férfiasságát mindenek fölé helyezem. Mondhatnám, ez természetes nyelvem, ezt használom írásaimnál is, mert — félek, hivalkodónak fogsz tartani — szépíró is vagyok. Illetve voltam. Ugyanis, mint Walentinus úr, én is írtam idegen ötlet alapján egy pastorálét, de én latin nyelven. Inuus és Lupereus nyájőrző istenek mitológiai idilljét dolgoztam fel két évtizeddel ezelőtt. Szülőföldemen, a dalmáciai Sebenico külvárosának egyik terén be is mutatták drámámat, de az anyanyelvéhez ragaszkodó vad pásztorközönség, mert a szövegből csak a birkák bégetését értette meg, megbuktatta darabomat, érett olajbogyóval és dinnyehéjjal dobáltak meg, és kampós pásztorbotjaikkal ütlegelve kergettek ki a városból. Azóta csak fiókjaim és iszákjaim számára írok.

— Mivel a klastrom papjai, mondanom sem kell, latinul társalogtak, nemegyszer történt, hogy kéret-

lenül beleegyeledtem a beszélgetésükbe; nem tudtam megállni, hogy szörnyű egyházi latinságukat, különösen a syntaxis terén elkövetett szarvashibáikat ki ne igazítsam. Olykor-olykor a lényegbe, szóvitákba is beleszóltam; egy ízben például éppen a felszolgáló frátert helyettesítettem a refektóriumban, ahol egy darabig elhallgattam a tálalószéknél társalgásukat, majd a gombás- és őzcímeres tál átnyújtása közben közöltem páter Szvobodával, hogy Luitprand longobárd király uralkodását illetően nem kevesebb, mint kerek kétszáz évet tévedett. Néhány nap múlva a folyosó kőkockáit súrolva, a törlőrongyot a vödörbe csapva ingerülten kiáltottam két disputáló szerzetesre. mondván, hogy semmit sem tudnak az egyetemes filozófiából, mert hiszen Aquinói Szent Tamás igenis éles határt vont a tudás és hit között, tehát lényegében Aristoteles realizmusát követte. A tisztelendő urak fel voltak háborodva, mivel a felmosó vízzel ünnepi csuhájukat is telefröccsentettem, de ezenkívül egyikük orcátlannak, szemtelennek, magáról megfeledkezett cselédnek nevezett, a másik — páter Perada — pedig csendesen megjegyezte, hogy náluk Granadában az inkvizíció ennél sokkal enyhébb eretnek állításokat is megvizsgált már. Ezek a súrlódások köztem és a rend tagjai között nem szűntek meg később sem. Amikor tavaszra járt az idő, és a repkényes kertészlakban, a siket kertész mellett éltem számkivetésemben, egyszer fültanúja voltam a gyógyfüves kert tekervényes útjain sétálgató főtisztelendő gvárgyán és a körülötte udvarló papok egy-

háztörténeti elmélkedésének, amibe kénytelen voltam újra beleszólni. A rhebarbarapalánták közül kilépve, derekamon kertészköténnyel, kezemben öntözőkannával, levett kalappal, illő tisztelettel közöltem a gvárgyán úrral s hökkent kíséretével, hogy nemcsak a szász fejedelmek alatti eseményeket ismerik hibásan, hanem a pápák sorrendjét is: történetesen az első német—római császárt nem XIII., hanem XII. János koronázta meg. Később hallottam, hogy a mindenképpen helytálló megjegyzésem a rend vasárnapi ülésén szóba került: ennek tulajdonítottam, hogy páter Dobokai — simán, udvariasan — megkérdezett, hajlandó volnék-e őt elkísérni Esztergom alá mint egyházfi és ministráns. Hogy elűzze aggályaimat, közölte, hogy falconusok, mordályok, puskák, pisztolyok s a halál másféle masináinak tüzén kívül maradunk a táborban.

— Így űztek ki az atyaságok, e bölcs és hajlékony urak a klastromból, s bizonyára megmondták páter Dobokainak búcsúáldás és arccsók között, hogy istennek tetsző mulasztást fog elkövetni, ha engem, a bőrébe nem férő tudálékost, az ostromtáborban felejt, szaksz lutheristák, burgundi hugenották s hasonló ördögök között.

— Elhiheted, uram, magam is eluntam a papi sertések hizlalását és a füveskertben hashajtó növények szitán való szárítását. Szívesen keltem hát útra, már csak azért is, mert reméltem, hogy a tábori hajóhad valamelyik gályáján Esztergom alól Bécsbe utazhatom, onnan a svajcár kantonokon át Francia-

országba. Úgy döntöttem, hogy odahagyom Magyarországot, elfoglalom régi állásomat, újra Michel de Montaigne úr szolgálatába állok Bordeaux-ban, vagy ha ez az egykori francia gazdám nyugalomba vonult már, úgy vidéki birtokán — feltéve, hogy e nemes férfiút életben találom, hiszen ha nem tévedek, túl lehet a hatvanon, és nem élt örömmel. Nem a halált vetette meg, csak nemzedékét, sokszor mondta nekem: jó Marcusom, jegyezd meg, hogy ezt a szürke kort a nagyság helyett a boldogtalansága teszi híressé.

— Igen, számítottam arra, hogy urammal, a zarándokkal és lovaggal, az esztergomi ostromtábor előkelői között találkozom. Ellenőrizhetetlen híreket kaptam arról, hogy gazdámból *chiliarcha*, ezredeskapitány, alvezér, adlátus, a naszádosok vezére vagy ilyesféle magas katonai rang birtokosa lett: illően nevéhez és születéséhez. Nem egészen azért akartam őt viszontlátni, mert pár havi béremmel adós maradt, és ez a néhány ezüst valóban elkélne utamon, inkább arra gondoltam, ha senkitől nem, tőle szeretnék végbúcsút venni.

Eleinte érthetetlennek találtam, hogy Walentinus úrnak nyomát sem lelem a táborban — folytatta Márkus, közben felállt az asztaltól, kinyújtóztatta tagjait, majd a holdfényben csillogó kis mozsárra telepedett. Ott ült, tenyerét összekulcsolta, s beszélt tovább. Szakadt köpenyegét nehéz redőkbe terítette maga elé, mint doctori tógát. — Május huszadikán

érkeztünk, azonnal tudakozódni kezdtem felőle, de a tábor főtisztjei nem hallottak róla. Első napokban úgy gondoltam, hogy a királyi had valamelyik másik seregénél szolgál, vagy talán visszanyert saját várai egyikében tartózkodik.

— Sellyétől Esztergomig kellemesen és gyorsan utaztunk, folyókon ereszkedtünk alá, a Vágon és a Dunán. Két fiatal evezős hajtotta csónakunkat, a sellyei révész kamaszkorban lévő árvái; apjukat tavaly ragadta el a komppal együtt az őszi ár; a család a folyami fuvarért hét énekes gyászmisét alkudott ki a gvárgyánnál. Gutánál értük el a Dunát, a komáromi nagy végvár mellett úsztunk el, rémülettel töltött el a vízikapu tornyára tűzött emberfők sokasága, melyekről csontig leszaggatták már a húst a vadmadarak. A csónak végében az örök békéről beszéltem Dobokainak, inkább csak a vágyról, ami oly régen él az emberek szívében, s egy Aranykorról, mely egyszer már felcsillant, mikor a világ mérhetetlenül belefáradt a háborúkba — igaz, hogy a szegény továbbra is szegény maradt, de legalább akkor egyszer a kockafejű katona, az ostoba izomcsomó, a korlátolt hadvezér helyett végre költőnek jutott a babér, diadalmenet és jutalom. Ez volt az az idő, amikor Horatius hatalmas birtokot kapott, és Lucius Varius Rufusnak a Thyestesért átnyújtották a történelem legnagyobb színházi szerzői tiszteletdíját: egymillió sestertiust. A páter csak felpillantott, mosolygott, mondott is valamit, majd újra nagy szélű papi kalapja alá búit az erős napsütés és a társalgás elől, s elmélyedve

olvasta tovább a könyvét, egy párizsi franciskánusnak a trapezunti görög szakadár püspökhöz intézett válaszát, melynek központjában a miseáldozatnál használt kenyér kovászos vagy kovásztalan voltának kérdése állt, különös tekintettel Cerulaius Mihály pátriárka eretnek hagyományaira.

— Két nap és két éjjel jöttünk a folyókon; napnyugta után nem mertünk utazni, mert hallottuk, hogy a merész török sajkások a sötétségben messze fölvontatják hajóikat a vízen, s nem akartunk e martalócokkal találkozni, nehogy Gallipoliban adjanak el a gályarab-piacon. Ezért éjtszakánként szállást kértünk; egyszer egy goromba pápista halásznál aludtunk, aki egyre a szőnyi plebánost szidalmazta, a halakra kivetett és törvénytelenül behajtott papi tized miatt; másik esténket egy rác dunai molnárnál töltöttük: házigazdánk átengedte hajómalmában lévő kamráját, megvendégelt, áldást kért, és a tüskés szakállú, szúrós szemű pravoszláv háziisten, Szent Demeter képe alá fektetett bennünket.

— Ilyen alkalmakkor többször megkíséreltem, hogy szóba ereszkedjek páter Dobokaival. Egyszer, a kezében látott párizsi könyv ürügyén, az újabb francia irodalom kérdéseire tereltem a szót, azt fejtegetve, hogy az olasz moralisták mennyiben hathattak Peter Charron prózájára; majd amikor a hajómalomban lévő lakásunkból a Duna menti lombosodó tölgyerdők zúgását hallgattuk, a régi szlávok és germánok titokzatos erdőtiszteletéről és erdei isteneiről kezdtem beszélni — de néhány lekötelezően udvarias szónál

egyebet alig kaptam. Rövid válaszaiból is láttam, hogy egyáltalában nem tájékozatlan, nagyon művelt, okos, széles látókörű ember lehet útitársam, ez a hat nyelven prédikáló szerzetes, akit sok minden érdekelhetett, de arra kényszerítette magát, hogy semmi másra ne tekintsen, csak azokra a tanokra és hozzá képest fajankók által írt könyvekre, amelyek a protestantizmus előretörésének megakadályozásával vagy a görög szakadárság visszaszorításával foglalkoztak. Hitvitázó volt, hitszónok és ellenreformátor, semmi más; a legnagyobb áldozatot hozta szegény, amit férfi hozhat, nagyobbat Ábrahámnál: tudása, tehetsége alatt gyújtott tüzet a Societas Jesu oltárán.

— Egy reggel, amint mondtam, május huszadikán érkeztünk Esztergom alá. Bal kéz felől, mikor csónakunk kikötött, egy náddal borított szigetet láttunk, amely felett a tőzegégetés lila füstje feküdt, öblében karcsú katonanaszádok ringtak a vízen; jobbra a parton sok sátor állt, egész sátorváros, árbocaikról színes zászlók lengtek — vallon, burgund, brandenburgi, morva, magyar, itáliai, osztrák urak és tartományok lobogói, sávosak, kockásak, harántcsíkosak, pólyásak és címeresek.

— Dobokait Pálffi Miklós fogadta tisztjeivel. Egy idős, reszelős hangú, pocakos és tekintélyes papot vártak, meglepődtek a vézna páter fiatalságán. Ám Dobokai mintegy felgyűrte csuhája ujját, s megmutatta az uraknak, mit tud a jézsuita: már délben összegyűjtötte a nagy lósátor előtt a hadinépet, s olyan szentbeszédet mondott, hogy mindenki elámult nyers,

merész modorán, festői szóképein, szókimondásán, szidalmain, szilajságán. Igen tetszett a katonáknak a kis ember harsogó hangja, a sellyei Jupiter tonans — pápistáknak és újhitűeknek egyaránt, a némethoni protestáns felekezetekhez tartozóknak csakúgy, mint a helvéciai hitvallóknak.

— Nem ragadott ugyan feszületet, mint a nógrádi parasztpapok vagy Capistrano János Lándorfejérvárnál, nem vitte a török várfalakra a tábort, de összecsöngettyűzte, majd megostorozta az istenről feledkezett hadinépet. Jól szónokolt németül, első prédikációjában, Schlick sátrában, az osztrák és szász lovastisztek előtt az iszákosság ellen beszélt, de nem feledkezett el arról, hogy szóljon egynéhány szót a lutheri gyölekezet hamis voltáról, mely kitetszik abból, kiabálta, hogy az isteni egyház négy jelét semmiképpen nem képesek felmutatni. Az osztrákok és szászok megszeppenve hallgatták, főtisztjeik még aznap a Dunába folyattak néhány gabonapálinkás hordót, egy iszákos rückenbergi lovashadnagy mindenki csodálkozására szenteltvízzel töltötte meg kulacsát, és felkérte Gabelmann urat, hogy írja át felekezetét a lajstromban, mert harminc vértesével együtt visszatér a római eklézsiába.

— Mátyás fenség a következő napon bemutattatta magának az érdemes jézsuitát, meghívta tágas sátrába, és elaludt latin prédikációja alatt. Másnap Dobokai már olaszul szidalmazta a parti táborpiacon a parázsnálkodókat s a kártyásokat, közben bizonyította, hogy Luther és Calvinus az Antikrisztus főhopmesterei. A

génuaiak és a friauliak megtapsolták, követelték, hogy beszédét újra mondja el, egy udinei alkapitány a szent szónoklat után megtiltotta az általában csak *landsknechtnek*, a burgund zsoldosok által lansquenetnek nevezett kedvelt kártyajáték űzését, és a körletébe tartozó tábori bordélyból kikergette a hugenotta francia meretrixeket. De legszebben talán magyarul beszélt a páter, sokan ülték és állták körül a híres szónokot Pálffi díszes kereksátrában: nemzeti vétkük, az istenkáromlás ellen szólt, amit mellvasra bocsátott szakállal hallgattak a magyar urak. Itt sem feledkezett meg küldetéséről, az ágostai confessio prédikátorait, a helvéciai hamis pásztorokat, a görög és rác óhitűeket, a vizsolyi biblianyomókat mind együtt szidalmazta, s nagy hatást ért el, amikor azt kiáltotta, hogy tudós szóharcoknál ezek az ördögtől faizott hitigazítók, lám, mindig alul maradnak, mint legutóbb a szenci disputánál is, ahol hallgattak, mint siket disznó a búzában.

— Valóban, a táborban mindenki csak dicsérte apostolkodásáért, mert nemcsak szóval tartotta a katonákat, hanem mindennap misét mondott a kápolnasátorban, s feladta a szent kenetet a haldoklóknak — ilyenkor mindig én ministráltam mellette. Egyre több dolgunk akadt, mert a hó tizenkilencedik napján tartott nagy és eredménytelen rohamot még két újabb és éppen ilyen eredménytelen támadás követte. A tábor már addig is telve volt nyavalyásokkal, váltólázasokkal, vérhasban fetrengőkkel és bujakórosokkal, a véres rohamok még sebesültekkel is szaporították a betegek számát, akik haláluk előtt siettek kibékülni

istenükkel. A haldokló tévelygők egyre többen tértek vissza az apostoli egyházba az abiuratio haeresis — az eretnekség nyilvános megtagadása — után. Egy genfi zsoldostiszt, a büszke Gilbert Seronisy, aki azt hirdette magáról, hogy Calvin közeli rokona, meg is jegyezte, hogy Karali bég és Mátyás herceg harcából a sellyei jézsuiták kerültek ki győztesen.

— Nem állítom, kapitány, hogy az események közben valami titkos belső hang késztetett volna arra, hogy mégis tovább keressem Walentinus urat a táborban — értelmem nem fogta fel, hogy az általa Buda kulcsának nevezett vár ostromtáborából hogyan hiányozhat éppen ő. Az igehirdetésre megjelent urak között sürgölődve alkalmam nyílt több vezető férfiúhoz kérdést intéznem. Stahrenberg úr érdeklődésemre azt felelte, hogy uram nevét először hallja, a hadseregnek ilyen főtisztje nincs. Schlick Kaspar és Reder lovasvezérek úgy vélték, hogy ilyen nevű magyar főúri család egyáltalában nem is élt, legalábbis az udvarnál nem találkoztak velük; Ridessel Anton, a hajóhad parancsnoka szerint volt ugyan egy ilyen família, de már kihalt. Pálffi úr ismerte őt, hallotta, hogy megjött a táborba, Pográny Benedek úgy tudta, hogy már el is távozott, mert állhatatlan. Gall Leon úr, aki könnyű sebbel feküdt a sátrában és meglátogattuk, kérdésemre azt válaszolta, hogy hallott egy hasonló nevű katonáról, de emlékezete szerint az rablólovag vagy inkább nemes bandita volt a felső tartományokban. Ungnad úr már valami közelebbit mondott: emlékezni vélt arra, hogy valamelyik mustra-

lajstromban látta a nevét, akkor gondolt is arra, hogy magához kéreti, de az ostrom szerencsétlen alakulása és inspectori munkája... Istvánffi úr, aki már idősebb ember, egyébként politikus és történetíró, nem katona, nem is a táborban vett szállást, hanem a rácvárosban, úgy hallotta, hogy Walentinus úr a herceg táborában fekszik sebesülten, egy ágyúgolyó ütötte le a falról: igen csudálkozott, hogy a főemberek erről nem tudnak. Mondta, kérdezzem meg Gabelmann Nicolaust, aki feljegyzéseket vezet az elesettekről, hogy nincs-e a halottak között.

— Gabelmann urat sátrában látogattam meg, készségesen világosított fel, meglehetősen pontos adatokkal szolgált. Eszerint gazdám, a zarándok, május tizenkilencedikén valóban megsebesült a Víziváros falán, másnap ő küldte ki hozzá a herceg borbélyát, Doctor Windebonaeust, aki kiégette sebét. A műtét, mondta Gabelmann úr, tulajdonképpen sikeres volt, később valami kór léphetett fel, mert egy hűséges embere üzente, hogy a végét járja szegény. Éppen ezért már harmadszor kérte fel egy rokonát — bizonyos Zsigmond urat —, aki odaát van Párkány alatt, hogy siessen, ha még látni akarja. Gabelmann mester ezután egy secretariust adott mellém, aki meg tudja mutatni gazdám sátrát, mely kissé — ezt szabadkozva mondta — kiesik a tábor központjából.

— Páter Dobokai is megdöbbenve hallotta a hírt; utasított, hogy csengőt, lámpást, szent kenetes szelencét vegyek magamhoz, ahogy haldoklóhoz szoktunk menni. A secretarius a zarándok táborhelyéhez vezetett

bennünket: gazdám, a római császár étekfogója, a lengyel király kegyence, hét felső vármegye főkapitányának fia a náddal és lila füstfellegekkel borított szigeten táborozott, gyaloghajdúk és naszádosok között. Egy ingó cölöphídon át kalauzolt a hirtelenszőke, szótlan secretarius, majd a szigeten a leperzselt nádas szélén megállt egy széltől púpozott, füstös tetejű, kopár katonasátor előtt.

— Itt fekszik — mondta. Elhagyott temetőkben mutatnak így régi sírhelyet. A páter átvette tőlem a szent írral töltött szelencét, félrevonta a sátorfüggönyt, szó nélkül intett, hogy maradjak kint. Később az utolsó kenet szavait hallottam a sátorból, a pap beszélt: Per istam sanctam Unctionem et suam piissimam misericordiam, indulgeat tibi Dominus, quidquid per visum deliquisti... Amen, feleltem kívülről mély hangon, és féltérdre ereszkedve, kettőt kondítottam a csöngőn.

— A szíve mindig erős volt, csak negyednapra halt meg. Május harmadikán. Ezt a hónapot ő mindig Pünkösd havának nevezte; szép himnuszokat írt ilyenkor a tavaszról és a természet megújulásáról.

Befejezem ezt a történetet, uram, bocsáss meg, ha untattalak — mondta Márkus. Felállt, néhány nyugtalan lépést tett a mozsár és a kapitány asztala között, a bűvös holdfényben fürdő fedélzeten. — Tulajdonképpen nem tudok magam sem magyarázatot lelni arra, hogy mi történt itt. Láttam a haldoklót a sátrá-

ban, egy nádágyon hevert; régi, még a lengyel utakról jól ismert csuklyás darócköpenyegével takarták be; feje mellett a földön vassisakja állt, zavaros folyóvízzel töltve, ez volt az itala. Tanítványa ült mellette, Rimai János, ifjú és középszerű költő, arkangyal és philosophus, aki csikorgó rímekkel megírja majd a zarándok védelmét, de a költészetet, szegény, visszaviszi oda, ahol ez országban Walentinus úr jövetele előtt volt. Rimai azt vitatta, hogy Istvánffi úr téved, nem ágyúgolyó ütötte le gazdámat, hanem egy sáncpuska golyója furta át mindkét combját — mintha a háborúkban nem lenne ugyan mindegy, milyen fegyver csapása alatt hal meg az ember. Igaz, nem kellett volna elpusztulnia: először a hajdúk borbélyai kezelték a sebet, ami nem látszott gonosznak, majd a herceg orvosa, egy apró szemű, hájfejű német, ez a cintermet töltő felcser, századunk átka, tudatlannál utolsóbb, mert fél tudású — e csudaorvos tüzes vassal kiégette a sebet: ebbe, uram, török puskagolyó nélkül is bele szoktak halni. De mit is beszélünk erről: ahogy mondani szokták, sopánkodásainkkal feltámasztani úgysem tudjuk.

— Fontosabb, hogy olvastam W. B. úr, a versszerző és zarándok utolsó énekét, egy fordítást, Theodor de Bèze bűnbánó zsoltárát, amelyet sátrában írt. De Bèze úrról páter Dobokai jól tudta, hogy Calvin első segédje, a praedestinatio eretnek tanának hirdetője s védelmezője volt — ezért, s mert Campianus vértanú hitvédő könyvét is félbehagyta, a papban kétségek támadhattak, hogy szívében nem reformált-e újra

a zarándok. Én tudtam, hogy nem: mint ahogy lényegében sohasem katolizált. De Bèze különb autor, mint Campianus, ezért tért vissza halálos ágyán a zsoltároshoz.

— Dobokainak az iszákjából titokban kiemeltem feljegyzéseit, és elolvastam a zarándok halálára vonatkozó naplórészletet. Meglepett, hogy a páter menynyire nem plebános nyelven, csaknem tökéletes latinsággal örökítette meg uram utolsó perceit és szavait. Szinte ujjongva közölte a világgal halálos ágyán elhangzott mondatát: Uram, a te katonád voltam, a te seregedben jártam... Költőhöz illő szép szavak, Bogáncs-hadnagyhoz méltó mondat — de inkább egy psalmus kezdősoraként ismerné meg a világ, mint utolsó igeként, amit harminckilenc éves korában ejtett ki. Gondold el, uram: harminckilenc évet élt.

— Gilbert Seronisy, a genfi condotiere, Calvin sógora, az ellenreformátor sellyei papot, Dobokait, lesben álló orvvadásznak és távozó lelkek horgászának nevezi, állítván, hogy a jézsuita meghamisítja a haldoklók vallomásait. Azt hiszem, gyűlölködik, s nincs igaza: Dobokai híven és szó szerint írta le Walentinus úr végszavait, csak éppen betűnkint félreérti. Nem tudhatja a pap, hogy gazdám nem a király, pápa és herceg, nem a tábormester, nem Rudolphus, Mathias és Ferdinandus, hanem valóban egy isten seregéből való volt. Egy a seregből, s egyúttal egy vele, az Úrral, ahogy a jó gondú kapitány is egy a várnépével, akár a legkisebb pajzshordó inasával. Utolsó zsoltárában, mit halálos ágyán írt, foghatatlannak

nevezi istenét, s én tudom, hogy ez isten belőle szólt; hangját vívódásaiban, vergődéseiben és vereségeiben hallotta, mint a régi görögök, akik a velünk valót, a belőlünk szólót, a sugallatot adót daemonnak is nevezték.

— Nem akarlak megbotránkoztatni, Master Hendryk, uram, tudom, istenfélő ember vagy, és attól tartok, félreértesz. Mint ahogy az egyébként oly elegáns és kitűnő Gabelmann úr sem tudta eldönteni, hogy végtére is miféle felekezethez tartozik a zarándok, aki reformáltnak született, de ajkán az extrema unctióval halt meg, pápista pap állt mellette, s ő mégis kálvinista zsoltárt ültetett át nyelvére. A derék német úr mindezt nem értette meg, s magam láttam, amikor a mai napon, június harmadikán, visszahajtotta kabátjára czüsttel szőtt kézelőit, beütötte tollát a kalamárisba, egyetlen vonással kihúzta lajstromának élői közül a zarándokot, s beírta kaligrafikus betűkkel a holtak közé: „meghalt W. B., ki magyar volt, de istentelen . . ."

— Később, amikor a Párkányban mulató rokonának megüzente, hogy a zarándok már nincs az élők sorában, az atyafi — a bizonyos Zsigmond úr — egyszerre megtalálta az utat a szigetre. Halott a felperes, udvarolhat is neki: tetemét drága fehér gyolcsba takarva, gyászfátylas bárkán vitette át a folyón, majd ökrösszekérrel szállíttatta Hibbére, a családi sírverembe. Nem lehetetlen, uram, hogy majd deák epitáfiumot vésetnek feléje, és a rokonok megíratják arcképét, amelyen talán francia selyemdolmányban, török

bársonymentében, vezéri buzogánnyal fog állni a világ végezetéig.

— Hogy ki is volt valójában, és mit temettek el vele a liptai Hibbén? Bocsáss meg a vállvonásért — ki tudhatja ezt? Én nem tudom. Évekig lovagoltam az oldalán, sokszor néztem alvó arcát vándorlásaink idején, a Visztula nádasai között, ismerem munkáit — őt nagyon kevéssé.

— Véletlenül kerültem melléje — később mindig úgy éreztem, mintha küldött volna valaki. Kezdetben semmi feltűnőt ez emberen nem láttam: termetre éppen úgy közepes, mint értelmi képességre, nem súlytalan, csak nem súlyos, az átlag, gondoltam. Nem fiatal már, nem is öreg, cselédsége nincs, nem gazdag, de annyija még volt, hogy egy szolgával utazhasson. Goromba ugyan, mint minden borkereskedő, de nem vadember, ír, olvas, naponta derékig mosdik, beretválkozik, haját gondozza, bajszából kitépdesi az őszülő szálakat: külsejét akkor még nem hanyagolta el, inkább nagyon is kedvelte a szép ruhát. Különös jelek nem tűntek fel rajta, bal oldalt egy foga ki volt verve, és a testén néhány sebhelyet hordozott, ami vándorkalmároknál nem ritkaság, hiszen a ló- és borkereskedők céhe telve van állásukból kihullott lovastisztekkel. Ebben újra csak az átlagot láthattam, a mindennapit, mert jól tudtam, hogy régebben a zarándok valami kisebbrangú katona volt, határőrvidéki hadnagy vagy ilyesféle. Abban sem láttam semmi rendkívülit, hogy a lovagrendhez tartozott, és meglehetősen előkelő rokonsága volt: Spanyolországban

nem egy kereskedő-családot ismertem, akik a *don*, Hollandiában, akik a *van* és a *van der* jelzőket viselték egy fűszer- és gyarmatáruház címében. Lehet, hogy minden nemzedék ezt képzeli, mégis úgy hiszem, mi valóban korfordulóban élünk, uram, századvégünk egyik jelensége a vad nemesi rend lassú alászállása. Ezzel a merüléssel mindig történelmi szökőár jár együtt, melynek hullámverése és moraja végigkísérte Európában egy nemzedék életét: az ő életét is, kérlek, s ez az oka, hogy sorsa talán kalandosnak hat. Különben korunkban, jól tudhatod, az utazó kalmár kissé mindig és talán szükségszerűen kalandor: Walentinus úrban ezt is köznapinak véltem. Azt pedig, hogy a negyvenedik életéve felé haladó úriember alkalmi versszerző volt, szolgálatom kezdetén még csak szóra sem méltattam. Istenem, valamennyien írtunk verseket; napjainkban már pusztán a helyesírás elsajátítása versre ösztönöz, deákok, kézmívesek, trónjukról leköszönt fejedelmek, vagyonos kékfestők, elszegényedett grófnők és papfeleségek verselnek, ha nem is jól: tűrhetően.

— Egyszer megtaláltam a zarándok málhájában egy olasz szerző Pastoraléjának teljes fordítását, majd a skót George Buchananus úr egyik híres tragédiájának átültetését anyanyelvére. Ekkor kezdtem figyelni. Vedd ezt szó szerint, kérlek. Leselkedtem, hallgatództam, kéziratokat, leveleket bontottam fel lopva, és olvastam el. Zárában, kamaszfővel néhány hónapig szobainas voltam a velencei helytartó, a *reppresentati* házában, megtanultam a velencés tudományt, a szorgos

figyelést. Később, amikor — merem állítani — Európa néhány híres emberének szolgálatába kerültem, hasznosítottam ismereteimet. Nagy gyakorlatra tettem szert a nesztelenségben, este, a kerti utakon való settenkedésekben, az árny- és a hangfogó gyepszőnyeg felhasználásában, a kárpitok mögötti zajtalan tartózkodásban, a fülnek az ajtó legvékonyabb táblájára való tapasztásában. Elértem, hogy kulcslyukon át többet látok, mint más tárt kapun, és ha hiú volnék, uram, pénzsóvár vagy népszerűséghajhász, régen megírhattam volna emlékirataimat: Guise herceg papucsban, Egy vatikáni bortöltögető bizalmas vallomásai, avagy Alabárdos voltam Donna Maria Gonzaga hálószobája előtt címekkel.

— Utolsó gazdám, a zarándok, borkereskedő, költő és rangját vesztett katonatiszt életéről feljegyzéseket nem vezettem. Egyébként arcra egy előkelő mongol úrra hasonlított, akit egyszer egy követség élén láttam Zante szigetén — ezt többször mondtam neki, bár láttam, nem találkozik tetszésével. És mégis — szerény ítéletem szerint — ez a lovashadnagy egyik példája a homo novusnak, a századvég hű fiának, a zajlásban született embernek. Persze, jól tudom, hogy sorsa kétségbeejtő ellentmondások és kudarcok lánca, mint mindenkié, aki már végleg kihullott egy rendből, s erről nem tud, oda mindenképpen vissza akar jutni. Ismertem életét, láttam halálát, de ismertem anyanyelvét, olvastam régi és új verseit, melyeket a maga kezével írt, egy összefűzött könyvbe. Szerelmes énekei az újlatin költők letörölhetetlen hatását mutatják, de

a zarándok egykori foglalkozását, a katonák életét s ezen messze túl a nagy természetet dicsérő versei, isten lábához omló és istennel civakodó psalmusai — nem merném ezt határozottan állítani, csak így vélem, uram — valami újat adtak mégis a világnak. Nem, nem csupán nemzetének, melynek nyelve, ha nem csalódom, a zipangui nyelv egyik távolra szakadt és magában álló hajtása. Mert volt ebben az életben és e befejezetlen költészetben valami megmagyarázhatatlanul végleges, a töredékek ismeretében is teljes. Valami, ami lebet kevés, de tovább semmiképpen nem osztható. S ha ez igaz, nem borzongató-e arra gondolni, hogy ez a hang még századokba szólhat át? Ismétlem, uram, gesztusaimban konzervatív vagyok, nem írok, csak latinul, de egyébként modern ember, aki jól tudja, hogy minden hiába, itt valami befejeződött, az anyanyelvi költészet nagy korszaka következik. Lehetséges lenne — kérdeztem többször magamtól —, hogy egy nép lírája születésénél voltál jelen? Akaratlanul, mint az ifjabb Plinius, aki nyakában írótáblájával, bizonyára egy hétköznap eseményeire készült, mikor felrepedt a hegy, hamufelhő szállt a városra, és a Sorrentum öblében a század legfélelmetesebb napjának lett a tanúja. Amint mondtam, gazdám mellett utazva, nem jegyeztem fel viselt dolgait, annyit tudok csak, hogy amint pályája egyre járhatatlanabb ösvénnyé szűkült, úgy cipelte batyúját, verseit, pásztori játékait egyre magasabb és magasabb jégormokra — elolvastam utolsó zsoltárát, tudom, hogy lába már elsiklott, mikor feje felett kéken szétnyílt az ég. Hogy

itt szakadék és bukás következik, uram, az egészen nyilvánvalóvá vált.

— Joggal mondhatnád, hogy ha mindezt akár csak sejtettem, mit tettem mégis, hogy pusztulását megakadályozzam. Mindent és semmit. Szóltam hozzá valaki nevében, hogy elvonjam őt e baljóslatú tájról, hiszen mondtam, hogy nem egészen szolga, hanem kissé hírnök és követ voltam mellette. Ha beszéltem hozzá, s a világot forgattam előtte, néha körülnézett, mintha emlékeiben, olvasmányaiban vagy talán önmagában keresné a hangforrást. Hiú törekvés volt mindez: azóta már tudom, hogy egy nép irodalmába nem lehet beleszólni, vele kell felnőni. Az irodalmat, kapitány, át kell élni.

Márkus elhallgatott, könnyedén és alázat nélkül meghajolt, s egy latin mozdulattal átvetette bal vállán vedlett köpenyege sarkát, mintegy jelezve, hogy végzett történetével. Majd előrejött az asztalhoz; a kapitány bólintott, és sert csurgatott a pohárba.

— Vagy talán nem hiszed, hogy mindez így történt, ahogy elbeszéltem? — forgatta kezében a poharat a szolga, és résre húzott szemmel, kihívóan pillantott Master Hendrykre — úgy ingattál főt, mintha kételkednél.

— Tévedsz, uram, nem kételkedem. És ugyan miért kételkedném? — válaszolta gyorsan a kapitány. De nem rá, hanem a leszálló holdra nézett, mely emberarcával, sárga mosolyával a parti nádasok felett ült.

Széles udvarában a folyó mocsarainak párája porlott, s fényes korongja előtt fátylas felhők, sötét szárnyú hajnali vadmadarak szálltak el.

Hazudik — gondolta a kapitány —, egészen bizonyos, hogy hazudik. Mindezt most találta ki. Azt hiszem, hogy gazdája, Walentinus úr, a lovag és versszerző nem halt meg, mert sohasem élt.

JEGYZETEK W. B.-RŐL ÉS EGY KÉZIRATRÓL

1

W. B. — ez a monogram áll Balassi Bálint több levélzáró pecsétjén, a *W*alentinus *B*alassi név kezdőbetűi. Regényemben Walentinusnak neveztem hősömet, teljes nevét nem írtam le, másutt zarándoknak mondtam, ahogy egy versajánlásban szerepel, könyvem élén pedig Bogáncs hadnagynak. Szabó Lőrinc egyik verse indított erre a hasonlatra, a *Szamártövis*, mely a lila tollforgós, bozontos vértbe öltözött virágról szól, *aki* mintha tudna valamit, mit „nem tudnak csak sasok és katonák . . .".

Ez elegendő annak megítéléséhez, hogy ez a könyv aligha lehet „igazi" történelmi regény. Bár sohasem akartam W. B. életének krónikása lenni, a katonaköltő merész, dekoratív arcélét szerettem volna felvázolni. Az első oldalaknál nem tudtam, hogy hősöm névtelen marad, a későbbi fejezeteknél még határozott szándékom volt bemutatni — de a figura ellenállt, a csuklyás daracköpönyeget, amit Danczka falai alatt borítottam rá, halálig viselte. Nem lett belőle daru-

tollas és táncos végházi tiszt, — csak „sivatag utak êke", Bogáncs hadnagy.

Hiába bámultam a Balassi-képtár híres költőportréját, a pompás, pirospozsgás, selyemdolmányú, állítólagos ezredeskapitányt — ami sohasem volt. Hősöm nem hasonlít hozzá, s védelmemre felhozhatnám, hogy a közgondolkodásban megrögződött Balassi-kép a tudomány megállapítása szerint sem korabeli, a XVIII. században készült — hiába, Bogáncs hadnagy így sem válik szabályos történelmi regény-hőssé.

Mert ha a főhős nem történelmi, hanem költött alak, a regény még lehetne történelmi, sőt: így léphet ki az író a krónika karámjából, az anyag így válik könnyen kezelhetővé, bűvösen képlékennyé. De aki *névtelenül* szerepeltet történelmi személyt, az lemondott arról, hogy könyvét ebbe a műfajba sorozzák.

Pedig nem törekedtem hősöm álcázására, könnyen felismerhető, csak éppen névről nem kiáltottam, be nem mutattam. Ahogy haladtam a munkában, úgy mondtam le eredeti szándékomról, a néven nevezésről. Úgy éreztem, amilyen könnyedén üget zarándokom a Visztula mentén és az itthoni ösvényeken: nagy nevével egyszerre elnehezedne, hangja, a tizenhatodik századvég magyar prózája, melynek első költői művese volt, kongani kezdene, mintha múzeumi páncélból szólna. Elég jól ismerem Balassi és korának magyar társalgási nyelvét, hősöm és környezete mégsem így beszél: archaizálás nélkül, a mai keletű kifejezéseket sem kerülve meg, de érdes pátosszal — a stílus a barokk felé hajlik. Nem lehetetlen, hogy ezen a nyelven *gondolkozott* egy kor. „Patetikus novella" — ennek neveztem eredetileg ezt a könyvet, nem regénynek, mintegy zenei nyomatékot akartam adni ezzel a meghatározással, utalva arra, hogy W. B. korának archeológiai dekorációja helyett a nyelvit választottam.

1951 elején csaknem megünnepeltük Balassi születésének 400 éves fordulóját: irodalmi lapunkban már köszöntöttük a jubileumot. Megfeledkeztünk Zákonyi Mihály 1934-ben történt felfedezéséről, a Balassi-bibliáról, melynek bejegyzése megdöntötte az életrajzok és lexikonok addigi adatait: Balassi jóval fiatalabb volt, mint hittük, nem 1551-ben, hanem 1554. október 9-én született, Zólyom várában.

Ifjúkorában Nürnbergben is tanult, de igazi tanítója Bornemisza Péter, a vadharagú protestáns prédikátor, aki sokáig volt a hatalmas Balassiak házipapja. A költő apja, János, dúsgazdag ember, főrend, újhitű és mégis aulikus, ami nem akadályozza meg a királyt abban, hogy 1569-ben összeesküvéssel vádolva börtönbe ne vesse. De megszökött, családjával együtt Lengyelországba futott: 1572-ben visszanyerte a király kegyét, ezzel együtt régi méltóságait s birtokait.

Valószínű, hogy Balassi Bálint ezután a családi várakban, Divényben, Kékkőn, apja kapitányainak keze alatt ismerkedik meg a vitézi élettel: hivatásos lovastiszt lesz. 1575-ben Békes Gáspár hadaihoz csatlakozik, egy huszárcsapatot vezet Báthory István erdélyi fejedelem ellen — pórul jár, seregét szétverik, őt elfogják, de Báthory Erdélyben vendégnek s nem hadifogolynak tekinti.

Ahogy a bécsi udvar spanyolos műveltségű és erkölcsű, az erdélyi olaszos. Izabella magyar királynő és Erdély uralkodója apjáról lengyel, anyjáról olasz: Sforza Bona leánya volt. A milánói hercegek unokája a Báthoryakig éreztette hatását; Gyulafehérvárott olasz tánc, dal, zene dívott, a fejedelem könyvesházában Balassi olasz humanisták műveit olvashatta: a huszonegy esztendős poéta udvarhoz jutott. A „mansuetus fejedelem", „jó ura" megbecsüli, kitünteti,

környezetében tartja a művelt literátus ifjat, hiszen az uralkodó és a költő anyanyelve közös — amit a nemzeti dinasztiáit vesztett nyugati magyar államban hiába keres. Ez lesz Bogáncs hadnagy tragikuma. Balassi ott volt Báthory fényes krakkói bevonulásán, majd lengyel királlyá koronázásán, a varsói országgyűlésen s az engedetlen Danczka megfenyítésénél. Itt oldotta fel Báthory király a költőt „fogsága" alól, családja kérelmére haza küldte.

Ekkor már évek óta verselt, de a nagy szerelmi élmény előtt ezek csak kísérletek voltak. „Szerelmes ellensége" sokkal idősebb nála: amikor Balassi még csak tizenhárom éves gyermek, Losonczy Anna már Ungnad Kristófné, az egri főkapitány — későbbi horvát bán — felesége. Az asszony az áradat megnyitója, de a „búszerző szerelem" — meglehetősen konvencionális — verseinél sokkal többet adott a katonaélmény, a tavaszvárás csodálatos énekeivel, a reneszánsz ember szilaj életörömétől, majd bűntudatától telt remekműveivel, istennel való pereivel. Ezek a nagy monológok, himnuszok, áradó tirádák legszemélyesebb alkotásai — akkor is, ha vitathatatlan, hogy kulturális jelentősége elsősorban a szerelmi líra születésének van. Későbbi szerelmes versciklusa (1588) hasonlíthatatlanul különb, az ihlet sokkal magasabb hőfokán fogantatott, mint az előző. A múzsa ugyanaz, Losonczy Anna, akinek meghódítására még egy olasz *pastoralét* is átültet magyarra.

Az Anna-versek és a *Pastorale* közötti tíz év a Balassi-kronológiának olyan korszaka, mely telve van a költő szertelenségének, botrányos életének adataival. A nagy lengyel farsangról hazatérve, fokozatosan szegényedett el; apja, anyja meghalt, váraikat elfoglalta a török, a Balassi-árvák megmaradt vagyonát „tutorio nomine" — gyámság címén — egy kapzsi rokonuk, Balassi András hűtlenül kezelte. Közben

a költő élt pazarolva, hősi és szoknyakalandok között. Amit a gyám és a rokonok nem ragadtak el, annak ő lépett a nyakára. Valóságos háborút folytatott a birtokai közelében lévő városok német polgársága és bányatulajdonosai ellen, kivágott szálfák és kecskenyájak dolgában — néha tömlöcbe is hányatta ellenfeleit. Állandó volt ellene a panasz, folytonosan bírák elé volt idézve. De a nagy baj a házasságával szakadt a fejére; 1584-ben feleségül vette unokatestvérét, Dobó Krisztinát, s az asszony örökrészét, a sárospataki várkastélyt, mely királyi zálogbirtok volt, próbált vitézeivel megrohanta, elfoglalta. Az unokatestvér-házasság miatt vérfertőzési, a foglalás miatt hűtlenségi pert vetettek a nyakába.

Foggal, körömmel védte magát. Hogy buzgó protestáns atyafiságát így is megtagadja, s bíráit is maga mellé hangolja, 1586-ban katolizált, de hiába — az esztergomi szentszéki bíróság házasságát és az időközben született fiát, a kis Jánost, törvénytelennek mondta ki. Pereit csak 1588-ban szüntették be, amikor az unokahúg-feleség már elidegenedett tőle, rövidesen elváltak. Losonczy Anna ugyanakkor özveggyé lett, de nem a könnyelmű költőnek, hanem az annál tizenegy évvel ifjabb Forgách Zsigmondnak — a későbbi nádornak — nyújtotta hervadt-szép kezét. Balassi ekkor lóra ült, és kibujdosott az országból.

Féktelen volt, de féktelensége nem valami magában álló jelenség. Nem azért volt őkelme ilyen „pajkos" — ahogy a XVI. században nevezték a dorbézoló, harácsoló, vad katonát —, mert Balassi volt, s vérében hordta szilajságát, hanem ilyen körülötte a világ, így nevelték. Törökűző volt, bátor férfi, a kopját jól forgatta, életét nem féltette. Egerben „ötven lóra való" hadnagyságot nyert, és hadvezetői képességei aligha terjedtek túl az ötven lovon. Nagyobb sereg nem volt a kezén, kisebb vállalkozásainál is ritkán

szerencsés. Többször, sürgetve kérte valamelyik végvár kapitányságát, mindig elutasításban részesült. Kora ifjúságától fogva gyanakvással tekintettek rá Bécsből: emigráns, Báthory dicsőítője és híve, félszeme most is mindig Erdélyen van.

Életének végső szakaszáról alig tudunk valamit. Lengyelországban 1589 és 1591 között tartózkodott harmadízben: a kilátásban lévő lengyel—török háborúban remélt alkalmaztatást, de a háború elmaradt. Báthory István régen halott. Hosszabb időt töltheteti a Dunajec mentén, Dembno várában, Wesselényi Ferenc birtokán. Braunsbergből írt tanítványának, Rimaynak, járt Krakkóban, bizonyára Varsóban is, egyik versét az „Oceanum" mellől keltezi, 1591-ben — lehet, hogy újra Gdanskig jutott, amit magyarul Danczkának neveztek. Szertejár nagy Lengyelországban, így keresi a boldogtalan régi önmagát.

Danczka alatt lép be regényembe Balassi és fegyvernöke, Curzolai Márk. Valóban lovagolt mellette valaki? Nem tudjuk. A szolga nem egészen képzelt figura: Batthyány Ferenchez írt levelében megemlékezik *„az Márkus"*-ról, aki *„Galenus szabású"*, tehát az orvoslásban is jártas, tudományos műveltségű vagy talán inkább tudóskodó.

Az biztos, hogy ezekben az években lókereskedéssel és magyar borok szállításával foglalkozott, illően egy emigráns huszártiszthez. 1591 májusában Pográny Benedek, a vitéz korponai kapitány panaszolja, hogy Balassi Lengyelbe hívogatja az őrségét: valószínű, hogy valamelyik lengyel várkastély számára szedegethetett katonákat. De rövidesen hazajött, Pozsonyban, Bécsben járt, sok bajos dolga intézésére, bizonyára megint katonai állást kért. Haditanácsbéli protektora és régi ismerőse, Ungnad Dávid (Losonczy Anna sógora), úgy látszik, a lengyelországi út után nem meri támogatni.

Eckhardt Sándor nem tartja lehetetlennek, hogy e kóbor élet során megfordult a znióváraljai jezsuiták házában; én a regényemben nem ide, hanem a sellyei kolostorba vittem. Valahol ezen a tájon hallhatta meg 1593 őszén, hogy a magyar hadak Nógrádban megindultak a török ellen. Részt vett ebben a hadjáratban, apja egykori várai egymás után szabadultak fel, egy adat szerint Divényből éppen Balassi Bálint verte ki a törököt. Újra várúr lehetne — ha ezek az erődök nem lennének királyi zálogbirtokok. A csőd tökéletes.

Utolsó hónapjaiban Campianus Edmond hitvédő iratának fordításán dolgozott — majd a hét felső vármegye főkapitányának fia, rangja szerint maga is királyi étekfogó, egyedül, csapat nélkül, valószínű, hogy egyetlen csatlós vagy szolga nélkül szállt 1594 májusában Esztergom alá, Mátyás főherceg, a hadtörténelem egyik legtehetségtelenebb hadvezérének táborába. Nem főnemesi címeres lobogója alatt érkezett, hanem egy fantázia-zászlóval, melyet Rimay leírásából ismerünk, s amelyre Dávid, a parittyás költő képe volt festve. Senki ottlétéről, táborbeli életéről nem emlékezik meg, sebesüléséről és haláláról is csak nagyon kevesen. Rimay, aki pedig maga is ott volt Esztergomnál, csak annyit mond szégyenlősen, hogy kicsiny megbecsülésben volt része. Nem a tábor előkelői között mulatott, s az előkelők nem mentek vele május 19-én a résre: a Víziváros ostrománál török puskagolyó sebesítette meg, merészen tört a falra, olyan golyózáporban, hogy — megbízható leírás szerint — az egyébként bátor Pálffy Miklós, az ostrom egyik vezére is egy kőépület mögé húzódott. Sokan arra következtetnek, hogy Esztergom falain a halált kereste; ez nem valószínű, nem hívta a halált, csak elfogadta a kockázatát: ez a katonadolog. De nem kellett volna így sem meghalnia, a seb jóindulatú lehetett, a költő munkához látott, betegágyán Béza

(Theodor de Bèze), a protestáns költő zsoltárát fordította. Az operáció után szepszis lépett fel? Ezt nem tudjuk, csak annyit, hogy „vesztette az barbely Mathias herczegé, nem akarván szot fogadni az magiar barbélioknak . . .” Vagyis a tudatlanság ölte meg a poeta doctust.

A halottat Dobokai Sándor, a vágsellyei ellenreformátor jezsuita (aki a regényemben már Pázmány nyelvén beszél), a szent Szűz hívének nevezi; Rimay, a tanítvány, Alkibiadesnek és a Xerxest legyőző Themistoklesnek; Istvánffy, a magyar krónikaíró. lelkes ifjúnak; Gabelmann mester, a német krónikás viszont csak magyarnak, aki istentelen volt . . . Rimay megírta apológiáját, Dobokai befejezte félbehagyott Campianus-fordítását, a rokonok sikerült latin epitáfiumokat írattak hősi haláláról; a család később megfestette képzeletbeli arcképét, pompás ruhában áll előttünk, gyűrűvel, bogláros mentekötővel, arany övvel, ékköves karddal, mintha a Víziárosnál ilyen mezben vitte volna a résre szegény fejét.

Csak most kezdjük felmérni, hogy mi veszett vele Esztergomnál; alighanem a magyar nyelvű reneszánsz: szerelmes versciklusának a kiadására és George Buchanan, a skót költő Jephte-drámájának fordítására készült életének utolsó szakaszában: a honi humanista tragédia szállt vele a hibbei sírba. A volt Liptó megyei levéltár ismeretlen Balassi-okmányait az Irodalomtörténeti Intézet rövidesen kiadja — 1958-ban Ján Mišianik szlovák kutató Bécsben megtalálta, és a felfedezése nyomán magyar tudósok — Eckhardt Sándor és Klaniczay Tibor — 1960-ban megjelentették — *Balassi Bálint Szép Magyar Komédiája* címen — a *Pastorálét,* amiből eddig csak lapokat ismertünk. Vagyis a csonkának tudott pásztordráma, melynek sorait és töredéknek vélt utolsó mondatát fejezeteimnek élére írtam — többé nem töredék!

Kiegészíthetném kéziratomat az új kutatások eredményeivel, a *Pastorale* új, töretlen szövegét írhatnám a fejezeteim elé mottónak. Mégsem teszem, nem tehetem, nem W. B. miatt, egyedül — bocsánat — D. A. miatt. Mondtam, nem igazi történelmi regény ez, néha elkanyarodik, notesz lesz és meditáció. Borzas írás, de mert fésülhetetlen, innen sejtem, hogy kicsit talán napló is. Húsz évvel ezelőtt írtam.

3

Ezt még el kell mondanom.

1942-ben egy nagy polgári olvasótáborral rendelkező kiadóvállalat felkért, hogy írjak a számukra történelmi regényt: ez a műfaj akkor divatban volt. Balassi életének utolsó hónapjait választottam témának, közel egy esztendőt töltöttem „a kor tanulmányozásával". Soha sürgetőbb időben ennél feleslegesebb munkát nem végeztem — ma is meglévő jegyzeteim sokkal terjedelmesebbek, mint maga a kézirat —, de ebből az adattárból alig használtam fel valamit. Másfél év alatt, éppen 1944 elejére, elkészültem patetikus novellámmal; a kiadó átvette, úgy volt, hogy a könyv az év végére megjelenik, de előbb tizenhárom folytatásban közli a vállalat irodalmi lapja. Némi kétségeink voltak ugyan, s ennek a baráti hangú lektori jelentés volt az alapja, melyből kicsengett az aggodalom, hogy vajon átmegy-e az előzetes cenzúrán a kézirat. Miről is volt szó? A németséggel szembeni — kétségtelenül polgári, romantikus előjelű — „ingerültségemről", az akkor oly sokat emlegetett „sorsközösség" megtagadásáról és főleg egyes célzásokról, melyeket lengyel urak mondanak lengyel uraknak, de amelyet nagyon jól megértenek a feudális örökség honi védelmezői.

Végeredményben egyszerű dolgok voltak ezek, joggal reméltük, hogy a magyar külpolitikának az akkori felemás szakaszában a sajtóellenőrzés szemet fog hunyni rá. Nem sejthettük, hogy külső erőszak fogja lehetetlenné tenni a regény megjelenését.

Egy tavaszi napon F. Gy. barátom telefonált a szerkesztőségből, hogy jöjjek be azonnal hozzá, vegyem át a kéziratomat, ne is kérdezősködjek, az utcán majd mindent megértek.

Így volt: már az utcán mindent megértettem. A Margit-híd előtt meg kellett állnom: a Bécsi út felől végeláthatatlan német katonai karaván vonult be a városba: tankok, páncélkocsik, motorkerékpárok, a terepszínűre festett személyautókban szemüveges, keskeny ajkú, hűvös pillantású Wehrmacht-vezérkari tisztek, aztán száz és száz csapatszállító gépkocsi, egyformák, pontos távközökkel, a padokon merev ülésben a vaskalapos legénység. A hídfőnél SS-forgalomirányítók egyetlen szó nélkül, egyetlen kérdés nélkül, tárcsákkal és karlendítéssel szabályozták a menetet — nem volt szükségük semmire, mindent tudtak. Március tizenkilencedike volt.

Mit tehettem? A kiadónak igaza volt, egy ilyen regény megjelentetéséről ezután nem lehetett szó — egyébként a vállalatot órák alatt *gleichschaltolták*. Rövidesen én is elmondhattam hősömmel, hogy „mint sehonnai vagyok . . .” Életem nehéz hónapjai jöttek, ezt a kéziratot egy jó barátom őrizte; 1946-ban kaptam vissza, akkor szó is volt a patetikus novella megjelenéséről, de F. Gy., aki ezt szorgalmazta, váratlanul meghalt. A Bogáncs hadnagy paksamétája tavaly került újra a kezembe, egyik fiókom mélyéről keveredett elő. Ahogy lefújtam róla a port, és átforgattam a sárgult lapokat, mintha a napfény futott volna ki a szobámból: a régi, törökvészi lakásom erkélyéről néztem le az elsötétített városra. Újra átéltem az

éjjeleket, amikor a völgyből vagy égből motorok robaja rengette a házat, a hegyek mögül fényszóró-nyalábok szöktek fel, s a fehér karikák remegve tapogatták végig a zavaros fellegeket.

Budán, 1962 tavaszán.

D. A.

Iniciálék, kötésterv, előzék és védőboríték

GYÖRY MIKLÓS

A kiadásért felelős a Magvető Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: V. Dániel Erzsébet Műszaki vezető: Beck Péter Műszaki szerkesztő: Haas György
Kiadványszám: 235 Terjedelem: 13,6 A5 ív Példányszám: 8000 MSZ 5601—59 és 5602—55
Készült a Szombathelyi Nyomdaipari Vállalatnál, Szombathely, Kossuth Lajos utca 6. 1962/3682
Felelős vezető: Hofmann Miklós

19,50